Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1995. JÚNIUS

JUHÁSZ FERENC: Ki tilthatja az áldást? 3
SZEPESI ATTILA: A kilencvenes évek 6
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Szükséghelyzet (Halott radar, Fehér a téli láthatár, Időzítve, Hull) 8
GION NÁNDOR: Ahol szépek a tengeri kagylók 10
KAJETAN KOVIČ: Vers (objektívan); Vers (szubjektívan); Don Juan (BAKA ISTVÁN fordításai) 22
FRIED ISTVÁN: Kajetan Kovič életművéről 24
GYŐREI ZSOLT: Szindbád otthon 27
SÁNTA GÁBOR: Légykapókő 34
NAGY GÁBOR: Macsigenga ima; A farkaskölyök könyörgése 41
FERDINANDY GYÖRGY: Az én életem egy kész regény III–IV. 43
SZAKÁCS ESZTER: Fázom; Naphimnusz; Angyalok tele; Nyugtass el 50
TANDORI DEZSŐ: Hamlet visszatér 52

NÉZŐ

KABDEBÓ TAMÁS: A „hét évszázad" – angoloknak? 64
BUDAY GYÖRGY: Jegyzetek az illusztrációkhoz 74
KOVÁCS ISTVÁN: A szűkebb pátriákból összeálló térség (Kiss Gy. Csaba: Nálunk és szomszéd nemzeteknél) 77

KRITIKA

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Új(ra) olvasás (Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza) 80
H. NAGY PÉTER: A másságok szomorújátéka (Márton László: A nagyratörő) 85
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Wernitzer Julianna: Idézetvilág 87
BOCSOR PÉTER: Konferencia szövegszerkesztőre 91
KAKUSZI BÉLA PÉTER: Abszolútum a művészetfilozófiában 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SCHÉNER MIHÁLY rajza az 5. oldalon,
TANDORI DEZSŐ rajzai a 21., 23., 26., 33., 40., 51., 63. és a 96. oldalon.

JUHÁSZ FERENC

Ki tilthatja az áldást?

Mihály! Mi már az alkonyatban járunk. Irreverzíbilisen megyünk az alkonyat egyre mélyebb és egyre másabb téranyag-rétegeibe befelé. Nagy léptekkel, mint a gázlómadarak, járunk az alkonyat vastag, alvadva bőröző vértócsáiban, bíborarany és lila, indigófényes tömbjeiben. Nincs mód a visszafordulásra. Mintha egy gigászi pupillába lépnénk, s mennénk a látást közvetítő gömbtestben célirányosan a bíborfolt felé. Megy a porlandó. S aranyló levélként leválik róla a maradandó. Nem az árnyék. Mert az a test fénytakarása sötét sík kinövekedésünk. Velünk halandó. De mint a hulló falevél: tőlünk függetlenedve. De nekünk, halandóknak nincs lehetőségünk a reverzibilitásra. Vannak ugyan szellemlenyűgöző, a képzeletabsztrakcióban, a matematikai gáttörésben varázslatos időelképzelések, időjelenségek, mint a tükörképvilág, a tachyonok, a feltételezett, a fénysebességnél gyorsabban mozgó elemi részecskék világa, ahol a lefékeződésben gyorsul fel a test mozgása. És van fizikailag bizonyítható időelágazás, időfa, anyagnagyobbodás az időgörbében. És a tükörképvilágban megfordul, átperdül a törvény. Az előre-módnak fordítottja lesz a tükörképvalóság. De mi az előre-időirány egyenesébe vagyunk szorítva. Mint régi tengerészlátcsőként folyton előretolódva, kifelé nőve: törpülünk vagy növekszünk halandóságunk egyre vékonyabb tokjában. Gyalogolunk szépen az alkonyatba. De micsoda fényes, világító, szín-fényekkel lángolva tobzódó, parádés, pompás alkonyat a tied: Schéner Mihály! *Az ember száll, mint a kilőtt nyílvessző, nem ölni, de a halálba fúródni! És célba csapódása nem nagyobb tömegűvé átalakulás rezgésköd-állománya, mint bizonyos ősrészecskék összecsapódásakor, de a robbanás-páraoszlásból az iránytalan csönd. De micsoda színes, boldog teremtettség-zaj, elemi zene a tied, Barátom! Mint dzsungelnyi mindenféle madár részeg kiáltozása, éneke, füttye, kopogása, rikácsolása, bajusz alatti hajnali sikolya, rózsaszín, piros, kék, fehér. Mert az vagy, Mihály, dzsungelek madárbeszéde, hajnali hangözön, az anyag színes zenéje, teremtett világ! Itt állsz most életműved világhalmazá-*

nak tetején, mint a testi lebegés a szellem mámorából teremtett anyagköpenyű dolgok halmazatvégtelenén, ahogy Jézus az élő dolgokkal zsúfolt víz tetején, a mozgás bőrén állt mezítláb. És én merengve nézem öreg kezeid. Könnyet is mondhatnék. Nézem: dolgos kezeid. Teremtő kezeid. Fáradt kezeid. Finom kezeid. A nyersanyagtól ráncosra, kéregzománcúra, hólyagosra, bütykösre gyúródott kezeid. Világvalósító kezeid. Mert mi minden lett, mi minden teremtődött kezeid által! Így tetted reverzíbilissé a jövőt működéseddel. A lehetetlent valósággá visszafordítva. Így lettél tükrözöttből tükör. Jövő a múltból. Mi minden létező lett szorgalmas és szánakozó kezeidtől! Mese, varázslat, mítosz, ördögnyüzsgés-lakta faodúszellem-molekulák, mint fatörzs korhadáskelyhében a vadméhek bozsgása, sík, egyenes, magas, szeletes, örvényes, szelvényes, kockás, négyzetes, festett és csiszolt és gyúrt. Organikus teremtés, szerves megvalósulás az előreágazó időben. Az egymásból következő állapotok logikája szerves épülés. Ahogy a csöndből kicsírázik, szárat, ágat, elágazást, szétágazást növeszt, kivirágzik, lombosodik az élő szövevény, a millió módozattal és alakkal szétosztódó világ. A kilátszó természet. Ami van. Vagy nincs. Van fizikus, aki azt mondja: nincs is az egész, csak történik az egész. Nem Isten az ember, hogy ezt megtudhatná egyszer. Ezért ember. És ez vele a szép. Ez az örök tudatlanság. Halandóság, mert tudatlanság. Schéner Mihály: játék és transzcendens merengés, babona és misztikus anyagtűz-ráolvasás, virágos csacsi-ünnep, fülesek királya: rózsakoszorúkoronás, szakállas fejedelemöreg, mosoly, mint virágzó barackfaág a Szűzanya kezében, a csönd kezében tűzliliom, titokmester tétova dünnyögésből, darázsdörmögés-hangú botorkáló bánat, habos rózsanevetés, szüzek liliomkertje gyermeki ének, gyöngyvirágerdők kislánykoszorúja tavaszi kórus, a háborgás szívén fehéren harangozva és bólogatva, a természeti jelenéssokaság fölnagyítója, mintha egy bolhát, szöcskét, szúnyogot, muslicát néznénk hatalmas lencsenagyítóval, s képzelhetjük magunkat óriásnak, aki nagyítóüvegével a lába alatti törpe, pontszerű lényeket, biológiai tollas és csápos szerkezeteket nézi a fűszárakon, fűleveleken, fűkalászokon, a füvek hajszáltövében. S látja a fű világító közlekedőedényeiben a vizet tolódva áramlani. S hallja abban a molekulák suhogását, az apró tömegsúlycsobogást. Schéner Mihály ken, masszíroz, gyúr, farag, esztergál, szögel, ékel, nútol, kapar, vés, ecsettel festékben pancsolva vért és betlehemi megszületést fakaszt a vásznon, miközben feketén néma a szamár, s a tehén szénagombócot böfög föl és nyálszakállal nyámmog, és a világtól véres a vászon, a farostlemez, a papiros, a fatábla, vasszelvényeket illeszt vasszelvényekbe, így képezve a hang, a zene potrohát, vascsavarokkal, húszcentisekkel, páncélhéjazatot esztergáltat, fugás szárnyhátakat dörzsöl csillagszínűre, csápot csinál bütykös vaspálcákból csigolyásan haj-

szálazva, színes fakockákat színes fakockákra illeszt, faszögekkel szorítva feszít, s abból lesz a csönd ágaskodása kakaskukorékolás-csikó, a titáni sakkló-világtest, játszik, mert bohóc; bohóc, mert a létöröm vigasztalan hegedűse és trombitása, a népművészet-Bauhaus önmaga ő, a gyermeki örülni tudás ihletettje, költő, a mindent cselekvés teremtő akaratában és ünnepvágyában. És közben magányosan sír, mint a téli éjszaka száraz csillagai. És mindez, amit mondtam: csak az összeg részlete, részlet, töredék, cserép, néhány pikkely a világegyetem-hal hátáról, az úszás testoldaláról. Mondhatjuk: leírható, jellemezhető-e így képzőművész, mint én tettem most? Mért ne? Mert ki tilthatja, hogy megáldjam szavaimmal virágzó, bíbor képzeletét és teremtő mesterkezeit?

Elhangzott Schéner Mihály Kossuth-díjas, Kiváló művész akadémiai székfoglalója alkalmából rendezett kiállítás megnyitóján, Békéscsabán, 1995. III. 22-én.

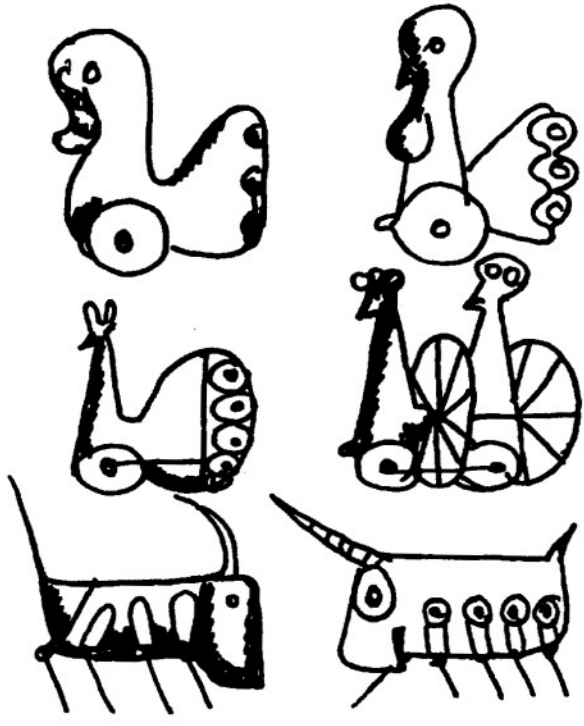

SZEPESI ATTILA

A kilencvenes évek

betűkkel táncoló elmék porviharja
pórusom eltömi szemem is kimarja
(Határ Győző)

Elfutnak a kilencvenes évek:
a vásártéri handabanda,
a kozmikus ráolvasás,
a mágusi kupeckedés,
a kaparj-kurta-neked-is-lesz,
a kupleráji áhítat,
a honmentő kofálkodás,
a libabőrző festett vérzés,
a tudományos köldöknézés,
a Pilátus-mosakodás.

Elfutnak a kilencvenes évek:
elszállnak az angyalröptetők,
a fűvészek, a bűvészek,
a hasfelmetsző művészek,
a nyalka muszkavezetők,
ördögbőrben vagy kutyabőrben
a kannibáli jótevők,
a sipisták, az anarchisták,
a kabbalista monarchisták,
a sanda méregkeverők.

Elfutnak a kilencvenes évek:
megvakulnak a béljósok,
kristálynézők és kankósok,
a szecessziós pederaszták,
a véreskarmú macskacafkák,
népi-urbánus augurok,
a parlamenti bájgúnárok,
lemezlovasok, nepperek,
hopmesterek, gyepmesterek
és dákoromán donhuánok.

Elfutnak a kilencvenes évek:
ledől minden pacsuli-színpad,
ködbe fúl a kancsal, a színvak,
hová lesznek a hasbeszélők,
a pöcegödör-látnokok,
a hangyanyüzsgő fontosok,
a mézesmázos eszelősök,
a futurista szauruszok,
a szűzkurvák, a kékharisnyák,
a kertitörpe mágusok.

Elfutnak a kilencvenes évek:
marad e szélűzött planéta,
a Tejút szappanbuboréka
összekuszálva, elfeledve,
tenger kincsével meggyalázva
az idők végéhez közel
völgye-dombja mocsokba vész;
eljön, amiről szól az Írás,
az idők végéhez közel
vérözön, kórság, sáskajárás...

Vízöntő-kor íródeákja,
se hangszerem, se énekem,
dadogásom lélektelen,
voltam pedig dalok tudója,
bolyongó igricek utóda,
most alólam elfut az ösveny,
a számon bűzlő jambusok;
mit sem tudva, mit sem feledve
makogok csak, mint a hülye,
kinek a nyála elcsurog.

László Aladár

Szükséghelyzet

Halott radar

Mert egyre kevesebb esélye
maradt annak, hogy messze lássak,
kicsinyesen már nem remélve
csak örülök a havazásnak.
Örvendek minden sűrű ködnek,
mert horizontom visszatolja
s hogy sugaraim nem működnek,
vis maiorokkal *igazolja.*
De fájdalmam nem múlt egészen:
műszerfalam egy része ép is,
korán kényszerleszálló gépen
haldokló radar vagyok mégis.

Fehér a téli láthatár

...És pár perc alatt fehér lettem,
hirtelen rámszakadt az ég –
s egy hang parancsolta felettem:
„ne bántsátok tovább, elég!"
És akkor végre megijedtem:
varázsigét mond egy verébb?
vagy reggelire Istent ettem –
csőrét, szívét, tollát, nevét...?

Így volt. Reggel még róka voltam
s a friss, nagy hóban bandukoltam,
aztán egy verebet megettem
s így valamit már elkövettem:
kész gyilkosság, hogy éhes voltam.
A jókat ott találják holtan,
szentek maradnak, indokoltan,
mert volt erejük megtagadni,
ha bűn árán kell megmaradni.

Mindent látok s belátok, jól van.
Ha nekem volna szárnyam, tollam
és megesznek – jutok a mennybe.
Így lesz az erősebb a gyenge...
Estére sas leszek vagy farkas.
Lapulj, ha élni akarsz, hallgass,
kerülj, lapulj, ne légy veréb,
mert hátha nem szól senki még,
mert hátha nem szól senki már...
Fehér az éhes láthatár.

Időzítve

Mint minden magabiztos ember,
tele van feldúlt türelemmel,
torkig az izzó nyugalommal,
fel nem robbant aggodalommal,
rugóra járó fájdalommal,
jelszóra nyíló fegyelemmel –
így bomba minden szelíd ember.

Hull

Ó én már annyiszor elestem,
maga a zuhanás a testem,
már rég csak porrá visszaváló
emlékezet-rács, tudat-háló.
De mi a havak büntetése,
mértéktelen hideg esése?
Nyilván valamit elkövettek,
hogy angyal-szárny-morzsává lettek
s azóta mind csak hullnak, ölnek...
Vagy valaha még tündöklenek?

GION NÁNDOR

Ahol szépek a tengeri kagylók

Amikor Havannába érkezett, M. Holló János még fiatal írónak számított, de már kezdett kiábrándulni az irodalomból, vagy inkább az írókból, voltak ugyan még kedvenc írói, mint például Hemingway, Graham Greene, Szerb Antal..., de őket sem kedvelte már annyira, mint egészen kezdő író korában, a Sevilla Hotel hosszú folyosóján mégis eszébe jutott Graham Greene, lehet, hogy éppen erről a szállodáról írt egyik nagy sikerű regényében, igaz, ő Seville-Biltmoret emleget, ettől azonban ez még ugyanaz a szálloda lehetett, ahol a porszívó-kereskedő Mr. Wormoldot beszervezték titkos ügynöknek, miközben Hasselbacher doktor whiskyvel feltöltve részegen szuszogott a nyomában, de szem elől tévesztette a leendő titkos ügynököt, és ezek után boldogtalanul kóválygott a folyosókon. M. H. János és Gara nevű montenegrói írótársa is hangosan szuszogott a nevezetes szálloda futószőnyegén, ők is feltöltötték magukat whiskyvel a repülőgépen az Atlanti-óceán fölött, meg aztán az európai télből igen vastagon öltözve landoltak a meleg Kubában, nem csoda hát, hogy hangosan szuszogtak és izzadtak. Jimenez Saura a kubai írószövetség képviseletében viszont könnyedén lépkedett előttük vászonruhájában, megmutatott egy vízcsapot a folyosón, és a lelkükre kötötte, hogy vizet csak ebből a csapból igyanak, fürdőszobájuk vize csupán fürdésre való, de inni nem szabad belőle, mert mindenféle gyomorbetegségeket szedhetnének össze, ők ezt szuszogva tudomásul vették, bólogattak, M. H. J. hátrafordult és hátrafelé is bólintott, mert mögöttük két lány lépkedett, Angelina, az elképesztően sovány tolmácsnő, akit vagy fél évvel ezelőtt Belgrádból küldtek a havannai egyetemre, hogy tökéletesítse spanyol nyelvtudását, ő ezt megtette, folyékonyan beszél spanyolul, és alighanem szeretett volna már hazamenni, talán nehezen tűrte a meleg éghajlatot, mindenesetre nem látszott boldognak, ellentétben a másik lánnyal, aki a jugoszláv nagykövetségről érkezett fogadásukra és katonásan menetelt a nyomukban, az apja ugyanis tábornok volt odahaza, de M. H. J. nem jegyezte meg sem a tábornok, sem a lány nevét. Jimenez Saura végre kinyitott egy ajtót és ők valamennyien bementek egy szép nagy szobába, amelyhez fürdőszoba is tartozott gyanús összetételű, ihatatlan vízzel. M. H. J. a szobában villámgyorsan lehajigálta magáról meleg ruhadarabjait, Gara is ingujjra vetkőzött, lerogytak az ágy szélére, és még sokáig izzadtak, a többiek székekre ültek, és nem izzadtak, mert ők a helyi időjárási viszonyoknak megfelelően voltak felöltözve.

Jimenez Saura pénzt vett elő táskájából, a pesókat leszámolta az asztalra, amolyan zsebpénzként a két vendégírónak. Gara egy üveg whiskyt rakott az asztalra, még a repülőgépen vásárolta vámmentesen, Angelina szolgálatkészen vizespoharakat hozott a fürdőszobából, de ő nem volt hajlandó whiskyt inni, a tábornok lánya kért egy keveset, Jimenez Saura is csak keveset kért, de neki Gara jócskán töltött, meg M. H. J.-nek is, és természetesen magának is. Jimenez Saura pohárköszöntőt mondott, magasztalta az irodalmat és általában a művészeteket, és a világ minden íróját édestestvérének vallotta. Végül hangosan kijelentette, hogy ebben a szállodában már rengeteg nagy író megfordult és megaludt, és valamennyien elégedettek voltak. Vállon veregette M. H. J.-t, és őt is egyből elfogadta édestestvérének.

Gara válaszolt a pohárköszöntőre.

– Módfelett elégedettek vagyunk, hogy itt lehetünk ebben a gyönyörű országban, ezen a gyönyörű helyen a nagy írók nyomdokaiban, bár be kell vallanom, hogy mi igen kicsiny és jelentéktelen írók vagyunk...

M. H. J. felhördült, és gorombán ráförmedt az ártatlan és szolgálatkész, nagyon sovány Angelinára.

– Nehogy lefordítsd ezt a baromságot! Én nem vagyok kicsiny és jelentéktelen író.

– Elnézést – mondta gúnyosan Gara. – Soknemzetiségű országunkban nem olvasom a kisebbségek nyelvén megjelenő remekműveket, és ezentúl sem szándékozom elolvasni. Inkább elhiszem rólad, hogy nagy író vagy. Én sajnos igen kicsiny író vagyok.

– Én viszont ezt hiszem el fenntartás nélkül – mondta M. H. J., bár ő sem olvasott még egy sort sem Garától, és a jövőben sem szándékozott bármit olvasni tőle.

– Nem kell dühöngeni – csillapította Gara. – Megdöbbent a lobbanékonyságod. Azt már hallottam, hogy a magyar nők tüzesvérűek, de a magyar férfiakról úgy tudtam, hogy általában pipogyák és lagymatagok.

– Rosszul tudtad – mondta M. H. J.

– Most mit tolmácsoljak Jimeneznek? – kérdezte Angelina.

– Dicsérd meg az országát és a szocializmust, valamint országának vendégszerető népét – mondta M. H. J. – Továbbá közöld vele, hogy boldogok vagyunk, amiért valamelyest kitágíthatjuk a nagy írók körét.

Angelina hosszasan és folyékonyan tolmácsolt spanyolul, Jimenez Saura elégedett volt, mosolygott, egyáltalán nem bánta, hogy sok whisky van a poharában, nagyot kortyolt belőle, megígérte, hogy megmutat majd néhány irodalmi nevezetességet, Hemingway házát mindenképpen, és elviszi vendégeit Matanzas szépséges strandjaira is, sokat beszélgetnek majd az irodalomról, ő maga is író, eddig öt regényt írt, ha úgy kívánják, az egyiknek a tartalmát akár most mindjárt elmeséli. M. H. J. nem kívánta, nyilván Gara sem, Jimenez Saura azonban mégis részletesen elmesélte regényét, amelyet Kuba indián őslakóinak szentelt, akik paradicsomi jólétben élvezték életüket a szigeten, minden megtermett szinte magától, amire csak szükségük volt, nem kellett dolgozniuk, nem ismerték a rettegést, mert földjükön kizárólag békés élőlények nyüzsögtek, ragadozók nem voltak errefelé, legfeljebb a tengerben bukkant fel időnként egy-egy cápa vagy kardhal, de hát ezek nem jöttek ki a partra. Ellenben egy szép napon partra szálltak a spanyolok, leigázták és megdolgoztatták a tétlenséghez és békességhez szokott őslakókat, mire azok rekordidő alatt kipusztították magukat, a családfők elvágták feleségeik és gyermekeik torkát, aztán hasonlóképpen végeztek magukkal is. Nem maradt egyetlen szál indián sem.

– Biztosan nagyon jó regény – mondta Gara, és újabb adag whiskyt töltött Jimenez Saura vizespoharába, hogy igyanak a kipusztult indiánok lelkiüdvére. – Kár, hogy én nem vagyok regényíró.

M. H. J. viszont regényíró volt, és Jimenez Saura megkérte, hogy tüstént mesélje el valamelyik regényének a tartalmát. A hátborzongató történetre valami hasonlóval illett válaszolni, így hát M. H. J. elbeszélte egy szerencsétlen házaspár szomorú történetét, egy jámbor férjről és annak kicsapongó feleségéről szólt, a feleség üzletszerűen gyakorolta a kicsapongásokat, igen alacsony régiókban, leginkább részeg idénymunkásokkal, esetleg teherautó-sofőrökkel feküdt össze koszos falusi kocsmák félreeső helyiségeiben, kliensei sokszor gorombáskodtak vele, egyszer annyira összeverték, hogy alig tudta hazavonszolni magát, és akkor a jámbor férj magukra gyújtotta házukat, mind-

ketten bent égtek, az utcabeli emberek meg a rosszemlékű ház izzó parazsa fölé hajoltak, ráköpdöstek, és mélyen belélegezték a felcsapódó párát, ez állítólag gyógyítja a száj- és torokbetegségeket.

Jimenez Saura elismerően és kicsit elbambulva bólogatott, de rosszallóan szólt az üzletszerű kéjelgésről.

– Magyar házaspároknál előfordulhat az ilyesmi – jegyezte meg Gara.

– Nem magyar nemzetiségű házaspár volt – mondta M. H. J. – De azok, akik a parázs fölé hajoltak, azok magyarok voltak.

Ez akár igaz is lehetett volna, Natasa mesélte el neki, amikor egy hűvös őszi estén a vasútállomás váróterméből beköltözött M. H. J. lakásába, állítólag Natasa szülei hamvasztották el magukat ily módon és ilyen okokból, persze Natasa nem beszélt mindig igazat, és M. H. J. sohasem írta meg a történetet, de a havannai szálloda szobájában ezt senki sem tudta.

Jimenez Saura készségesen fölajánlotta, hogy elmeséli egy másik regényének a tartalmát is a szocialista fejlődésről, de a whiskytől már elfáradt a nyelve, akadozva beszélt, ezért a tábornok lánya felsegítette székéről, és azt javasolta, hogy hagyják a vendégeket pihenni.

– Holnap reggel tíz órakor egy nagy autó jön ide, és elhozza magukat az írószövetségbe – mondta kicsit dadogva Jimenez Saura. – Ott megbeszéljük a hivatalos dolgokat, azután fél tizenkettő körül nagy autóval elmegyünk Matanzasba. Hozzanak fürdőnadrágot és pizsamát. Megfürdünk az óceánban, és ott töltünk egy éjszakát, azután megint megfürdünk az óceánban, és visszajövünk.

Kicsit dadogós, de érthető beszéd volt, már csak azért is, mert Angelina folyékonyan tolmácsolt, a tábornok lánya meg karonfogta Jimenez Saurát, és elmasíroztak.

– A kubaiak szemmel láthatóan nem bírják a szeszes italt – állapította meg Gara.

– Itt melegebb van, mint minálunk – mondta Angelina. – Lelassul a szervezet működése, a tömény ital gyorsan fejbevágja az embert. Inkább koktélféléket isznak.

– Utálok minden koktélt – mondta Gara, és a homlokát törölgette, talán éppen azt a helyet, ahová odavágott a whisky. – Az igazi férfiak igyanak igazi tiszta italt, és ne holmi összekavart löttyöket.

– Lemehetnénk az étterembe megebédelni – javasolta félénken és sóvárogva Angelina. – Mindent az írószövetség fizet, annyit ehetünk, amennyit akarunk.

– Előbb lezuhanyozunk és átöltözünk – mondta M. H. J. – Tajtékosak vagyunk, mint az igáslovak, és bűzlünk, mint a görények.

– Megvárom magukat lent az étteremben – mondta Angelina, és kisuhant a szobából.

Előbb Gara ment a zuhany alá, M. H. J. addig kipakolt a bőröndjéből, aztán ő is lezuhanyozott, azzal a vízzel, amiből nem volt tanácsos inni. Mire kijött a fürdőszobából, már Gara is elrendezte holmijait, és éktelenül káromkodott.

– Felpofozom azt az idétlen kölyköt, amint hazaérek.

– Kiről van szó? – érdeklődött M. H. J.

– A fiamról. Ő csomagolta be a holmijaimat, és kifelejtette a zoknikat. Nincs egyetlen tiszta zoknim sem.

– Miért nem a feleséged szerelt fel a hosszú útra?

– Nincs feleségem. Elváltunk két héttel ezelőtt. A fiam csomagolt be, és kifelejtette a zoknikat.

– Nekem Natasa csomagolt be, és minden rendben van. Natasa ugyan nem a feleségem, de járatos a kóborlásokban. Gyorsan és praktikusan csomagol.

– Felpofozom azt az idétlen kölyköt a zoknik miatt – dühöngött Gara, és ettől kezdve egész kubai tartózkodása alatt ingerült volt, a zoknik hiánya tartósan elrontotta a kedvét.

M. H. J. megsajnálta szegény írótársát, szívesen mesélt volna neki még Natasáról, talán azt is bevallotta volna, hogy a szerencsétlen házaspár nem az ő regényében égett el, de úgy érezte, hogy Gara nem kíván az otthon maradt nőkről beszélni, megpróbálta hát másképpen megvigasztalni.

– Havannában nyüzsögnek a stricik és a kurvák. Annyi nőt találsz magadnak, amennyit akarsz.

– Honnan tudod?

– Az egyik kedvenc írómtól. Ő jól ismerte Havannát, igaz, még a szocialista idők előtt.

Gara ettől kicsit megvigasztalódott, de nem lett igazán jókedvű, talán nem bízott meg teljességgel M. H. J. kedvenc íróiban.

– Menjünk ebédelni.

Kimentek a hosszú folyosóra, Gara elindult a lépcső felé, aztán hirtelen megtorpant. Nem lehetett a lépcsőkre lépni, mert vastag láncokkal el voltak rekesztve a folyosóktól. Liften mentek le, M. H. J. egyáltalán nem bánta, amúgy sem szeretett lépcsőket mászni, és az sem zavarta, hogy a bajuszos liftkezelő gyanakodva méregeti őket, Gara azonban felháborodott, és lent az étteremben hangosan rátámadt Angelinára, mintha a sovány lány lenne minden bajnak az okozója.

– Miért zárják el előlünk a lépcsőket?

– A biztonságuk miatt – mondta ijedten Angelina. – Mindenkit ellenőriznek, csak felvonóval lehet közlekedni az emeletek között. Ide nem jöhet be akárki.

– Mr. Wormoldot manapság itt nehezen lehetne beszervezni titkos ügynöknek – dünnyögte M. H. J. – És Hasselbacher doktor sem ődönghetne részegen a folyosókon.

– Ki a fene az a Wormold és a Hasselbacher doktor? – kérdezte Gara, aki nemcsak a kisebbségi irodalmakban volt tájékozatlan.

– Régi ismerőseim – mondta M. H. J. – Hasselbacher doktor egyébként már meghalt. Egy bárszékről lőtték le.

– Micsoda? Hol történt ez? – kérdezte elképedve Gara.

– Hosszú mese – legyintett M. H. J.

– Megrendelhetem az ebédet? – kérdezte könyörögve Angelina, és felsorolta, hogy mi minden szerepel az étlapon. Főleg tengeri halak, polipok és rákok, meg marhahús.

M. H. J. óvatosságból marhahúst kért, Garának mindegy volt, Angelina valami tengeri szörnyűséget hozatott neki, saját magának pedig igen tápláló ételt, előtte levest, utána meg süteményt is kért.

Kedvesen mosolygó néger pincérnők szolgáltak föl, kissé körülményesen tevékenykedtek, de hatalmas ételadagokat hoztak, M. H. J. és Gara ebédjük felét a tányéron hagyták és hideg sört ittak, Angelina ellenben mindent belapátolt, ami csak ehető volt, és szemrehányóan, majdnem sóvárogva nézte a sörözgető írók ételmaradékait.

– Most elmegyünk zoknit venni – mondta Gara, amikor Angelina végre befejezte a táplálkozást.

– Kicsit nehéz lesz... – mondta zavartan Angelina.

– Hogy-hogy nehéz lesz? – horkantotta Gara, és elővette a zsebéből a Jimenez Saurától kapott pesókat. – Van pénzem!

M. H. J. nem várta meg Angelina magyarázkodását, felállt, és lustán közölte:

– Elálmosodtam. Én ebéd után mindig alszom. Még Havannában is.

Elballagott a szigorúan őrzött lifthez, és fölvitette magát az emeletéig, szobája ajtaját nem zárta be, Gara bármikor visszajöhetett a zoknikkal, meg aztán amúgy is ügyeltek a biztonságára. Fáradt volt a hosszú úttól, estig aludt, a szobában már égett a villany, amikor felébredt, és Gara nézett rá rosszallóan és dühösen.

– Hová a jóistenbe küldtek bennünket? – kérdezte tajtékozva. – Ebben a városban nincsenek boltok. Végiggyalogoltam fél Havannát, mire Angelina talált egy silány áruházat, de ott nem akartak kiszolgálni, mert nincs vásárlási jegyem. Dollárokat is kínálgattam nekik, de ők vásárlási jegyet követeltek, végül egy öreg néger megsajnált, és eladott nekem egy cetlit, ezzel szereztem egy pár zoknit. Most van összesen két pár zoknim, izzadok a melegben, és állandóan büdös lesz a lábam.

– Hordhatod az én zoknijaimat is – mondta M. H. J. nagylelkűen. Amióta Gara ingerültté vált, ő egyszerre lecsillapodott, és kezdett kedélyesen beilleszkedni a szokatlan környezetbe. Holott a kezdet kezdetén éppen ő mérgelődött és lármázott.

– És gyufája sincs itt senkinek – folytatta Gara felháborodva. – Az áruház előtt rágyújtottam egy cigarettára, egyszerre legalább tízen megrohantak, és tüzet kértek tőlem. Milyen város az, ahol még gyufa sincs? Pedig az őslakos indiánoknak még minden megtermett itt szinte magától.

– Nekem rengeteg gyufám van – csillapította M. H. J. Felkelt az ágyból, és bőröndjéből kétmaroknyi színes gyufásskatulyát szórt az asztalra. Reklámgyufák voltak, M. H. J. Európa különös szállodáiból gyűjtötte be őket, mert kedvelte a színes gyufásdobozokat, és mivel szenvedélyes dohányos volt, minden hosszabb útjára magával vitte gyűjteményét, és emellett még legalább két öngyújtót.

Garát azonban a sok gyufa sem csillapította le.

– Nőket ide nem hozhatunk föl. Úgy őrzik ezt a szállodát, mint egy fegyverraktárt. Mi a fenét őriznek? Rajtunk kívül egy-két orosz vagy bolgár delegáció lődörög itt. A lépcsőket lezárták, minden kong az ürességtől, és én utálom az ürességet.

– Majd mi betöltjük ezt az ürességet – vigasztalta M. H. J. – Gyönyörű kubai nőket hozunk föl a szobánkba.

– Hogyan?

– Lefizetjük a liftkezelőt.

– Mivel? Ezeknek még a dollár sem kell. Mivel fizetjük le ezeket a gyanakvó brigantikat?

– Gyufával – mondta M. H. J. és felöltözött, zsebre vágott néhány gyufásdobozt. – Úgy látom, beesteledett, mehetünk vacsorázni.

– Angelina már türelmetlenül és éhesen vár bennünket az előcsarnokban. Láttad, hogy mennyi mindent megevett ebédre?

– Láttam.

– Nem értem, hogy hová fér abba a sovány testbe az a sok kaja.

– Én sem értem – vallotta be M. H. J.

– Biztos vagyok benne, hogy vacsorára is rengeteget fog zabálni – mondta Gara.

Ezúttal egy csupasz arcú liftkezelő szállította le őket, de ő is éppen olyan bizalmatlanul és gyanakvóan viselkedett, mint bajuszos kollégája. M. H. J. a kezébe nyomott egy színes gyufásdobozt, amelyet Olaszországban a Garda-tó melletti egyik két-

csillagos szállodából lopott el, egy másik ligás futballcsapattal utazott el oda valamikor ingyen, mert meleghangú cikket írt a klub elnökéről, és a gyufásdobozon festői szélsziget volt látható, talán Sirmione. A liftkezelő megnézte Sirmionét, bizalmatlansága feloldódott, már-már mosolygott. Angelina meg tényleg bőségesen és sokáig vacsorázott, fárasztó volt végignézni, de mégis kivárták a hosszú vacsora végét, mert nem akadt egyéb tennivalójuk, neki akartak menni a havannai éjszakának, de még nem tudták, hogy hogyan kezdjék.

Aztán ez is megoldódott. Amint kiléptek az étteremből, elébük toppant egy fehér inges elegáns úr, akit valami miatt, talán sárgás haja miatt, M. H. J. angolszász turistának vagy éppen angol titkos ügynöknek nézett, de az illető gyorsan bemutatkozott, Ratko Balticsnak hívták, és egy belgrádi külkereskedelmi vállalat kubai képviselője volt, a nagykövetségen hallotta, hogy két író érkezett hazájából, márpedig ő nagyon örül minden honfitársának e messzi idegenben, ma éjszaka az írók az ő vendégei, esetleg még további néhány éjszakán is. Ezután neveket sorolt föl, Garával alig két perc alatt találtak két közös ismerőst, Gara akkor rövid időre megfeledkezett a zoknikról, fölnevetett, és azt mondta Angelinának:

– Te menjél haza aludni. Gyönge vagy, és elfáradtál. Mi most szétnézünk a kubai nők körében.

– De nekem magukkal kell maradnom – rebegte Angelina. – Ezért fizetnek, és...

– Menjél aludni, és hízzál meg egy kicsit – tanácsolta neki nyájasan M. H. J.

Faképnél hagyták Angelinát, aki kétségbeesetten belesüppedt és majdnem teljesen eltűnt egy nagy fotelban a Sevilla előcsarnokában, ők hárman meg nekirontottak a havannai éjszakának. Először egy széles sétányra keveredtek, ahol pálmafák alatt fehér, barna és egészen fekete bőrű férfiak zümmögtek valami latin-amerikai dallamot, táncléptéseket lejtettek, és nagy papírzacskókból sört ittak.

– Ritka pillanatot fogtunk ki – mondta Ratko Baltics. – Valamilyen ünnep van, sört osztanak a népnek. Poharuk nincs, ezért papírzacskókban mérik a sört. A kubaiak már két zacskó sörtől is jókedvűek lesznek, és könnyen kezelhetőek. Igazán szeretetre méltó emberek.

M. H. J. cigarettára gyújtott, mire a zümmögő emberek körülvették és tüzet kértek tőle, és erről Garának mindjárt a büdös zoknik jutottak eszébe.

– Menjünk a nők közé. Ebben a városban állítólag szebbnél szebb nők nyüzsögnek. Egy skatulya gyufáért a legszebbet is felvihetjük a szobánkba.

– Ez ma már nem egészen ilyen egyszerű – mondta tétován Ratko Baltics, és kivezette őket a tömegből, ami nem ment egykönnyen, de végül mégis eljutottak egy bár elé, ahová csak az útlevelük felmutatásával léphettek be, ide is csak külföldieket és megszűrt hazai vendégeket engedtek be, akárcsak a Sevillába, és itt is kevés ember lézengett, kényelmesen nekidőlhettek a bárpultnak. Ratko Baltics vendégei voltak, rendelhettek, amit akartak. Gara whiskyt rendelt, M. H. J. azonban emlékezett Angelina szavaira, megkérdezte Ratko Balticstól, hogy milyen koktélt javasolna.

– Daiquirit. Minden valamire való író kipróbálta már, és majdnem mindegyik dicsérte.

– Mi az a daiquiri?

– Nem tudom pontosan, hogy mi mindenből kotyvasztják össze – mondta Ratko Baltics –, de rum, citromlé, cukor és sok turmixolt jég biztosan van benne. Majdnem olyan, mint a fagylalt, valamivel persze töményebb, és jókedvre deríti az embert.

M. H. J. daiquirit kért, tényleg fagylalthoz hasonlított, kehelyszerű pohárban rakták eléje, szalmaszálon kellett szippantgatni, lassan, mert a megdarált jég lassan olvadt, kellemes hűvösséget árasztott, és jókedvre derített, M. H. J. elismeréssel gondolt azokra az írókra, akik már jóval előtte megdicsérték ezt a kellemes italt. Amíg ő erről elmélkedett, Garát feltüzelte a whisky.

– Hol vannak a szép kubai nők?

– Én nem nagyon kapkodnék értük – óvatoskodott Ratko Baltics.

– Miért?

– Három vagy négy hónappal ezelőtt itt járt egy barátom és hát... közeli viszonyba keveredett egy itteni nővel. Amikor hazament, furcsa tüneteket észlelt az alsó testrészén, kórházba vitték, az orvosok vizsgálgatták, és tanácstalanok voltak, számukra ismeretlen kórokozókra bukkantak, végül kénytelenek voltak eltávolítani a barátom egyik heréjét.

– Vagyis kiherélték?!

– Így is mondhatnánk.

– Úristen, micsoda helyre küldtek bennünket! – harsogott Gara, és ettől kezdve már semmi sem tudta jókedvre deríteni. – Máris teljesen kihűltem a köldökömtől lefelé. Az ágyékom jéghideg. Nem csodálom, hogy az őslakos indiánok kiirtották magukat. Hogyan szaporodnak itt egyáltalán az emberek?

– Szeretik a szerelmet – mondta Ratko Baltics. – És gyakorolják is mindenütt. Még a tengerben is. Fürdés közben a meleg tengeri vízben. Az itteni férfiak nyilván ellenállóbbak a helybéli nyavalyákkal szemben, észre sem veszik az olyan betegséget, amitől a magunkfajtákat kiherélik.

– Teljesen kihűltem – mondta Gara, és majdnem elsírta magát. – Lehet, hogy egész életemre impotens maradok.

– Egyél sok osztrigát – tanácsolta Ratko Baltics. – Az osztriga garantáltan felfokozza a férfiasságot.

Gara vigasztalhatatlan volt. Továbbra is whiskyt ivott, és elhallgatott. M. H. J. a daiquiriket szívogatta, és Ratko Baltics kérésére a hazai állapotokról mesélt türelmesen és dicsérően.

Éjfél körül tértek vissza a Sevillába, Gara ügyet sem vetett a hatalmas fotelban kornyadozó Angelinára, rosszkedvűen beszélgetett Ratko Balticcsal, majd lifttel felutazott a szobába, M. H. J. azonban jóságos hangulatban volt, és egyébként is kialudta magát délután, kiemelte Angelinát a fotelból, és a szálloda bárpultjához vezette. Ratko Baltics szívélyesen elbúcsúzott tőlük, Angelina meg bágyadtan azt mondta M. H. J.-nek:

– Muszáj volt megvárnom magukat. Tudnom kell, hogy mit csinálnak, minden napról referálnom kell.

– Igyál meg egy vitamindús koktélt – javasolta M. H. J. – Felélénkít, és utána már játszi könnyedséggel referálsz, és talán még kigömbölyödsz is egy kicsit.

Angelina narancsitalt kért, M. H. J. megmaradt a daiquirinél, és ez határozottan jót tett neki, még az elképesztően sovány lány is kezdett egyre nőiesebbé válni szemei előtt, bár Ratko Baltics huhogása óvatosságra intette, ezért távolabbról puhatolódzott, de nem túlságosan távolról.

– Nem érzed magad néha egyedül e furcsa és idegen városban?

– Állandóan egyedül vagyok – mondta szomorúan Angelina. – Nem érzem magam jól itt. Az emberek nagyon kedvesek, de nagyon szegények, és a menzánkon pocsék kosztot kapunk.

M. H. J. megnyugodott, és azt mondta:

– Amíg velünk vagy, fejedelmien étkezhetsz.

– Maguk elmennek két hét múlva, nekem meg maradnom kell.

– Legalább tökéletesen megtanulsz spanyolul – vigasztalta M. H. J.

– A kubaiak csúnyán, kificamítva beszélik a spanyol nyelvet – mondta Angelina, és felsorolt egy csomó példát, spanyol szavakat és mondatokat helyes, majd helytelen kubai kiejtéssel.

M. H. J. nem figyelt a spanyol nyelvleckére, valami egészen más motoszkált a fejében, és amikor Angelina ott tartott, hogy a kubaiak azt, hogy „többé-kevésbé" valahogy úgy mondják, hogy „mao meno", holott egészen másképpen kell mondani, M. H. J. közbevágott:

– Szerelmesnek kellene lenned. Sürgősen.

Angelina reménytelenül megrázta a fejét.

M. H. J. nem hagyta ennyiben a dolgot, és mint máskor is hasonló esetekben, az irodalomhoz fordult segítségért, elmesélte Szerb Antal egyik elbeszélését egy nevezetes kelta lovagról, aki szenvedélyesen, boldogtalanul és reménytelenül szerelmes volt királynéjába, állandóan szenvedett emiatt, végül egy jóságos varázsló megsajnálta, és amikor elaludt, kilopta szívéből a szerelmet. A lovag ettől kezdve egyáltalán nem szenvedett, gyönyörködött a tájban, sok pénzt nyert a kártyán, rendezte gazdasági ügyeit, és sok sört ivott. Tompa kiegyensúlyozottságában azonban egyre jobban hiányzott valami, és ekkor rájött, hogy bizonyára a jóságos varázsló az oka mindennek, ellovagolt hozzá, és életveszélyes fenyegetések közepette visszakövetelte a szerelmet. A jóságos varázsló elképedve visszaadta a szerelmet. A lovag abban a pillanatban elkezdett szenvedni, még a könnyei is kicsordultak, mégis boldog volt, hogy ismét boldogtalan lehet.

M. H. J. éppen az örök tanulságot készült levonni, amikor Angelina unottan azt mondta:

– Érdekes történet.

Talán éhes volt, és már megint enni szeretett volna.

M. H. J. kiszivattyúzta maradék daiquirijét, lemondóan legyintett és ásított.

– Aludjuk ki magunkat Matanzas előtt. Hazakísérlek.

– Nem, nem – tiltakozott Angelina. – Itt lakom a közelben, és ebben a városban mindenki biztonságban van.

– Kollégiumban laksz?

– Olyasfélében. Egy magyar lány is lakik ott, Krámer Editnek hívják, ő Budapestről jött ide tanulni.

M. H. J. felkapta a fejét.

– Szép lány?

– Szép fekete haja van.

– Mondd meg neki, hogy fél tizenkettőkor legyen az írószövetség előtt. Visszük őt is Matanzasba.

– Nem hiszem, hogy Jimenez beleegyezik.

– Bele fog egyezni – mondta magabiztosan M. H. J., és elbúcsúzott az unatkozó lánytól, hogy kipihenje magát.

Angelina örült, hogy végre ő is lepihenhet, és kedvesen azt mondta:

– Remélem, jól érezte magát az első estén Havannában.

– Mao meno – mondta M. H. J.

Angelina tágra nyílt szemekkel nézett rá. Lehet, hogy M. H. J. tévesen jegyezte meg, lehet még a kubaiak sem így mondják azt, hogy többé-kevésbé.

Másnap egy hatalmas, de igen régi típusú amerikai gyártmányú gépkocsi jött értük, az autót egy kis termetű, ferde szemű sofőr vezette, M. H. J. japánnak, kínainak, esetleg koreai származásúnak nézte, de gyorsan kiderült róla, hogy semmi köze sincs a Távol-Kelethez, Luisnak hívják és minden felkutatható ős Kubán született, és ügyesen kormányozta az autót Havanna utcáin. Az írószövetségben könnyedén elintézték hivatalos dolgaikat, Jimenez Saura és három kedélyes öregúr fogadta őket, zöldposztós asztalhoz ültek, ahol kölcsönösen biztosították egymást, hogy örülnek a találkozásnak, és megegyeztek benne, hogy a jövőben is folytatják az együttműködést. Angelina szorgalmasan tolmácsolt mindkét irányba. Ezután indulhattak Matanzasba.

Az írószövetség előtt Luis már várta őket a nagy autóval, és a közelben ott ácsorgott egy közepesen szép fekete hajú lány is, akiről M. H. J. föltételezte, hogy ő a Krámer Edit, akit az éjjel látatlanból meghívott vendégségbe. Tényleg Krámer Edit volt, M. H. J. úgy fogott vele kezet, mintha régi ismerősök lennének, és azonnal a gépkocsiba invitálta. Simenez Saura azonban akadékoskodott, idegenek nem jöhetnek velük. M. H. J. megmakacsolta magát, nem volt hajlandó Edit nélkül elmenni Matanzasba. Jimenez Saura visszament a kedélyes öregurakhoz, röviden tanácskozott velük, minek eredményeképpen Krámer Edit is beülhetett a kocsiba, és M. H. J. azonnal vidáman magyar csevegésbe kezdett vele. Nem sokat beszélgethettek, Edittől mindössze annyit tudott meg, hogy tulajdonképpen vidéki származású, de Budapesten a nyolcadik kerületben lakott albérletben kezdő egyetemista korában, azután Jimenez Saura vette át a szót, elmesélte legújabb regényét, amelyben egy cukornádültetvényen dolgozó írástudatlan parasztfiú felemelkedését ecsetelte, a fiúból ugyanis híres bokszoló lett. A regény végére Matanzasba érkeztek, bevonultak egy barátságos, szép és üres szállodába az óceán mellé, és mindenki külön szobát kapott, még Krámer Edit is, aminek M. H. J. természetesen nagyon örült.

Ezután vidám hangulatban megebédeltek, csupán Gara volt egy kicsit morózus, komor elszántsággal nagy adag osztrigát rendelt magának, M. H. J. viszolygott a kocsonyás golyóbisoktól, teknőchúst kért, ami felvagdalva olyan volt, mint a marhapörkölt, csak valamivel rágósabb. A tengeri teknőcök sokáig élnek, ezt az állatot is igen öregen vonszolhatták be a konyhába. M. H. J. ezúttal sem bírta megenni az egész adagot, a két lány azonban derekasan táplálkozott, Angelina valamivel többet evett, mint Edit, bár a magyar lány is bőségesen fogyasztott. Ebéd után M. H. J. bejelentette, hogy ő most ledől egy kicsit, mire Gara a szokásosnál is ingerültebb lett.

– Idegesítenek ezek az örökös délutáni alvásaid. Itt van a lábunknál a gyönyörű tenger, nagyokat úszhatunk, te meg ehelyett elmész aludni.

– Ősi magyar szokás – mondta M. H. J. – Ebéd után jóízűeket alszunk, mert tudjuk, hogy a tenger úgyis megvár bennünket.

Ezzel eltávozott, a szobája felé haladva arra gondolt, hogy a délutáni alvás talán mégsem ősi magyar szokás. Valójában elég rossz szokás, emiatt néhány mutatós lány már elmaradozott mellőle, és azt is észrevette, hogy Jimenez Saura, sőt a ferde szemű Luis is sóvárogva néz Editre, ennek ellenére békésen elaludt, és csak alvás után ment ki vidáman a többiekhez a nagy víz mellé. Gara szemrehányóan mondta neki:

– Nagy eseményről maradtál le! Egy igazi regényíró nem hagyhat ki ilyesmit az ebéd utáni alvás miatt.

– Miről van szó? – érdeklődött M. H. J.

– Igaza van Ratkónak. Ezek a kubaiak még a tengerben is üzekednek. Bemennek nyakig a langyos vízbe, és összebújnak. A fejük mozgásáról látszik, hogy mit csinálnak. A parton ülők meg ütemes rikoltozásokkal és tapssal buzdítják őket.

– Hol láttad ezt?

Gara valahová bal oldalra mutatott.

– Ott van egy amolyan népi strand. A helybéliek oda járnak fürödni. Látnod kellett volna...

– Elég kellemetlen lehet a sós vízben. Különösen a nőknek.

– A kubaiak mégis csinálják.

– Egyszer majd megnézem – mondta M. H. J. – De én továbbra is a szárazföldön akarom csinálni. A tengerben csupán fürödni óhajtok.

Intett Editnek, és együtt beúsztak az óceánba. Nem bújtak össze, beszélgettek, Edit a budapesti nyolcadik kerületről mesélt, nagyon megkedvelte azt a környéket, és visszavágyott. M. H. J. akkoriban még nem ismerte a nyolcadik kerületet, de megértette Edit vágyódását. Később kiúsztak a partra, a homokban kaparásztak, és szép rózsaszínű kagylókat szedegettek elő. M. H. J. elhatározta, hogy egy kagylót magával visz emlékül. De Jimenez Saura rászólt:

– Tilos a kagylókat elvinni. A sziget másik oldalán, a Karib-tenger partján egyébként is szebb kagylók vannak. És oda is elmegyünk.

– Azokat a kagylókat elvihetjük? – kérdezte M. H. J.

– Nem. De az őrök néha elnézőek.

Lassanként beesteledett, kagylók nélkül ültek vacsorához, vacsora után M. H. J. tengerparti sétára hívta Editet. A lány jóllakottan és készségesen elment vele, és M. H. J. a nagy víz mellett nem sokat tétovázott, a szerző megnevezése nélkül azonnal elmesélte Szerb Antal elbeszélését a boldogtalan boldog kelta lovagról. Edit érdeklődve hallgatta, kivárta a tanulságot is. M. H. J. elérkezettnek látta az időt, hogy megcsókolja a lányt. Edit hátrakapta a fejét.

– Mi van?

– Nem tudom, mi történt velem. Megfájdult a szám. Napokkal ezelőtt kisebesedett a szájpadlásom, és megrepedezett a nyelvem.

M. H. J. továbbra sem tétovázott.

– Hol van az a strand, ahol a helybéliek paráználkodnak?

Edit bal kezével a távolba mutatott.

– Menjünk oda. Bűnös hely kell most nekünk.

Elmentek a népi strandra, M. H. J. eldobált papírzacskókat és száraz gallyakat gyűjtött össze, és tüzet gyújtott. Leültek a tűz mellé, nézték a lángokat, hallgattak, várták, amíg kialszik a tűz. Akkor M. H. J. azt mondta:

– Köpj rá a parázsra.

Edit a parázsra köpött.

– Hajolj fölé, és szippantsd be a felszálló párát.

– Miért?

– Tedd, amit mondok!

Edit a parázs fölé hajolt, mélyet lélegzett, köhögni és öklendezni kezdett.

– Menjünk inkább aludni. Rosszul érzem magam.

Visszatértek a szállodába, simogatással búcsúztak el egymástól, és mindketten nyugovóra tértek a maguk külön szobájában.

Reggel Edit ragyogó arccal közölte, hogy már alig fáj a szájpadlása. M. H. J. roppant büszke volt, megreggeliztek, még egyszer megfürödtek az Atlanti-óceánban, majd visszakocsikáztak Havannába. Editnek akkorra már egyáltalán nem fájt a szájpadlása és a nyelve, megígérte, hogy vacsora után elmegy a Sevilla Hotelbe, M. H. J.-hez. Ezt M. H. J. tapintatosan közölte Garával.

– Semmi vész – mondta Gara. – Estére Ratkóhoz megyek vendégségbe. Tömény-telen mennyiségű osztrigát fogok enni nála. Napfelkeltekor azonban takarodjatok ki a szobából.

Gara tényleg elment azon az éjszakán, Edit is eljött a Sevillába, előbb daiquirit ittak a bárban, azután beléptek a felvonóba. A csupasz arcú liftkezelő volt szolgálatban, jóindulatú megértéssel nézett M. H. J.-re, és szélesen elvigyorodott, amikor M. H. J. egy aranyszegélyű fekete gyufásdobozt nyomott a kezébe.

Gyönyörű éjszakát töltöttek el a szobában, Edit néha sikongott is. Később elaludt, és álmában spanyolul beszélt, M. H. J. nem tudta megállapítani, hogy a jó spanyol vagy a kificamodott spanyol szavakat mondja-e. Aztán ő is elaludt.

Napfelkeltekor már a szálloda előtt álltak, nézték a munkába siető fehér, barna és fekete bőrű embereket. Gara is megérkezett fáradtan és nyúzottan, és megkérdezte:

– Hogyan sikerült?

– Hatott a művészet és az irodalom ereje – mondta titokzatosan M. H. J.

Gara aludni tért, Edit elment a kollégiumba, de megígérte, hogy estére megint eljön.

Gara átaludta jóformán az egész napot, M. H. J. meg Angelinával ténfergett Havanna utcáin, és csodálkozott, hogy az ablakokon nincsenek függönyök. Az emberek kirakatokban élték mindennapi életüket.

Este Ratko Baltics ismét elcipelte magával Garát, aki addigra tökéletesen kipihente magát, M. H. J. reménykedő szívvel leült a bárpulthoz, daiquirit szívogatott szalmaszálon, és Editet várta. Edit nem jött el. M. H. J. a sokadik hűvös és mégis szívet melengető daiquiri után felliftezett a szobájába, és elaludt. Senki sem beszélt mellette sem jó, sem rossz spanyolsággal.

Reggel arra ébredt, hogy Gara az ő holmijai között turkál, a legszebb zokniját választotta ki magának.

– Kelj fel és öltözz. Angelina már vár bennünket. Ma Hemingway házát nézzük meg.

– Hogy töltötted el az éjszakát? – kérdezte álmosan M. H. J.

– Tűrhetően. Ratko elvitt egy hatalmas térre, ahol remek fagylaltot árultak. Az emberek hosszú sorokban álltak fagylaltért, jókedvűek és barátságosak voltak. Tényleg remek fagylaltot árulnak ott. Érdemes volt sorba állni. Sok emberrel beszélgettem. Edittel is találkoztam.

– Mit mondott?

– Semmit. Egy nagy darab néger karján lógott.

– Nem hiszem! – mondta M. H. J.

– Kelj fel, és öltözz.

M. H. J. kikelt az ágyból, lezuhanyozott és felöltözött. Az előcsarnokban Angelina türelmetlenül várta őket.

– Luis mindjárt itt lesz a kocsival, és Hemingway házához visz bennünket.

M. H. J. Garára mutatott.

– Ez az irigykedő fickó azt állítja, hogy az éjjel Editet egy nagy darab néger karján látta himbálózni.

– Néha tényleg felbukkant a közelében egy nagydarab néger is – mondta szemérmesen Angelina.

– Mások is felbukkantak?

– Hát... igen.

– Mégis igazam volt, amikor a tüzesvérű magyar nőkről beszéltem – mondta diadalmasan Gara. – És még finoman fogalmaztam. Az olcsó ringyók persze mindenféle kórságot összeszedhetnek. Aztán továbbadják. Nem csodálkoznék, ha néhány hónap múlva téged is kiherélnének.

M. H. J. kellemetlen hűvösséget érzett az ágyéka tájékán, de kimért nyugalommal reagált.

– A Karib-tengerhez szeretnék most menni, nagy rózsaszínű kagylót akarok előkotorni a homokból.

Fázni kezdett, talán még el is sápadt, mert Gara megkérdezte:

– Jól érzed magad?

– Mao meno – mondta M. H. János.

– A Karib-tengerhez is elmegyünk majd – mondta az elképesztően sovány Angelina. – De most Hemingway házát nézzük meg.

M. Holló János még mindig kedvelte Hemingwayt, szívesen elment megnézni a házát, de ismét és sokadszor kiábrándult az irodalomból, főleg az írókból, mindjárt a Karib-tenger mellé szeretett volna menni, de erre csak később került sor, később talált rá a szép rózsaszínű kagylóra, és a kagyló nem is volt olyan szép, mint amilyennek remélte.

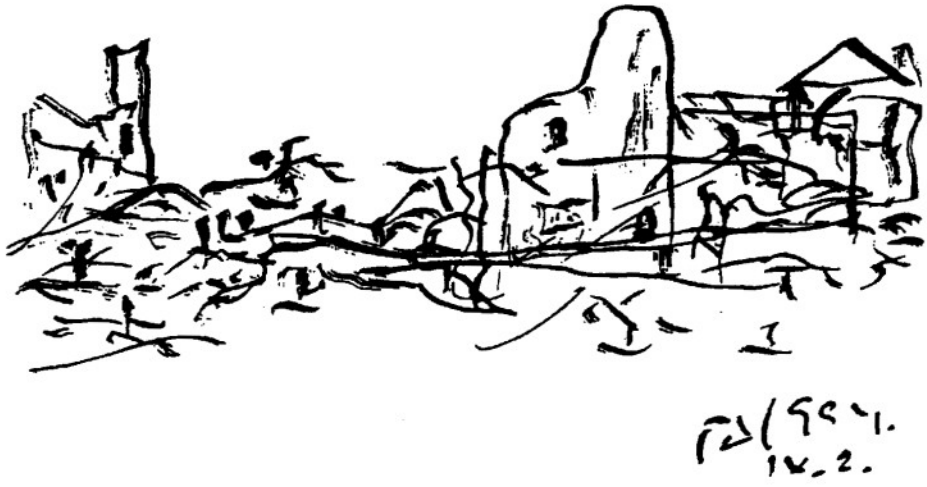

Kajetan Kovič

Vers
objektívan

A hasznossága teszi-e a verset?
Fafaragás, amely szolgálva él?
Forgácsok százа feledésbe veszhet,
míg a nemes, szép forma létre kél.

Akár szelence, dísztelen heverhet.
Nem tetszik többnek tán a semminél?
Mint békává varázsolt, ifjú herceg,
csóktól szerelmet, megváltást remél.

A magányosság útitársa, s kétség
nélkül hisz abban még, ki hinni bír,
hogy ő, csak ő lehet sebünkre ír.

Közvetlen haszna volna bár egészség –
és gyógyulásról bármely röpke hír:
az egyetlen sebbalzsamunk a szépség.

Vers
szubjektívan

Ki diktálja, mondhatja nékem tollba,
egyetlen verssort mily erő lehelt?
Talán a tiszta energia volna?
Érzékeidben minden megjelent?

Sokéves tanulás, titkok tudója:
az alkímia eredménye lett?
Avagy, mint hajdan, égi szikra lobja
nyomán a habból istennő teremt?

Ez nem a teória tanítása,
zsoltár, ima, magasztos, égi hang,
miséket, Te Deumot celebrálva,

dal, értelem s eksztázis közt; arany
a csend, de csak, ha holtak hallgatása,
s legyőzi az időt az orpheuszi lant.

Don Juan

Nem szerzetes volt, aki tükrözi
reginae coeli *kristályhomlokát,*
pánsípot hallgatott vagy Pánt magát?
Érezte: álom karja öleli.

Éhség altatta el a gyermeket,
s szorongató, de lágy távolba hívta.
Érzékeit – zsengék bár – lángra szítva,
s az ágról egy még zöld almát lecsent.

Sok úri házba kergette a vágya,
úgy vártak rá, mint az öröm fiára,
szüzek, sóvárgó ifjú asszonyok.

De szíve mélyén soha semmi másról
nem álmodott: él távol a világtól
viskóban férfi, nő, – és boldogok!

BAKA ISTVÁN fordításai

Kajetan Kovič életművéről

Kovič (1931–), a szlovén irodalom (egyik) legjelentősebb élő költője nem mondható ismeretlennek a magyar olvasók számára. Prózai és lírai alkotásaiból kötetek jelentek meg már eddig is, jóllehet, a kötetek visszhangtalanul fogytak el, vagy maradtak meg. Pedig fordítói, mindenekelőtt Gállos Orsolya és Lator László ráéreztek viharzó Kelet-Közép-Európánk egyik jellegzetes poétatípusára, aki csak régiónkban van otthon, csak itt tud(na) otthon lenni, ha hagynák otthon lenni. Magyarra fordított regényei (*Sem isten, sem állat.* Ford. Tóth Ferenc. Budapest, 1972.; *Verseny avagy hogyan töltötte Nikolaj építészmérnök a hétvégét.* Ford. Gállos Orsolya. Budapest, 1975.) ama tévelygő, efemer jelenségekben elvesző értelmiségi létet parafrazálják, amelynek magyar (és cseh, szerb vagy horvát) párhuzamait könnyen kimutathatnók: a jó kapcsolatok, a korrupciók, az összefonódások egykor anekdotikus cinkossággal, a XX. században kétségbeesett dühvel, majd torzképszerűen, végül önmarcangoló kétségbeeséssel bemutatott világáról van szó, amelyet ráadásul a szocializmust hirdető álmoralisták és valódi ideológusok kíséreltek meg a társadalmi norma kétes rangjára emelni. Kovič mérnöke sem nem különb, sem nem erkölcsösebb italozásba menekülő társainál, de ő az édes életbe való alámerülése ellenére is megőrzi magában önnön autonomitásának maradványát, és képes nemet mondani a magán és társadalmi kompromisszumra. Az utóbbi regény városképe kísértetiesen ismerősnek tetszik: „Lenéz a boltozatok alatt habzó vízre, erre a szegény folyócskára, amely elválasztja a két városnegyedet, a régit és az újat, a maradandóság városát és a változását, az elsőt, amely véglegesen le van rakva kusza tetői alá, akár egy keresztrejtvény, amit nem lehet kétféleképpen megoldani, a másikat, amely nyitva áll minden oldalról, mohón tör fölfelé és széltében, e két felet, amely egy egészet alkot, X várost, amely annyira hasonlít száz és száz más közép-európai városhoz..." Mint ahogy Nikolaj, a sikertelenül pályázó mérnök története is hangsúlyozottan régiónkban játszódik...

A lírikus Kovič Lator Lászlóban lelt nemcsak kiváló fordítóra, hanem kiváló értelmezőre is. „Olyan tájakon otthonos, ahol a körvonalak állandó változásban vannak, hol elmosódnak, hol újra kirajzolódnak." (*Versei.* Ford., utószó: Lator László. Budapest, 1979.) Ez a megállapítás inkább az 1953 óta a szlovén irodalomban jelen lévő Kovičnak első nagy alkotó periódusára vonatkozik. A források között egyként jelölte meg a kutatás a német expresszionizmus emberközpontú, felkiáltás-igényű líráját és a francia szürrealizmust, s ez egyben a német és a francia költészet „hegyormai" felé tájékozódó költőt állítja elénk. Azonban már 1976-os, *Labrador* című kötetében tapasztalhatjuk a lényegi változást-váltást; a természet és a civilizáció közötti ellentét oldására törekszik a költő (a költői szó segítségével, a megnevezés szimbolikus aktusával), s a *Délsziget* álomként, létrehozható utópiaként merül föl. Ezzel párhuzamosan veti le az expresszionizmus diktálta szubjektivitást, közvetlen személyességet egy objektívabb, leíróbb jellegű, Rilke tárgyköltészetét továbbgondoló poézis kedvéért. Legszebb fordításai a szlovénül megszólaltatott Rilke- és Paszternák-versek, az objektív természeti líra, a tárgyak megnevezésével a tárgyak leglényegét fölmutató gondolati költészet. Rilke felől közelített Kovič Adyhoz, akit Jože Hradil nyersfordításai igénybevételével szlovénesített. Olyan sikerrel, hogy amikor az Ady-évfordulót (1977) a *Nagyvilág* című folyóirat *Az Értől az Óceánig* című vers közel húsz idegen nyelvű tolmácsolásával ünnepelte, köztük például Danilo Kiš átköltésével, akkor az összehasonlításban Kovič

változata a legjobbak között végzett. Nemcsak pontos, hanem a szecessziós-késő szimbolista versmondat formálásával is szinte adekvát (amelyet egy szlovén szakasz talán még igazolhat is):

Hočem to žalostno junaštvo,
ta cudež svetu darovan:
nekdo od Éra gre in pride
v neskončni, sveti Ocean.

S ha már Kajetan Kovič és a magyar irodalom kapcsolatainál tartunk, hadd emlékezzünk meg a részben általa szerkesztett nagy vállalkozásról, a XX. századi magyar költészet szlovén antológiájáról: *Madžarska lirika 20. stoletja.* Ljubljana 1977. Itt Adyn kívül Kovič még az alábbi magyar költők szlovénesítésében jeleskedett (szintén Hradil közreműködését igénybe véve): Babits, Kosztolányi, Kassák, Karinthy, Füst, Illyés, József Attila, Radnóti, Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Váci Mihály, Lator László, Juhász Ferenc, Székely Magda, Tandori Dezső. Már csak kiegészítésképpen jegyzem meg, hogy Adytól 1977-ben, Radnótitól 1984-ben, Weöres Sándortól 1983-ban kötetnyi verset jelentetett meg szlovén nyelven.

Mindezenközben kibontakozott és közép-európai jelentőségűvé emelkedett Kajetan Kovič életműve. S bár *Pesmi* (Versek, 1981) című kötete után a lírikus 1988-ban jelentkezett válogatott és újabb verseivel, azóta több kötet jelzi aktivitását, mint ahogy prózaíróként 1994-ben nagy sikerű kötetet adott ki *Pot v Trento* (Út Trientbe) címmel. Gyermek- és ifjúsági íróként szintén jó nevet szerzett, nemcsak szlovén, hanem német, horvát, albán, olasz és szerb nyelvterületen is. Miként versei a magyaron kívül szerbhorvátul, németül és szlovákul is megjelentek. Kovič franciából (Éluard), csehből (Holan), németből (Rilkén kívül Stefan George, Georg Trakl, Alois Hergouth) fordított.

Sibirski ciklus–Sibirischer Zyklus című kétnyelvű bibliofil verseskötete (1994) az intellektuális költőt mutatja, aki Rilkéhez hasonlóan a maga magánmitológiájába fordítja le a világirodalom archetipikus alakjait és helyzeteit. A szintén kétnyelvű, ausztriai szlovén költő, Fabjan Hafner segítségével maga Kovič készítette el szlovén verseinek, a túlnyomórészt szonettekből álló ciklusoknak német változatát. Akár késő parnasszista virtuozitásról is elmélkedhetnénk, ha nem arról volna szó, hogy miként ütközik-ütközhet meg a modern létértelmezés poétája a hagyományos irodalmi maszkokkal, illetőleg azokkal a figurákkal és figurákról alkotott elképzelésekkel, amelyek létrehozzák az archetipikus alakok és helyzetek sorát, „irodalmát". Szituáció, majd annak verses kommentárja így felesel, vitatkozik egymással Kovič új kötetében, szüntelen a *tárgy* (stvar) ismétlését kíséreljük meg, de csak a nevekben bízunk, amelyek a különféle szótárakban különféleképpen (= más jelentésben?) állnak – írja egy helyütt Kovič. Másutt viszont azt panaszolja föl, hogy nem vigasz a szótár sem, a tegnap nyomai szétoldódnak a hóban. Csupán egyre emlékezhet az emlékező, hogy a vers: ajándék...

Bizalom a költői szóban, amely őrzi régmúltak és képzelgések, a kultúra és a magatartások (mentalitások) emlékét, szokásokét és szófordulatokét is természetesen. S ha igaz a költői szó, akkor e szó Orpheuszt idézi (meg Rilke Orpheus-szonettjeit). A vadász, az idegenek, a tavasz vagy a tanítvány éppen úgy Kovič költői szótárában értelmeződik át, mint ahogy Don Quijote, Don Juan, Trisztán és Izolda, Orpheus és Eurydiké is egy új költői mitológia részeivé válnak, tárgyias, az egzisztenciára vonatkoztatott költői univerzumot alkotnak, illetőleg átpoetizált képzetként lehetnek alko-

tóelemei egy önnön emlékezetében létező világnak, amely egyszerre tartalmaz utalást a valaha voltra (vagy talán voltra) és újrafogalmazást (a folyamatos jelenben mindig újraszülető költészet által).

Az a három vers, amely Baka István szövegileg-gondolatilag hív tolmácsolásában olvasható, érzékelteti ennek a míves, minden részletében kidolgozott, a századfordulós költészetközpontú lírát is megidéző poézisnek jellegzetességeit, a költői távolságtartást is tárgyától, meg azt, hogy tárgynak tekinti, szinte megmunkálandó anyagnak a nyelvet. Meg még talán azt is, hogy a költészet, az orpheuszi, „az orfikus", nem vesztett akkor sem időszerűségéből, ha mások a költészet „költőiségének" trónfosztására, a költőietlenségre törekednek. Valószínűleg a két, egymást tagadni látszó törekvés megfér egymás mellett, még ha köztük egyelőre nem látszik is az átjárás lehetősége. Kovič ezúttal Baka István szonetthangján száll szembe az Idővel; a tudatosan vállalt kötöttséggel, fegyelmezett előadásmóddal azt a tartást példázza, amely a század és a történelem viharai között is hitelességet kölcsönöz a régieket és a moderneket egyként a magáénak valló költőnek-költészetnek.

Fried István

GYŐREI ZSOLT

Szindbád otthon

Garren Péter, a hajós, író és úriember – fiatalabb éveiben szeretett álnév mögött rejtőzködni – egy májusi reggelen elindította Szindbádot Óbudáról, a Krisztinavárosban.

Bizonyos ünnepélyességgel és titkos, belső szorongással készítette Szindbádot Garren Péter útjára. Az irodalmi viszonyok, legalábbis a hajós számára, utolsó időben érezhetően megromlottak. Mind így voltak persze ezzel, azok a kevesek, akik az „osztály" utolsó pillanatában születtek; akik úrnak és írónak születtek egy világban, amelynek nem volt többé igazi szüksége igazi urakra, sem igazi írókra, és akik mégis írni kezdtek, elszántan és makacsul, mintha csak tanúságot készülnének tenni egy későbbi kor számára... tanúságot arról, hogy volt egy kor, és élt néhány nemzedék, amelyik az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett. Negyvenéves elmúlt ekkor már a hajós, és úgy tartotta Marcus Aureliussal, hogy negyvenéves korára egy férfi, akiben világít egy szikrája az értelemnek, mindent megélt és mindent tud, ami előtte történt az időben az emberekkel, s ami az utána következő emberekkel történni fog: megélte a szenvedélyeket, tapasztalta a természeti törvények állandóságát és teljes bizonyossággal tudja, hogy halandó. Ezt gondolta a hajós negyvenévesen.

Mégis, ezen a májusi reggelen – Szindbád útnak indításának reggelén – a hajós, miután már kora hajnalban felébredt, sokáig köhögött és cigarettázott, könyökölve és dünnyögve az ágyban. *„Nem segít semmi* – gondolta komoran –, *végül mégiscsak írni kell valamit."* Gyakran érezte úgy negyvenévesen, hogy inkább hallgatna és emlékezne, minthogy beszélni kezdjen: hallgatni vágyott egyre inkább ebben a világban a hajós.

Ezért nem bízott kora embereiben, és ezért hallgatott legtöbbször a társaságukban. Úgy találta, hogy a fecsegés kényszere a legtöbb ember számára egyértelmű az élet törvényével: addig fecsegnek, míg élnek; nem gondolkoznak, hanem fecsegnek, tehát úgy érzik, vannak. De a valóságban nincsenek, abban az értelemben, mint ahogy van az, aki gondolkozik; csak fecsegnek, s aki fecseg, nem gondolkozik. Gondolkozó ember, amikor csak lehet, hallgat; s mikor már nem lehet hallgatnia többé, akkor beszél vagy ír. De ezt csak végső szükségben cselekszi. És a hajós, midőn ezen a napfényes májusi reggelen útjára bocsátotta Szindbádot, úgy érezte: a végső szükségnek e baljóslatú pillanata elérkezett a számára. Nem hallgathatott többé, mert tanúságot akart tenni egy későbbi kornak most, amikor úgy érezte: igen, minden idegszálával bizonyos volt benne, hogy az eszmények, amelyekben hinni tanult, mint megvetett ócskaságok kerülnek nap mint nap szemétdombra, a nyájösztön rémuralma terjed el az egykori civilizáció óriási területei fölött; hogy a szellemi ember magányos jelenség, s mindenfelé katakombákba kényszerül, mint a középkorban a vandál hódítók elől a Betű titkával rejtőzködő szerzetesek; hogy az élet minden demonstráló megnyilvánulását félreérthetetlen, tragikus félelemérzet hatja át. És Garren Péter, aki már ekkorra megvallotta magának egyik könyve elején: „hiszek az értelem felsőbbrendű erejében, s egészen ostoba társaságokban fecsegéssel töltöttem el életem legtöbb estéjét", most írni készült, mert írni akart, és mert úgy akart írni, mint aki egyedül van és hallgat.

Mert a hallgatás mindig magányos, ezt a hajósnál senki nem tudta jobban. Sokkal őszintébb, mint a szavak, amelyekkel mindig vigyázott, mert a szó vagy kifejezni akarja

a csendet, és akkor csakugyan szent és minden áhítatra érdemes, vagy – és a hajós negyven éve alatt ezzel sokkal gyakrabban találkozott – elleplezni a csendet, s ilyenkor mindig üres fecsegéssé korcsosult hitetlen és ostoba sáfárok kezén. A hallgatás mindig magányos, és ez így van rendjén, mert a hallgatás: egyúttal meghallgatás. A hajós mindig is különösnek és figyelemre méltónak találta, hogy a magyar nyelvben a hallgatás egyszerre jelent nem-beszélést és figyelést is. A világ, amely egyszerű és könyörtelen törvény, a változás törvénye, nem kérdez, hanem kifejez: hallgat, ha magyaráznak neki – nyugodtan, mintegy vállát vonogatva hallgat, mint a fölnőtt, aki makacs gyermekek csacskaságait intézi el egy vállvonással –, és megszólal, ha hallgatják. Igen, legfőképpen ezért kell az embernek hallgatnia, hogy figyelhesse a világot, és lelkét, mely makacsul szomjazza az állandóságot, bölcsen megtanítsa életének örök változására, mely a halál felé vezet.

Az emberek inkább társaságba jártak és fecsegtek, és ennek okain már sokat tűnődött látszólag üres óráiban a hajós: végül arra a következtetésre jutott, hogy alighanem azért nem hallgatják inkább a világot az emberek, mert az kérlelhetetlenül a halálukról beszél nekik, az emberek pedig életüket szívesebben népesítik be életükkel, szívesebben feledkeznek bele, mintsem szembe kelljen nézniük azzal a jeltelenséggel és jelentéktelenséggel, melyet a világ teljességében elfoglalnak. Egymáshoz bújnak inkább, kölcsönösen benépesítik egymás magányát, és fecsegnek végeérhetetlenül: gyerekesek és ostobák, gondolta szánakozón a hajós.

Ne háborogj, intette le olyankor magát. Emberek, mindig ilyenek voltak... Kifújta a füstöt, azután eltöprengett. Csakugyan, mind ilyenek és mindig ilyenek voltak? Ötven év előtt még nem voltak ilyenek, gondolta dacosan és szigorúan. Ötven év előtt Európában még mindenki a maga személyes és egyéni törvényei szerint volt buta vagy okos, jó vagy rossz, szegény vagy gazdag. Ezek? Ezek nem egyének már, csak adatok egy statisztikában. Ők maguk sem érzik sajátjuknak életüket, sem halálukat. Rilke még azt mondta: *„Man muss seinen eigenen Tod haben"*... Saját halálát valahogyan megszokja az ember. De a statisztikai halál, mely ma dúl a földrészek tömegei között... nem, már nem élik meg saját halálukat az emberek. Születnek, élnek és halnak, mint egy vegyi tenyészetben a sejtek.

Mann muss seinen eigenen Tod haben... – igen, valahogy szembe kell nézni a halállal és el kell számolnia mindenkinek magában vele, feladat ez s egyben lehetőség is, mégpedig az egyetlen lehetőség, hogy az ember saját halálához érkezhessen el. Mert csak szakadatlan rákészüléssel és legfőképpen idomulással idomíthatja az ember a közönyös és vad halált sajátjává, csak lassú és kitartó barátkozással szelídítheti meg, mint őseink egykor tábortüzükhöz csalogatták a farkasok büszke népét. És csak e feladat közben, a világ törvényei előtti megalázkodás során válhat az ember komollyá, bölccsé, és mindenekfölött elmélyültté, amint ez egyedül illik is ahhoz, akinek ősei egykor tábortüzükhöz csalogatták a farkasok büszke népét. Mert az élet mélyén a halál van, és akik fecsegtek, ezt próbálták elhallgatni szánalmas fecsegésükkel, és azon kevesek, akik – amiként a hajós ebben az időben – hallgattak, erről vallottak hallgatásukkal.

És olykor, valamely szerencsés csillagzati konstellációnak köszönhetően, mert a csillagok hatását semmiképpen sem szabad lebecsülni, ezt már az ókori kínaiak is hirdették, amikor Európában még mit sem tudtak a civilizáció két alapvető attribútumáról: a papírról és a puskaporról, tehát valamely szerencsés csillagzat alatt hallgataggá vált az emberi világ; ez általában olyankor következett be, ha egy kultúra már kinőtte gyermekbetegségeit, de még mindig nem pusztult el. Sok volt a veszély, ami a kultú-

rákra, ugyanúgy, ahogy az egyes emberre, leselkedett mindenütt, és ha egy kultúra, dacára e sok veszélynek, megmaradt, akkor az általában addigra szinte tökéletesen megtanulta a hallgatást – azaz ugyanúgy, ahogy az egyes ember, megértette és elfogadta nyugodt szívvel a változás törvényét, és ezzel elérkezett saját halálához.

Garren Péter, vérében származásával, ami mindig apáink és dédapáink vérét jelenti, egy ilyen kultúrában: az európai polgárság évszázados kultúrájában nőtt fel, amelynek évszázadai pontosan és minden csekélységre vonatkozóan kialakították szertartásrendszerét. Bonyolult és szigorú etikett volt ez, talán még bonyolultabb és szigorúbb, mint ami a felvilágosodás századának spanyol királyi udvarában uralkodott – uralkodott sokkal inkább, mint maga a király, aki maga is csupán alattvalója volt ennek az etikettnek. Nem, az európai polgár nem hintált kacéran legyezőt arca előtt, de a különbség ennyiből, és nem többől vagy másból állt, ezt nagyon jól tudta Garren Péter, szavak nélkül is, mint minden beavatott. Titokzatos és eleven nyelv volt a polgárok hallgatása, és mint ahogy egyetlen eleven nyelv sem, nem volt vaskos szótárakba s nagyképű grammatikákba gyömöszölhető. Magolással, naphosszanti verejtékes biflázással nem lehetett elsajátítani; beavatottság, felkentség kellett ismeretéhez, a szívnek egyszerre könnyedsége és áhítata, amelyet csak a született cinkosság adhatott meg. Olyan tökéletesen hallgatott a polgárság, hogy elérkezett a halálához. Mert a hallgatás a figyelem, a meghallgatás révén végül a halálhoz, az elhallgatáshoz vezet el, így hitte a hajós negyvenéves korára.

A világ teret jelentett, de ugyanígy időt is. A polgárság hallgatásának bonyolult és pompás szertartásrendszere eltűnőfélben volt, ennek megállapításához immár semmiféle különleges jóstehetségre nem volt szükség. Ez azonban még nem lett volna feltétlenül baj, a polgárság a hallgatással együtt csendben eltűnhetett volna – ahogyan eltűntek már más csoportok is a történelem során a vezető helyről, amit ideig-óráig birtokoltak vagy bitoroltak – a semmibe. A baj más volt és nagyobb, és ezért remegett még a hajós viharokhoz edződött, kemény szíve is. A baj az volt, hogy a polgárság nem a csoportok egyike volt, hanem mindama reménynek a beteljesülése és megtestesülése, amit az ember, egyes csoportokon keresztül, mindig is kifejezni és megvalósítani próbált. A polgárság a gondolkodó és hallgató ember: az egyéniség mértékké és értékké emelését jelentette, a jellemnek és környezetnek végre harmonikus kompozícióját, amelyben ember és sorsa egymásra találnak, és mindegyik megbékél a másikkal. Lehetőségek és szándékok kényes egyensúlyának birodalmát hozta el Európába a polgárság, amelyik először érezte meg, mennyiben teremtő erő és mennyiben teremtett lény az ember, s mi is a változás törvénye, amely előtt alázattal való meghajtanunk a fejünket: a saját halál papjai és tudorai voltak a polgárok. Egy tökéletesen hallgató közösségnek volt hírmondója Garren Péter, aki már nem engedhette meg, hogy hallgasson, mert emléket kellett hagynia, szavakkal, amik a csöndet jelentik – ezt a hallgatást akarta hangszerelni és kottába írni egész életén keresztül.

És mert azért kezdett írni, mert már nem engedhette meg magának, hogy hallgasson, úgy akart írni, mintha minden leírott mondata után a halál tenne pontot. Végzetesen akart írni, nyugodtan, nagyon figyelmesen, egyforma erővel figyelve a világra és önmagára, értelmére és szenvedélyeire, az emberek szándékaira és mindenséghez való kapcsolataikra; tanúságot akart tenni, hogyan tudtak egykor hallgatni az emberek. Regényeket írt Garren Péter, melyekben az emberek lelkét sűrű és tarka hallgatás lepi finoman és végérvényesen: szereplői sokat beszéltek, általában komoly monológokban és mindig súlyos és örök dolgokról, amelyek a mindennapokra sem öltöztek egyszerűen,

s aki figyelemmel olvasta e regényeket, csakhamar gyanakodni kezdett, hogy ezek a szereplők valójában hallgatnak, igen, egyetlen szót sem szólnak, hanem szájukon, ugyanúgy, ahogy sorsukon keresztül, súlyos és örök törvény szólal meg, amely éppen hallgatásuk folytán juthatott szóhoz; a csendet mondták ki ezek a szereplők, mely gyakorta évtizedekig sűrűsödött körülöttük, míg egyszer megértették, mert megélték. De ehhez időre volt szükség, hogy a gyors és konkrét események hamaros és hagymázas láza csillapodjék, és az idő választóvizében igazi jelentésük híven megmutatkozhassék. *„Minden következménnyel"* – használta ezt a könyörtelen félmondatot gyakran a hajós, mintegy jelezve vele, hogy bármiről csak következményei, tehát jövője deríti ki, mi is volt a dolga és a súlya valójában, azaz csupán a következményei megtisztította múlt kétségtelen és figyelemre érdemes. Akárhogy is, de ott bujkált e gondolatban, hogy aki hirdeti, az, miként Cooper kalandos történeteiben az ifjú mohikán harcos, egy nemes és dicső törzs egyik utolsó ivadéka, akinek hallgató szavában immáron minden következménnyel jelenik meg a polgári világ. Mert Garren Péter már értette a polgári világot, éppen azért, mert lényegében már túl volt rajta, ami minden megértésnek elsődleges feltétele. Csak aki belülről és csakugyan túl van valamin, érti meg csendes derűs bólintással, mennyire nem volt kivétel, ami vele történt, mennyire ott rejtezett benne mindvégig a csend, a szürke Eminenciás, izgága és harsány neszektől takartan. Az ember, ahogyan a csoport is, melyhez lényének egészével tartozott, élete során fokozatosan halad a hívó csend felé, sajátítja el a hallgatást, és létével átlelkesít egy darab csendet a végtelenből, mely ezután az ő külön csendje lesz, hajdani neszek emlékeivel bélelt, bölcs csend. És ez az az örök törvény, amelynek teljesülte során az ember, lassan rábólintva, saját jussához a tökéletes és végtelen csendből: saját halálához érkezik el. *Man muss seinen eigenen Tod haben,* bólintott lassan a hajós, és regénybe fogott Szindbádról.

Garren Péter természetesen ismerte már régen a népszerű adomát Szindbádról, mely adoma szerint a *Nyugat* jubileumi díszvacsoráján a véletlen Szindbádot Attila, a fiatal költő mellé sorsolta az asztalnál, akinek irodalmi működésével a korosodó író nemigen volt tisztában. Ültek hát egymás mellett, ettek, színes szeszekkel öblítették le ízletes vacsorájuk – *„külön könyveket érne meg, ahogy Szindbád étkezni tudott"*, sóhajtott fel révedve a hajós –, majd kényelmesen pipára gyújtottak és megelégedetten eregették a füstöt maguk elé. Induláskor azután Szindbád kíváncsian fordult másik asztalszomszédjához: „Ki volt ez a rokonszenves fiatalember? Olyan jót hallgattunk együtt!" Mondom, természetesen ismerte e történetet a hajós, hiszen abban az időben élt, amikor, ha már nem is voltak életnél és halálnál fontosabbak némely Ady-kéziratok az éhes Budapest számára, de azért az irodalmi pletykáknak még a Duna mindkét partján jó és bő piacát lehetett találni; mégis, túlzás volna azt állítani, hogy csak ez az adoma hívta fel Garren Péter figyelmét Szindbádra.

Nem, Szindbád írói működése egyébként is számos kellemes percet szerzett már a hajós örömökre oly fásult szívének és csiklandozta meg jótékonyan lassan zsibbadásnak induló ínyét. Garren Péter, aki csak olyankor írt, mikor egyfajta hangot hallott, amely olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magános mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki, olyasféle hangot, ami azokban szólal meg Szókratész óta, akiknek sorsa a búcsúzás, amikor Szindbád valamely regényét vagy novelláját olvasta (verseket nem írt Szindbád, mert arra nem hagyott időt neki a költészet), úgy érezte: nincs egyedül, és hogy Szindbád, aki olyan tökéletesen és visszavonhatatlanul volt magyar, ahogyan ő európai, ugyanúgy egy hegedűt szólaltat meg, mint ő, egy érett

és nyugodt világ búgó csendjének dallamát, egy tökéletes világét, amelytől már búcsúzik, amit már túlélt, és megérteni, tehát kifejezni képessé vált. Igen, a búcsúzók együtt hallgattak.

Szép volt-e vajon ez a világ, Szindbád világa, kérdezte magától kíváncsian a hajós, miközben lassacskán dél felé járt, a lehúzott redőny résein a napfény óvakodott a cigarettafüsttől homályos szobába. Igen, szép volt, abban az egyetlen értelemben, ahogy egy világ szép lehet. Egy világnak ugyanis, és a hajós úgy sejtette negyvenéves korára: ez hasonlóképpen áll az emberrel is, csak a teljesség adhat szépséget. A szépség: elrendezettség, szintézis, harmóniája szépnek és csúfnak; olyan harmónia, amit csak búcsúzóban árul el a világ. Szindbád világa búcsúzóban volt, elárulta hát szépségét, és Garren Péter erről akart írni most: minden benyomásról, melyet a búcsú pillanatában a szépség esszenciájává párol az emlékezés, mely nem más, mint a teljesség megértése. Egy világról akart most írni Garren Péter, amelyik egyszerre volt szép és rút, egyszerre volt siker és kudarc, megértés és tétova hüledezés, kapkodó vágy a boldogságra és higgadt képesség a bölcsességre; és már rá lehetett látni harmonikus egészére, a csendre, ami ezt az egészet fejezte ki, magába foglalva életet és halált, és ami lassan és előkelően elnémult a zajban – ezt a zajt ijedt vízióiban gyakran óriási cethalnak látta a hajós. El kellett tűnnie ennek a világnak, mert teljessége révén végül csakugyan halálára érett meg, el kellett tűnnie hangjaival, képeivel, ízeivel, illatával, és az emberekkel együtt, akik csendjének részei voltak, és Szindbáddal együtt, aki ki is fejezte e csendet költészeti tevékenységével. Minderről, amit elmondtunk, akart írni a hajós, s arról is, amit nem lehet szavakkal elmondani, ami talán nem is történet, mert nem történik benne semmi, csak az, hogy egy hal megeszik egy embert.

A világ előkelően, de kétségtelenül tűnt el, de erre az emberek nem voltak képesek, mert az emberek között még a legkétségtelenebb törvények és igazságok is kétségessé és képlékennyé zavarosodnak. Bonyolult és ellentmondásos volt a viszony, ami az embereket, még az olyan mélyen és igazán hallgatagokat, mind Szindbád is, a csendhez fűzte, mert az emberek mindenhol és mindig csak nehezen, fogaikat csikordítva nyugodtak bele a kétségtelen igazságba. Ezért körültekintően, mindenre gondolva kellett fogalmaznia a hajósnak, mint mindenkinek, aki emberekről ír, hiszen nem kenetes szentbeszédet készült tartani egy kicsiny és vakbuzgó felekezet lázas pírú híveinek a kaszáját ördögi nevetéssel fenő, mitikus Halálról, hanem elsősorban megmutatni, miért *kell* meghalnia az embernek, miért ez az egyetlen lehetőség, ami teljessé avatja az életet, de megmutatni azt is, hogy a kétségtelen végzet elfogadása milyen nehéz és folyvást megtorpanó folyamat, milyen vargabetűkkel és küszködésekkel érti meg az ember a végzetet, és hogy e küzdelemben, mely a beteljesülés éteri bölcsessége és az élet mindig kissé langyos és iszapszagú boldogsága közt folyik, a meghalás küzdelmében mennyire kifejeződik az emberi lélek ég és föld közötti, örök kettőssége. Saját halálába valahogyan belenyugszik az ember, ezt leírta már korábban a hajós, de be akart arról számolni, milyen kegyetlen is e belenyugvás, egy természetétől fogva tökéletlen lény szembesülése a tökéletessel. Az ember a belenyugvással nem ennek a tökéletesnek tartozik szolgálni – annak nincs szüksége efféle szolgálatra –, hanem önnön tökéletlenségén kell ekképpen úrrá lennie: saját rangjának tartozik vele, saját halálával. Mert a saját halál nem baleset, nem szeszélyes véletlen, hanem sokkal inkább olyasmi, mint az aratás, azaz következménye és betetőzése egy folyamatnak, melyet ez tesz tökéletesen lezárttá; a saját halál, amihez az alázat és megértés segít, összefoglal: minden élet a halálban, az őszintén felfogott halálban még egyszer tökéletesen megvalósítja önmagát – és Garren Péter elhatározta, hogy Szindbád utolsó napjáról ír regényt.

Garren Péter csettintett a nyelvével, mikor ez eszébe jutott. Karkötőórájára pillantott – lassacskán az uzsonnánál kellene tartania, és még egy falatot nem evett ma, fordult meg egy pillanatra a fejében, hogy azután rögtön arra gondoljon: igen, a fogadókról is írni kell, Szindbád birodalmának e helyőrségeiről, zsírosan párolgó étkeikről és fehér vagy vörös boraikról, és talán az évszakokról is – ó igen, az évszakokról mindenképpen! –, Kéhliékről, a kis Bródyról, a vörös hajú főpincérről, az írókról, s mind a nőkről, zsokékról, hajósokról és úriemberekről, akik ismerték őt, s szerették és gyászolják a világot, mely utánahalt. Mert mindezt kifejezte Szindbád, egy világot, és a hajós, aki mostanában gyakorta hallotta utcán és presszókban, melyek oly hatékonyan és holtan burjánoztak a régi kávéházak termeiben, ahol régi emberek még magukkal hozott tokaszalonnát falatoztak eperpálinkával, a modern és kitekert szót, hogy világkép, tudta, hogy nem világképpel kell bírni, hanem saját világgal, amit az ember élete művével megjelölt magának, és aminek pusztulását nem éli túl.

Garren Péter emlékezett rá, hogy apja, Garren Gábor, városában a *„művész"*, akinek tehetsége és feladata volt, hogy csupán életével, mint művel kifejezze mindazt, amit ez a kissé felvidéki, kissé vidéki, de mindenestül mégis polgári város kis világa a nagyvilágban jelentett, e kis világ pusztulásakor, amikor egy téli napon idegenek: idegen katonák és hivatalnokok özönlötték el a várost, bált rendezett – talán hattyúdalnak is, de sokkal inkább híradásnak és mementónak. A bálban csak azok voltak jelen, akik ezt a kimondatlan igazságot tudták, a beavatottak, akik úgy táncoltak, udvaroltak, s hintálták legyezőik ezen az esten, ahogyan Garren Péter később regényeket írt. *„Igen, ők még tökéletesebbek voltak, mint mi, búcsúzók, ők még hallgatásukkal fejezték ki azt, amihez nekünk: Szindbádnak és nekem, már szavak kellenek"*, töprengett a hajós. Egyfajta nézet úgy tartotta, az irodalom megjelenése a fejlődésről tanúskodik, de Garren Péter érezte, hogy ez pont fordítva van: minden világ némán épül fel, és csak, ha már a munka kész, az egyensúlynak e kényes pillanatában, mikor a mű úgy áll, ahogyan a feldobott labda pályája csúcsán: ekkor kezdik elmondani, ekkor kellenek az írók, akik már nem tesznek mást, mint emléket hagynak róla.

Így kezdett el Szindbád is írni, mert nem hallgathatott tovább. Írni tartozott, mint ahogy minden művész adós művével a világnak, amelyet kifejez. Ezért hallgatott élete során Garren Gábor oly következetesen, s ezért töprengett Szindbádról írandó regénye szavain e kora este Garren Péter. Szomorú volt, mert ekkor már tudta, hogy az írónak egyetlen kötelessége a búcsú, egész életműve nem más, mint elköszönés a világtól, amit leír – mert mire e világ megért rá, hogy ő leírja, már igazán csak könyveiben eleven, valójában finom gráciával halódik. Egymást ölik el ezután, gondolta a hajós komoly pátosszal, a halódó világ elpusztítja ezt az utolsó tanúját, s utánahal: csendje már nem csend többé, hanem némaság. Az író halála ezért szomorúbb halál, torokszorítóan szomorú és borzongatóan ijesztő is. Igen, ijesztő, mert a földnek, amelyről az ember ellép, biztosan kellene állnia, s ha mégis mozog, ahogyan egy okos és megkínzott tudós súgta némely klerikálisoknak, akik csak e földi biztonságért kótyavetyélték el Istent, akkor nehezebb a búcsú, hiszen nemcsak búcsúzni kell, de búcsúztatni is, és ez a kettős feladat a legnehezebbek közül való, ezt vallotta Garren Péter. Szindbád utolsó napja legyen egyszerre búcsú és búcsúztatás, bólintott már beletörődve és még fájdalmasan.

Igen, ilyen legyen Szindbád utolsó napja: búcsú és búcsúztatás, amiben így egész élete valósul meg, s egyben minden emberi élet szépsége, azaz teljessége: a nyugalom, ami keleti bölccsé magasztosítja Szindbádot, s a nyugtalanság is, amelyik morcos öreg-

embert csinál belőle. Foglalat legyen hát e nap, ismételte makacsul, egy élet minden nyugalmáé és nyugtalanságáé, de érkezzék el a megnyugváshoz, és saját halálához, váljék keleti bölccsé végül, mert *man muss seinen eigenen Tod haben,* és mert olyan világ olyan polgáráról akart beszélve hallgatni Garren Péter, aki ezt feladatnak tudta, és a törvénynek meghajolva erős volt beteljesíteni azt.

Írni kezdett hát Garren Péter, mert még írni tartozott, és addig kell maradni és dolgozni egy világban, amíg közünk van hozzá, mert addig otthonunk; s Garren Péter, aki tanúságot akart tenni, ha írt: hazament, immár emlékei közé, tollforgató csendjébe.

Azután frakkot öltött, hogy társaságba menjen, mert ez az estéje is ilyen este volt. Azután eszébe jutott, hogy éhes, és üres gyomra émelyeg a nikotintól; de mindez nem zavarta. Megnézte magát a tükörben: most bölcs volt arca, közömbös és szigorú. Csak Keleten tudnak ilyen közömbösen és méltóságteljesen nézni az urak, mikor vége van valaminek.

SÁNTA GÁBOR

Légykapókő

Az alábbi beszélgetés néhány órával ezelőtt hangzott el az egyik szegedi kocsmában. Nem állítom, hogy szóról szóra képes vagyok felidézni a délután elmondottakat, nem is lehet, de nagyjából mégis úgy történt minden, amint lejegyeztem. Kálmán barátom pár nappal korábbi dühöngése viszont csak most, írásom javítgatása közben jutott eszembe. Az újságban olvasott valami helyi vonatkozású cikket, az izgatta fel. „A fenébe is! Kakukkfészek, valóságos kakukkfészek ez a város! Nálunk nem az idegenek túrják ki az ittenieket, hanem a fészek löki ki a maga porontyait. A máshonnan jöttek csak elfoglalják a megüresedett helyeket. A fenébe is!" Az asztalt verte. „Még hogy illat?! Egy normális városnak igen, annak tényleg illata van, mint az őszi avarnak, a friss fenyőhajtásnak, a mazsolának, vagy a fiatal lányok hajnali ágyneműjének... Lokálpatriótává válsz, amint belélegzed. De itt? Ismersz-e még egy nagyvárost ebben az országban, ahol illatnak nyoma sincsen? Itt, barátom, szag van és feszültség. Gyűlölet és rosszkedv, meg arzén. Légykapókő, ahogy mifelénk mondják. Arzén! Arzén! Szeged ezzel etet. Észrevetted-e már, hogy mennyi itt az összetört, gyomorbajos ember?! Ez a város felnevel, aztán kilök, mint egy éjszakai szórakozóhely. Patrióta lokál! Örökös lárma, mint a nádasban, melybe róka tévedt. Kakukkfészek!" Annyira kiabált, hogy csitítani kellett. De ez csupán most jutott eszembe, azután, hogy a legutolsó beszélgetésünket felidéztem. Azonban úgy látszik, csak én feledkeztem meg róla.

Vagy én sem?

*

Szegeden nincsenek kocsmák.

Ez persze *így* nem igaz. Helyesebben: alig egy-két kocsma található a szülővárosunkban. Kocsma, igazi kiskocsma, afféle meleg fészek, ahol a vándormadarak és a nemköltözők egyaránt otthonra és egymásra lelnek. Olyan, amit egy angol merev részegen is *pub*nak nevezne.

Szeged a talponállók és az éttermek városa. Átmenet köztük alig-alig akad, ahol a magunkfajta jól érezhetné magát. Ahová elsősorban beszélgetni jár a madár, és nem inni. Ámbár...*

Szeged kevés kocsmájának egyikében üldögéltünk Kálmánnal. Késő délután a legjobb ezen a helyen. Többnyire már minden asztal foglalt, de mégsincs tömeg, és a halk duruzsolást sem nyomta még el az általános zsongás. Zene szól, főleg blues, enni-inni egyaránt lehet.

És persze beszélgetni.

– Te, Kálmán! Tudtad, hogy már ökörszemfészekben is találtak kakukkfiókát? Gondoltad volna?

---

* A bár az más. A bár az sárgarigó és sarlósfecske. Megtévesztő a hasonlóság: csak látszatrigó és látszat-fecske. *Kvázik.* Az előbbi valójában málinkóféle, az utóbbi pedig a kolibrikkel tartja a rokonságot, még ha csak úgy balkézről is.

A presszó, a szocialista fauna e jellegzetessége nem számít. Közönséges, mint egy tőkés réce.

Kálmán azonban nem figyel. Dühös. Most látszólag azért, mert szeretem a dinnyevodkát, és ezt ő, a sör- és pálinkapárti „gennyes szokásnak" tekinti. Én viszont tudom, hogy egészen más bántja, de hogy mi, azt talán még ő sem tudná pontosan megfogalmazni. Olyan ember, aki nem tud felejteni; a kérődzők fajtájából való. Megrágta az élet, és most ezen rágódik folyton-folyvást. Mintha a katicabogárnak az lenne a rögeszméje, hogy valami eredendő bűne miatt pettyes. Kényszer ez Kálmánnál, bár az emberek többnyire szándékos öngyötrésnek nevezik.

Végül mégis a szemembe néz.

– Kambodzsában élnek-e kakukkok? Erre válaszolj, nagyokos!

– Mi? Kambodzsában? Én az ökörszemről kérdezlek, te pedig úgy teszel, mintha nem is hallottad volna... És különben is: mért pont Kambodzsában?

– Miért ne? *Ez* valójában sokkal fontosabb kérdés, mint a te ökörszemed, meg a drágalátos fészke...

– Igen? – indulatossá tett a mogorvasága, pedig amúgy hozzászoktam már. – Hát idefigyelj! Engem meg a *te* Kambodzsád nem érdekel! Vedd tudomásul!

– A *mi* Kambodzsánk...

– Csak a tied, barátom. Nekem semmi közöm hozzá.

– Nono...

– Mit nono?! Értesz is te a madarakhoz! A fenét értesz!

– Csak nehogy csalódjál...

Hallgattunk. A pincér elénk tette a következő kör dinnyevodkát és sört. Kálmán gonoszul méregette a poharamat.

– Legalább pálinkát innál! A mérges embernek mérges ital való...

– Kálmán!

– Jó, jó. Felejtsd el... Szóval kétségbe vonod a madártani ismereteimet? Nos, jobb, ha tőlem tudod, hogy a Földön százhuszonnyolc kakukkfaj ismeretes. Nálunk főként a vörösbegyet és a nádirigót szemeli ki gazdamadárnak a *mi* derék fészekparazitánk. Azokat inkább a hegyekben, emezeket pedig a sík vidékeken szerencsélteti...

– Kálmán! – ez az ember örök rejtély a számomra. – Mióta érdekel téged az ornitológia?!

– A madártan – és csak gúnyos mosoly a válasz.

Kortyolt egyet a söréből, majd dohányt és papírt vett elő. („Sok mindenbe belesodródhat az ember – szokta mondogatni –, ha maga sodorja a cigarettáját.") Rágyújtott.

– Szóval... Ismereteim szerint már legalább harminc madárfaj fészkében találtak kakukkfiókát Magyarországon. *A tojó akkor rakja tojását a kiszemelt fészekbe, amikor annak gazdája nem kotlik, és nincs a fészek közelében. A tojó a fészekre ül, ha nem fér rá, akkor azon kívül, a talajra rakja tojását, majd a csőrébe fogva helyezi a gazdamadár tojásai közé.*

– Döbbenetes! De mi a biztosíték arra, hogy a szerencsétlen szülők fiókái nem kelnek ki hamarabb és nem nyomják össze vagy törik szét a kakukktojást?

– „Biztosíték"? Miféle biztosíték? „Szerencsétlen szülők"? Mennyi marhaságot tudsz beszélni, öregem! Már megbocsáss! Barátom, ezek *emberi* fogalmak! A természetben nincs se biztosíték, se szerencsétlen szülő. A természet nem moralizál. A moralizálás a *mi* kakukkfiókánk, és a cselekvés képességét túrja ki belőlünk...

Megint hallgattunk. Kálmán elém lökte a dohányzacskóját.

– Nesze! Sodorj magadnak is egyet! – láthatóan ismét visszafogta magát. – A kakukkfióka nagyon gyorsan kel ki a tojásból; mindössze tizenkét nap kell hozzá. Amint megszabadul a mészburkától, rögvest kezelésbe veszi fészektestvéreit...

– Döbbenetes! – engem főként Kálmán tudása bűvölt el, de ő másképpen értette.

– „Döbbenetes". Ezt sem ismeri a természet... Nézd, a természet „szókincse" igen szegényes. Csupán egyetlen szót ismer, mégpedig a *természetest*. Egyébként a te ökör... – húzott egyet a korsójából – ...szemednek is ez a magyarázata – ismét kortyolt egyet. – Elképzelem, amint most arra gondolsz, hogy azok a szerencsétlen ökörszemek menynyit melózhatnak, amíg teletömik férgekkel meg legyekkel örökké éhes óriáscsecsemőjüket...

Untam a kioktatást, az olcsó szellemeskedést, és már Kálmán kakukkológiai ismeretei sem érdekeltek. Megpróbáltam másfelé terelni a társalgást.

– Mostanában annyit beszélnek az urbanizációról. Te is úgy gondolod, hogy Szegeden rengeteg kakukk él?

Mintha nem is hallotta volna. Az előbbieket folytatta tovább.

– Az nem érdekel, hogy vajon miért nem veszi észre a gazdamadár az idegen tojást? Hiszen a vörösbegy például jóval kisebb madár a kakukknál... Na?

– Az előbb én is kérdeztem valamit, Kálmán!

– Hát jó. Válaszolok magam: a pótszülő azért nem veszi észre a becsempészett tojást, mert a kakukknak a testéhez viszonyítva aránytalanul kis tojásai vannak. És tudod, mit csinál annak érdekében, hogy a kiszemelt nevelőszülőknek ne tűnjön fel a tojástöbblet?

– Nem érdekel, Kálmán!

– Nem? Téged semmi sem érdekel! Sem a plusztojás, sem Kambodzsa. Pedig ezek nagyon is összefüggnek...

Újabb sör, újabb vodka és újabb cigaretta következett. Közben nagyon elkeseredtem. Kálmánt távolinak, magamat meg nagyon magányosnak éreztem. Makacsul a poharamat bámultam. Sejtettem, hogy Kálmán néz engem, és hogy pontosan tudja, mi zajlik bennem. Ilyenkor, merthogy a magamba roskadás gyakorta megesik velem, mindig Csónaki Zsombor történeteivel hozakodik elő. Ezeket különben élvezem, de most valami hisztéria kerített hatalmába. Rikácsoltam, hadonásztam és közben, akár egy kívülálló, döbbenten figyeltem saját magamat.

– Tudod, mit? Nem érdekelnek a történeteid! És... a meséid sem! Mindenfélét összezagyválsz és közben úgy teszel, mintha bármihez is értenél. – Tudtam, hogy igazságtalanul bántom, de akkor már nem volt megállás. – Kálmán, te tényleg azt hiszed, hogy beveszem a szövegeidet?! Most kakukk, máskor meg...

Már nemcsak én és Kálmán voltunk a közönségem; a szomszédos asztaloknál ülők is mind engem néztek.

– *Ki mondta, hogy mi vagyunk a felsőbbrendű faj ebben a szarfészekben? A seggemen mászkáló legyek magasröptű filozófia-előadást tartottak a kérdésről...*

Folytak a könnyeim. Azt hiszem, már akkor részeg voltam.

– Ez *Brautigan* – mondta Kálmán, és megszorította a karomat.

– Mi?

– Brautigan. *Egy déli tábornok az amerikai polgárháborúban.* Én adtam a kezedbe. Örülök, hogy elolvastad... Egyébként amit a kakukkokról mondtam, az mind igaz. Vagyis nem akartalak megetetni semmivel. Már nekem sem hiszel? Senkinek sem? Ámbátor... Talán igazad lehet. Csónaki szerint mi mindannyian a Legyek Évében...

– Olyan nincs is! – minden különösebb meggyőződés nélkül próbáltam leállítani Kálmánt. – Olyan egyetlen naptárban sincsen! Még a keletiekében sem. Patkány, Kígyó, Majom meg Disznó az van, de...

– Csónaki szerint *mi mindannyian a Legyek Évében születtünk.* – Megadtam magam: legyen. – Egyszer mesélt nekem valami Saint-Germain nevű grófról. Legalábbis az az alak így mutatkozott be Csónakinak, ha jól emlékszem...

– Kérlek, egyszer egy csodaszép parkban sétáltam. – emlékezett Csónaki. – Rojtos idegrendszeremnek jót tett a friss levegő és a gyaloglás. Egy kissé elfáradtam, de ezzel együtt kitűnően éreztem magam. Illetve, csak érezhettem volna, ha nem látom meg azt az oszladozó kutyatetemet, amikor éppen pár tő botanikai ritkaság fölé hajoltam. De hát megláttam.

– Egy dögöt?

– Aha. Pontosan olyat, amilyent Baudelaire barátunk megénekelt. Kövér pondróktól mozgott a tetem, szinte hallani lehetett a férgek jóízű csámcsogását. Na, ott kellett volna rögzíteni *Cage* 4' 33"-át! Az lenne ám a felvétel! Kívülről, a foszló bundán tarka legyek százai maszatoltak, drágakőmorzsaként díszítve azt az ocsmányságot. Undorított a látvány, hányinger kerülgetett. Gyorsan elfordultam, és... akkor vettem észre Saint-Germaint. Egy félig összetört padon ült. Ismered ezeket, amelyekbe szíveket, neveket és évszámokat szoktak vésni a lelkes természetbarátok...

– Ő szólított meg?

– Látszólag nem is figyelt rám. Kitartóan bámult egy legyet. Egy kövér, kék potrohos legyet, amely duruzsolva vergődött a kezében. Valószínűtlenül vékony, póklábszerű ujjai úgy bántak azzal a semmi lénnyel, mintha porcelánból vagy tojáshéjból lenne. Láthatóan nagyon vigyázott arra, hogy össze ne nyomja a törékeny testet. Simogatta a légy szárnyait és közben érthetetlen szavakat dünnyögött. A szemei... Igen, a szemei keltették fel leginkább az érdeklődésemet. Bennük az élvezetnek az az összetéveszthetetlen kifejezése tükröződött, amellyel a cukrászda kirakata előtt álló kisgyerek választ kedvenc süteményei közül. Amikor pedig sárgás, beteges nyelvével lassan körbenyalta a száját, önkéntelenül arra gondoltam, hogy egy áldozatára leselkedő óriásvarangyot látok.

– És a jelenléted? Nem zavarta?

– Nem. Láthatóan teljesen lekötötte a figyelmét a napfényben türkizkéken szikrázó szőrös légypotroh.

– Mit bámult rajta?

– Hát... Egy ideig valóban csak bámulta, ám aztán két ujjával óvatosan megfogta a légy egyik lábát. A pupillái kitágultak. Olyan közelről nézte azt a semmi állatot, hogy a szemeik csaknem összeértek. Szinte észre sem vettem, amikor leheletfinom mozdulattal kitépte az elsőnek kiválasztott apró lábat. Egy ideig érdeklődéssel vizsgálta, mintha maga is megdöbbent volna tettén. Végül unottan eldobta. A maradék lábakkal hasonló alapossággal, de jóval csekélyebb érdeklődéssel végzett. Hosszú körmei finom csipeszként dolgoztak. Amint elkészült, ismét önfeledt vizsgálódásba merült. Szemei mohón tapogatták végig a megcsonkított légytest minden maradék ízét. Mindezt pontosan úgy, ahogyan az igazi ételkülönlegességeket szokás mustrálni: előbb a szem lakik jól, aztán az orr, majd, közvetlenül azután, hogy a szájban összefut a nyál, a nyelv körbenyalja az ajkakat, végül a nyelés következik. A látvány azonban mindenképpen az első helyen szerepel... A férfit valószínűleg a napfényben kaleidoszkópként pompázó nagy légyszemek igézhették meg leginkább, mert ismét azokat bámulta. Szinte farkasszemet nézett velük. – Zsombor az emlékezés közben egyre izgatottabb lett, izzadó tenyerével a kabátját markolászta. – Saint-Germain ekkor óvatosan elengedte az egyik szárnypárt. A légy duruzsolt valamit utoljára, és elköltözött az Örök Disznóólak

Vidékére. A gróf úr valószínűleg észre sem vette áldozata kimúlását. Kitépte az elengedett szárnyakat, majd szabadon maradt ujjaival megfogta a szinte teljesen lecsupaszított testet, és a másik szárnypárral is végzett. Az eldobott testrészek parányi propellerekként pörögtek a mozdulatlan levegőben. A férfi egy pillanatig utánuk nézett, majd egy hirtelen mozdulattal a szájába gyömöszölte a szivacsos légytestet...

– Mit csinált, Kálmán?

– A szájába gyömöszölte... Zsombor persze alig kapott levegőt az undortól és a meglepetéstől. A légyevő nem zavartatta magát. Komótosan megrágta, és nagyot nyelve, egy béka jéghideg nyugalmával a megfelelő helyre juttatta a húscafatot. Öblös böffentés után váratlanul a még mindig a száját tátó Csónakihoz fordult:

– Ne bámulj, fiam! Inkább gyere közelebb, ezen a padon mindkettőnknek van elegendő hely... Leshetnénk együtt is a legyeket! Mit szólsz hozzá?! A Teremtő legnagyszerűbb alkotása ez a csöppnyi állat. – Zsombor képtelen zavarában vihogott. – Nevess csak! Ti úgyis mindenen nevettek... Csak nehogy ti is túl későn jöjjetek rá... Nem hiszel nekem? De nézd csak! Hopp, megvan! Hát nem ennivaló?! *Lucilia sericata.* Selymes döglégy. Pompás példány. Talán elhullott állat lehet a közelben. Onnan jöhetett. Nézd ezeket a szépséges rubinszemeket! És a tor meg a potroh smaragdzöldje? Mint egy repülő ékszer. Vajon észrevetted-e már ezeket a parányi selyempihéket a potroh felületén?! Fogadni mernék, hogy eddig még sohasem tűnt fel neked. Simítsd csak meg! Ugye, hogy bármelyik macska szőrénél bársonyosabb?!

Felém nyújtotta zsákmányát, és mosolyogva biztatott, fogadjam el nyugodtan, kutyabajom sem lesz tőle. Sőt! Én azonban még mindig bénultan bámultam. Így a figyelme ismét a légy felé fordult.

– Tudod, általában szívós kis jószágok ezek... Istenem, mi mindent kibírnak! De ezt valószínűleg egy kicsit megnyomhattam... – most megint engem mustrált. – Az arcodon ugyanazt látom, mint a legtöbb emberén: hogy a légyevés undorító dolog. Igen. Igen. Ne is tagadd! De vajon gondoltál-e már valaha is arra, hogy szerte a világon mennyi, számotokra undorítót tartanak valódi csemegének az emberek? Férgeket, rovarokat, puhatestűeket és kígyót. *Kígyót!* A fecskefészekről meg mindenféle tengeri micsodáról nem is beszélve... Akkor éppen a légy lenne kivétel, fiacskám? Miért? Miért?

Megpróbáltam dadogva közbeszólni, hogy betegségeket terjesztenek, és hogy erről sokat hallani. Saint-Germainnek a könnye folyt, úgy kacagott.

– Ugyan már! Betegségeket? Az emberek ostobák, és az ostobák össze-vissza fecsegnek. Mindenféle szedett-vedett ideológiák mögé rajtik előítéleteiket. Végül aztán maguk is elhiszik a saját meséiket. Betegségeket... Persze, ez a kedves kis állat sokfelé megfordul, és mivel nemigen válogat, ezt-azt fel is szív. Azt azonban meg tudnád-e mondani, barátocskám, hogy egy kapirgáló csirke miket szedeget fel? És szerinted a pontyok mit esznek? Na? Ugye, erre még sohasem gondoltál? Akkor éppen ezekkel a kis legyekkel szemben vannak előítéleteid? Ugyan már!

Miközben a fejét csóválva szónokolt, a kezeivel szakszerűen megtisztította a légytestet, majd a szájába gyömöszölte. Úgy nyalogatta az ujjait, olyan átszellemült ínyenctechnikával, ahogy azt ma már csak a kosztümös filmekben látni.

– Egy kék dongóléggyel kezdtem. – Kezét a kabátjába törölte. – Istenem, egy *Calliphora vicina*... Csodálatos acélkék potrohája miatt esett rá a választásom. Ma is világosan emlékszem arra az első élményre. Ahogy ügyetlenül megtisztítottam, ahogy tétován bekaptam... Aztán megkóstoltam a következőt, majd egy másikat, és azóta számtalant. Amelyik légy az utamba került, azt én megfogtam és megettem. Ma már szinte teljesen ezeken élek...

Közbevetettem, hogy télen bizony éhezni fog.

– Látom, ha finnyás is vagy, azért gondolkodsz. – Elismerően hunyorgott. – De nyugodj meg, fiacskám! Bekapnivaló télen is éppen elég akad... Különben pedig kidolgoztam egy eljárást, amelynek segítségével a tenyészpéldányaimat egész télen át szaporíthatom. Már legalább egy tucat légyfaj élő példányait gyűjtöttem be, az első kukacok bármikor kikelhetnek... Ebből is láthatod, hogy én *csak úgy* nem eszek meg bármit, ami az utamba kerül. Tudományosan csinálom. A legyekkel foglalkozó szakirodalom többségét már elolvastam. Mondhatom... Minden fontosabb dolgot ismerek velük kapcsolatban, a belső szerveik működését éppen úgy, mint a lábaikon található szőrszálak számát. A hazai légyfaunának talán nincs is nálam alaposabb ismerője. Gyakorlatilag mindet ismerem. Hogy ez döglégy, az házilégy, amaz húslégy, ez pedig viráglégy... Az, amelyik ott repül. Aztán vannak még dongólegyek, öveslegyek és katonalegyek, hogy csak a legízletesebbeket említsem. Meg van pöszörlégy is. Na, ez úgy néz ki, mint egy apró, barna bundás, repülő medvebocs. Ebből a csemegéből még csupán egyszer ettem. De minden vágyam, hogy... hogy... Istenem!

– Mi... Mi történt, Kálmán? Jól vagy?

– Tessék? Ja, persze... Zsombor is éppen így dadogott. A légyevő ugyanis váratlanul elkezdte kapkodni a fejét, majd néhány ugrás következett. Aztán a kutyatetemhez közeli bokorba vetette magát. Piszkosan, gyűrötten, de átszellemült, boldog mosollyal az arcán tért vissza a padon ülő Csónakihoz.

– Amiről éppen beszéltem... Soha ilyen szerencsét! Pöszörlégy. Gyakori pöszörlégy a teljes neve. Gyakori, de mondom, ezen kívül én még csak egyszer találkoztam vele. *Bombylius medius.* Micsoda fenséges aromája van! Édeskés, mandulaszerű. Talán a virágportól... Ehhez képest még a böglyök is keserűek! Pedig azok... Nem próbálod meg?! Lemondok róla a javadra...

– Csak nem azt akarod mondani, Kálmán, hogy a barátod elfogadta azt az izét... azt a legyet?! – a gyomrom émelygése állandósult; sokat ihattam. A nyelvem annak ellenére akadozott, hogy pontosan tudtam, mit akarok mondani. – Ha Csónaki egyszer regényt akarna írni...

Kálmán hümmögött.

– A gróf úr meggyőzőnek tűnt. Csónaki valóban úgy döntött, hogy kipróbálja a légyevést. Egy próbából még semmi baj nem lehet. Előtte az élő példa. Ha pedig tényleg olyan finom... Hiszen az afrikaiak, meg az indiánok, és Polinéziában is... Kezét nyújtotta a repülő medvebocsért.

– Ahá... – Saint-Germain biztatóan mosolygott. – Ahá... Jól van. Igazi, belevaló, bátor fiatalember vagy. Ilyenekre van szüksége a hazának.

– A hazának, Kálmán? *A hazának?*

– Csónaki így mesélte... De maradj már! Mindjárt befejezem. Szóval... Csónaki zavartan bámulta az ujjai között vergődő barna legyet. Hiába látta többször is, nemigen tudta, hogyan lásson hozzá. A légyevő persze segített neki.

– Nézd csak! Ismét fogtam egy legyet. *Eristalomyia tenax.* Közönséges herelégy. Az íze, akár a madártejé. Ezen megmutatom, miként kell ezt a csodalényt evéshez előkészíteni. Csináld utánam! Meglátod, milyen könnyen belejössz majd!

Villámgyorsan végzett a léggyel. Csónaki ügyetlenül utánozta. Nem lehetett könnyű dolga, egy halat sem képes lepikkelyezni... A gróf úr a szájához emelte a legyet, majd a távolba révedve rágni kezdett. Csónaki egy pillanatig tűnődve bámulta az ujjai között megbújó húscafatot, aztán elszántan a szájához emelte...

– Kálmán!

– Mondom, a szájához emelte a húscafatot, közben a légyevőre pillantott. Az kaján vigyorral nézett rá, és ismét emelte az öklét. Érted? A két kéz együtt emelkedett. Saint-Germain szájánál aztán az ököl kinyílt, mint egy ötszirmú virág. A tenyerén az izzadságtól nedvesen, a szorítástól kissé kábán, de *sértetlenül* ott mászkált az előbbi herelégy...

– És Csónaki? Csónaki bekapta?

Kálmán kiitta a maradék sörét. A korsót bámulta, közben a szája, alig észrevehetően, ütemesen mozgott. A fogait csikorgatta. Bár az is lehet, hogy csak morgott valamit.

– Kálmán! Csónaki bekapta a legyet?

– Tudod-e, mit csinál a kakukktojó annak érdekében, hogy a kiszemelt pótszülők ne vegyék észre a tojástöbbletet? Na?

– Tessék? Ezt már kérdezted, Kálmán! Akkor sem érdekelt, és addig most sem fog, amíg nem válaszolsz a kérdésemre. – Igazán feldühített ennek az alaknak a lehetetlensége. – Na, gyerünk! Mi lesz?!

– Egyszerűen lenyeli. A kakukktojó egyszerűen lenyeli a gazdamadár egyik tojását. Ezt teszi. Ami pedig...

– Kálmán!

Kálmán szavai belevesztek a kocsma váratlanul felerősödő általános zsongásába. Az asztalunkhoz ismeretlenek telepedtek le, és a barátom azonnal élénk társalgásba kezdett velük.

NAGY GÁBOR

Macsigenga ima

Világra fújtál, Taszurincsi,
megannyi férget, állatot,
fénybogarat: sok csillagot,
beszélő papagájokat
s papagájevő majmokat,
bölcs a te neved, Taszurincsi,
fújtál buborék-álmokat,
vakon születő korcsokat,
kik fészekből kilökve bár,
álmainkban mind visszajár,
áldjuk a neved, Taszurincsi,
világra fújtad Kasirit,
ki foltosan fönt hunyorít,
üvegszilánkot hintve szét
vándorló léptek fövenyén,
imával áldunk, Taszurincsi,
fújtál dohányleveleket,
szeripigari ereget
belőlük látnok füstöket,
álomfejtő jós-füstöket,
bölcs a te neved, Taszurincsi,
te fújtad kientaborit
világra, mindent fölborít
a rontás sánta ördöge
s talpnyalói serény köre,
eged rejtekéből tekints ki,
világra fújtad
az embert,
a vándorló macsigengát,
orcáján a rontás jegye:
a teremtés anyajegye,
te hoztad létre, Taszurincsi,
mi végre, ha nem nyughatik,
szülőföldjén nem alhatik,
mindétig tova vándorol,
Kasiri-fénynél megbotol,
mi végre fújtad, Taszurincsi,
ha a kör-labirintuson
szünetlen csak körbe oson,
ám orcáján a barna folt
nem lett kisebb, nem is fakult?

A farkaskölyök könyörgése

Mikor riadt, köldökénél megcsonkitott
piros pondróként fölrivalltam: itt vagyok,
sűrű tej sürgetését melleidben
érezted-e, az ős-ösztönt: szelíden
csitítni e világba vált düh-magzatot?

Kis sötét ráncokat rajzolt szemed köré
az óramutató, spirálban folyt belé
könnyé hígult tejed, mi felnövesztett
engem; lassú körökben karmolásztad
az abroszt, elmerengve úgy estefelé.

Esernyődre, kicsi fiam, vigyázz nagyon,
záporban, zivatarban végső oltalom –
s fejed fölé, bú viharja ha verte,
felnőtt fiad emelni elfeledte;
most már az esernyőt, ugye, elhagyhatom?

Fogzó ínyem fogant hasító harapást,
testemre hullt tenyered mint óvó palást.
Gondoztál, szerettél – s mi volt a hála?
Undor ébresztett rosszlányoknál hálva.
Anyám, ha fogantál, mért nem szültél te mást?

Napról napra szakáll üti ki arcomat.
Odahagytam kamasz, mutáló hangomat,
tudom, melyik öl hű s melyik a csalfa,
s hogy örök bűnhődés annak jutalma,
ki otthagyott anyja mellében egy fogat.

A gyermeket ölelted, zajra riadót,
nyelvére csentél, varázsló, emberi szót,
búd sarából nekem kastélyt emeltél.
Farkaskölyköt vagy mást: világra szültél –
kérlek, anyám, varrd össze a köldökzsinórt.

FERDINANDY GYÖRGY

Az én életem egy kész regény

III.

Nápolyban felavattak egy kaszárnyát, és oda helyezték át a tábort. Mentünk mi is. Én ott egy orvossal dolgoztam, röntgeneztünk, mert akkor már kezdtek kivándorolni az emberek, és mindenkinek le kellett fényképezni a tüdejét.

Hát én legalább harminc ember helyett lefényképeztettem magam, akik azután az én felvételemmel jutottak ki Amerikába. Még egy olyan magyar is, akinek hiányzott a fél tüdeje.

Egy idő után aztán az egész tábort átvitték Németországba, én meg kibéreltem egy kis házat Salerno közelében. Ez volt az életem legszebb korszaka.

Lejártam a tengerre, átúsztam az öblöt. Volt egy barátom, akinek a háború előtt Tiranában volt fotóüzlete. Ez jött velem, és miközben én úsztam, megvárt a túloldalon.

Jött az ősz, ilyenkor az ember mindig nyugtalan. A tenger már hideg volt. A part felé menet minden nap átmentem egy vasúti felüljárón. Ott megfigyeltem, hogy reggel áll benn egy szerelvény, ilyen fekete, kilencven centiméteres csövekkel. Stuttgartba mentek, rá volt írva minden csőre, hogy hová viszik.

Egy nap összepakoltam, vettem két kiló citromot, tudtam, hogy a citromnak Északon nagy értéke van, és nyomás, beköltöztem egy csőbe. Kényelmes volt, lehetett benne ülni, aludni. Egy félórára rá elindult a vonat.

Innsbruckban szálltam ki először. Hát állt bent egy vonat tele fiatal gyerekekkel. Elkezdtünk beszélgetni, és az egyik azt mondta, hogy Németországba megy. Egy ilyen tizennyolc éves gyerek. Ide figyelj, mondtam neki, én meghívlak, és fizetem az útiköltségedet! Beköltözött a csőbe ez a fiú is.

Hát onnan pillanatok alatt Stuttgartban voltunk. Kiszálltunk. A gyereknek nem volt pénze, de irtó jópofa volt, igazi vagány. Németül folyékonyan beszélt, de tudott valamit franciául is.

Én hoztam magammal a sodrógépet és a kliséket, gondoltam, elkezdek újra cigarettát gyártani. Németországban senki sem árult feketén cigarettát, a németek meg ugye nagy dohányosok. Nem volt nehéz megszimatolni az üzletet.

Na, merre menjünk? Néztük a térképet, hát ott van a közelben a Schwartzwald. Remek, mondom, tökéletes! A Fekete erdő! És hát átmentünk Herrenbergbe. Gyalog mentünk, és útközben találtunk egy ilyen hétvégi házat. A tulajdonos havi száz márkáért kiadta nekünk.

Ott Herrenberg mellett volt egy menekülttábor, onnan hoztuk a munkásokat. Azt a tíz-tizenkét embert, akik csinálták a cigarettát. Megismerkedtem egy német lánnyal, ez később hozzám is költözött. Az apja bakter volt, ez a lány emelgette a sorompót. Így kerültem össze vele.

A gyerek meg, a Béla, nagyon jó eladó volt, de volt egy borzalmas hibája: lopott. Ha bementünk egy üzletbe, egy pillanat alatt kinyitotta a kasszát. Mondtam neki, hogy börtönbe kerül, ne csináljon már ilyen hülyeségeket! Később azután együtt voltam vele a börtönben is.

Gyártottuk a cigarettát. Amikor elfogyott a papír, bementünk egy nyomdába, és ez a gyerek franciául tárgyalt a nyomdásszal. Azt hitték, hogy a megszállókhoz tartozunk. Minden pakli le volt ragasztva, és rá volt írva, hogy „Gift for refugees". A Vöröskereszt ajándéka. Az olaszokat nem érdekelte, hogy honnan jön a cigaretta, de ezeket minden érdekelte, a németeket.

Én meg utaztam a két nagy bőröndömmel, mint azelőtt. Stuttgartba, Frankfurtba. Tíz perc alatt eladtam a cigarettát. Húsz márkáért adtam egy csomagot, öt pakli kifizette a házbéremet. Csak hát ugye a németek egészen mások, mint az olaszok. Úgyhogy vettem mindig rendes cigarettát, és azt kóstoltattam meg velük.

Ulmban buktunk le. A bőröndöket itt is kint hagytuk a vasútállomáson, csak egy aktatáskában vittük a mintát. Reggel tíz óra volt, emlékszem, szépen sütött a nap. Reggelizni akartunk. Találtunk is egy vendéglőt, de be volt zárva.

Ez meg, a Béla, elkezdte rángatni az ajtót, hogy ő éhes, és hogy ő bemegy. Meglátott minket egy rendőr, odajött, leigazoltatott. Bevittek minket az őrszobára. Mentünk, nem volt mit csinálni. Gyanúsak voltunk: előző nap kiraboltak egy ékszerüzletet. Ki kellett nyitnunk az aktatáskát, hát, cigaretta!

Elkezdtek faggatni. Hogy honnan van, és hogy mi ez a Vöröskereszt. Állati palik a németek! Rájöttek egy pillanat alatt, hogy a Vöröskereszt nem osztogat cigarettát senkinek.

Na, mentünk a bíróságra. Útközben nem volt szabad egymással beszélnünk. Hát aztán mi ketten a rendőrhöz beszéltünk. Magyarul. Te, mondom, Béla, egyet kell mondanunk! Mit? – kérdezte ő. És így megbeszéltük, hogy mit fogunk mondani.

Azt mondja az ügyész, hogy kérem, ezek jó cigaretták, de a csomagolás, az hamis. Az, hogy mi gyártottuk volna a cigarettát, eszükbe se jutott.

Hat hét börtönre ítéltek. Hófehér ágyban aludtunk, reggel kivágódott az ajtó, és jöttek be az őrök, a tálcán a reggelivel. Én meg mindjárt másnap kihallgatásra jelentkeztem, és megmondtam az igazgatónak, hogy van két bőrönd cigarettánk a pályaudvaron.

Attól kezdve az igazgató fürdőszobájában tusoltunk.

Amikor letelt a hat hét, mondtam ennek a gyereknek, hogy na, te többet nem jössz velem! Még arról se szokott le, hogy kiemelje a kasszából a pénzt. Hiába mondtam neki, hogy nincs rá szükséged, tőlem annyi pénzt kapsz, amennyit akarsz! Nem engedelmeskedett.

Volt egy ilyen kék amerikai overallja, bement akárhová, gyárba, irodába, és azt mondta, hogy javítani viszi az írógépeket. Annyira merész volt, hogy minden sikerült neki.

Hát ez a gyerek elvált tőlem. Akkor költözött át a bakterházból a lány. Erika volt a neve, mi más lehetett! Ezentúl ő segített árulni a cigarettát. Nappal dolgoztunk, este meg táncolni jártunk.

Hát táncolunk egy helyen, és egyszercsak egy ilyen nagy melák német rámszól, hogy „du bist fussballspieler?" Mondtam, hogy nem én! Azt mondja erre, „raus!"

Kiderült, hogy csak az táncolhat, aki kifizette a zenét. Na, mondom ennek a lánynak, gyere vissza! Megkérdeztem, hogy hány szám van éjfélig, kifizettem. „Mondja be minden számnál" – parancsoltam a zenészre –, „hogy nur für Ungaren! Csak magyaroknak!" Be is mondta szépen. Egyedül táncoltunk egész éjjel, majd' fölrobbantak a méregtől a németek.

Te, mondom éjfélkor az Erikának, én nem merek kimenni, ezek megvernek! És hogy milyenek a németek, nem vertek meg. Fizettem, táncoltam. Járt nekem.

Közeledett a karácsony. Ez a lány meg, akárhová utaztunk, mindig lecsavarta a vonatablakot. Egyszer annyira megfáztam, hogy be kellett mennem a kórházba.

Egy orosz orvosnő kezelt. Alig lettem jobban, bejön egy pali, és azt mondja: kriminálpolice! Az anyja úristenit! El akart vinni, de ez az orvosnő nem engedett. Erre, hogy ők kihallgatnak. Hát a cigarettapapír miatt volt az egész. A nyomdász beírta a könyvelésébe, amit nekünk nyomott.

Amint kiengednek, eljönnek értem! – ígérte a hekus. Azután az orvosnő előbb kiengedett. Üthették bottal a nyomomat.

Akkor már elhatároztam, hogy továbbmegyek. Taxival mentem egészen a francia határig, éjjel másztam át a drótakadályokon. Láttam mindenütt a halálfejeket, de egyetlen akna se robbant fel az egész Maginot-vonalon.

Strasbourgban felszálltam a gyorsvonatra, és meg sem álltam Párizsig. Párizsban a rue Vaugirard-on voltak a magyarok. Odamegyek, megszállok egy ócska hotelban. Reggel már ott volt a rendőrség a szobámban. Kérték a dokumentumokat.

Három napot ültem. Amikor rám került a sor, azt mondták, negyvennyolc órán belül hordjam el magam. És kiengedtek.

Teljesen egyedül voltam, nem ismertem senkit. Na, mondom, ha már itt vagyok Párizsban, megnézem magamnak a place Pigalle-t!

Bementem egy mulatóba, úgy hívták: Mon Ami. Megvan ma is, de akkor szép hely volt, most meg egy borzalom.

Leülök, iszom a bort, hát a szomszéd asztalnál ül két nő és egy arab. Olyan harminc körüliek. Az arab táncolt az egyikkel, én pedig elkezdtem táncoltatni a másikat. Roptuk a fox-trottot, az volt a divat.

Elég az hozzá, hogy odahívtak az asztalukhoz. Leültem, később az arab és az öregebbik lány hazamentek. Mi meg ittunk tovább. Záróra után nem tudott felállni ez a lány. Mit lehet csinálni! Kinyitottam a retiküljét, megnéztem, hol lakik. Boulevard Voltaire, negyvennégy. Hívtam egy taxit, hazavittem.

Hát egy ilyen cselédlépcsőn kellett fölmenni egészen a tető alá. Cipeltem a lányt. Még mindig nem jött magához. Levetkőztettem, lefektettem, elaludtunk.

Hát hajnalban felébredek, és fekszik ugye mellettem valaki. No, több se kellett nekem, ráfeküdtem én is. Akkor kezdett csak ébredezni. „Hát maga mit csinál?" – kérdezte álmosan, mert ezek magázódnak, a franciák. Na, most hogy fogom kimagyarázni magam! – Nem látja? – feleltem. Nem tudtam, hogy mondják franciául, magyarul nyögtem ki, hogy baszok.

Fölkelt, megcsinálta a reggelit. Vasárnap volt, azt mondja, menjünk sétálni, szépen süt a nap. Mutattam neki a papírt, hogy én itt nem maradhatok. Elvette, eltette. Azt mondta, nincs gond, majd ő elintézi nekem. Kisült, hogy az ecuadori követségen dolgozott, és ő intézte az ilyen rendőrségi ügyeket.

Elmentünk megint piálni, ő meg kérdi, hogy hol lakom. Amikor megtudta, hogy sehol, szerzett nekem a rue d'Aboukir-en egy szobát. A piac közelében, jó helyen.

Később azután ő is hozzám költözött. Nagyon jól megértettük egymást. Megpróbáltam állást keresni, a lány szerzett nekem a Champs Élysées-en egy tervezőirodát. Ez volt az első kísérletem.

Hát, odaadnak nekem egy rajzot, egy lakótelepet, és az utca sarkán volt egy ilyen háromszög alakú telek. Azt mondja nekem a pali, hogy transzformáljam erre az egyik épületet. Én meg örültem, Újpesten vannak ilyen zöld transzformátorházak, odarajzoltam neki egyet. Amikor meglátta a francia, jól valagba rúgott. Az építészségnek ezzel vége lett.

Máshol vasbetonszerelőket kerestek. Elkezdtem dolgozni egy épületen. Nagyon jó munka volt, egy minisztériumot építettünk. Nem kellett sietni, senki se jött utánad fel oda. Mindennap tojásos tésztát csináltam magamnak, azt ettem.

Elég az hozzá, hogy egyszercsak hív a munkavezető. Azt mondja nekem, Castagnettinek hívták, nézze, írt a rendőrség. Mert közben mindig kaptam haladékot, mivelhogy volt munkahelyem. Nézze, azt mondja, a francia törvények értelmében nők nem dolgozhatnak építkezéseken! Mert ugye Gyula voltam, ezek meg azt hitték, hogy nő vagyok.

Kifizettek, elkezdtem járni a segélyszerveket. A Vöröskereszt adott egy útlevelet, én meg szereztem bele argentin vízumot. Volt egy menekültszerv, az IRO, azoktól kaptam a hajójegyet. Még a vonatom is megvolt Le Havre-ig.

A lánynak nem szóltam semmit, ugye, hát mit szóljon az ember két hónap után! Hoztam haza egy palack bort, és hideg kaját. Megittuk a bort, azt mondja, hozzál még egy üveggel! Amíg lementem, beszélt a házmesterrel, az meg tudott mindent, megmondtam neki, hogy elmegyek.

Kikutatta a zsebemet, megtalálta a vöröskeresztes útlevelet. Amikor visszaértem, az asztal közepén, egy tálcán égett az útlevelem.

Másnap megígérte, hogy megveszi nekem a jegyet. Meg is vette, de erre ráment egy év. Néha már azt hittem, hogy na, vége mindennek, francia leszek.

Akkor történt, hogy egyszer megyek így hosszabbítani, hát ki van ott a rendőrségen, mint az Orosz Sanyi! Ő is akkor jött el Olaszországból, amikor a cigarettagyártásnak vége lett.

Kivitt a metróvégállomásra, Neuilly-be, hát ott laktak együtt a régi társaságból öten. Mindegyiknek volt már munkája, és közös háztartásban éltek.

Később táncolni mentünk, felszedtem egy lányt, elvittem ezekhez. Meg is kefélték mind, egyik a másik után. Az Orosz Sanyi csak később ért haza. Reggel mondom neki, hogy Sanyi, itthagyom neked ezt a nőt, foglalkozzál vele!

Hát nem elvette feleségül?! Igaz, hogy azokban az időkben egy francia feleség sokat segíthetett az emberen. Én is mindig a barátaimra hagytam a nőimet. Volt olyan, mint a Rubicsek, aki utánam jött még Stuttgartba is. Megismerte a bakter lányát, az Erikát. Én csak egyszer írtam ennek a lánynak, de megadtam neki a címemet. Hát ez a pali átszökött a határon, felszedte a Helénát, szóval Párizsban is elfoglalta a helyemet.

Helén Polának hívták ezt a francia lányt. Ma is azt mondom: ha én egyszer gazdag leszek, nem kell semmi más, csak villásreggeli, vasalt ruha, és hogy minden este kicseréljék alattam a lepedőt. Azóta sem éreztem azt a boldogságot, hogy felébred az ember, és ott várja az ágyban a reggeli.

Az argentin vízumomat már nem kaptam vissza, de közben írt a Nagy Laci, hogy menjek el Peruba. Repülőn jutottam át Caracasba, azután onnan hajón tovább. Uzo di Marenak hívták a hajót. Callaóban pedig már várt a Nagy Laci.

IV.

Hát kint voltam Amerikában. Kaptam tíz dollárt az IRO-tól, és mehettem, ahová akartam.

A Nagy Laci benősült egy ilyen mulatt családba, hosszú, magas néger lány volt a felesége. Úgy ismerte meg, hogy a lány bátyja már a kikötőben bejött a hajóra, és mérnököket keresett. Hazavitte magával a Lacit, így került ebbe a családba. És elvette feleségül ezt a Bettyt.

Hát persze amikor én is odaértem, gondolták, hogy lesz még egy pali. Akkoriban annak, aki akart földet művelni, adtak. Az őserdőben, Tingomariban. Amikor látta, hogy hozzá akarják adni a lányt, először a Nagy Laci is oda ment.

De azután egyszercsak ott is megjelent a Betty. Egy szó, mint száz, annyira erőszakoskodott, hogy végül is visszavitte Limába a Lacit. Amikor partra szálltam, már megvolt a gyerek.

Az én első állásom eladó volt. Az úgy történt, hogy egy cipőgyár felvett egy magyar tanítót. Ő válogatta a selejtet. Ez meg olyan sok selejtet talált, hogy kiadták neki: adja el! Felvehet eladónak valakit.

Én ezt persze nem tudtam. Csak vittem eladni a sok cipőt. A kuplerájokba, hát hova menjen az ember! Akkor még egy szót se tudtam spanyolul, a lányokat nyomtam, nem a szöveget.

Nagyon jól ment az üzlet. Csak egyszer aztán elkapott az egyik lány, hogy én két ballábas cipőt adtam el neki! Nem mertem tovább járni a kuplerájokat.

De akkor már a Nagy Laci elhelyezkedett. Egy mérnöki irodában dolgozott, és oda bejártak az indiánok bányabejelentésre. Az volt a szokás, hogy ha valaki fémet talált valahol kint a hegyekben, bejelentette, és ha dolgozott is rajta, akkor idővel az övé lett az a terület. A Nagy Laci pedig csinálta ezeknek az indiánoknak a térképeket.

Vászonra kellett a tervrajzokat festeni, és ezzel az ember egészen jól keresett. Én meg elhelyezkedtem egy cégnél, mint rajzoló. Gauthiernek hívták a tulajdonost.

Ott is három hónapot dolgoztam, hogy amikor kilépek, megkapjam a negyedik hónapot. Összegyűjtöttem annyi pénzt, hogy kinyitottunk egy irodát. Én ott is laktam, volt bent egy szófa, nappal összecsuktam, senki se látta, hogy ott lakom.

Közben elkezdtünk építkezni is. A Nagy Laciék beköltöztek a központba, olyan közel, hogy át lehetett hozzájuk ordítani. Éjjel addig dolgoztunk, amíg csak át nem ordított a Betty: „Láci! Gyere haza!" Akkor a Laci ledobta a ceruzát, és rohant. Nagyon félt attól az asszonytól. Vele is maradt élete végéig, most halt meg, nemrég, szegény Nagy Laci.

Akkor találtam fel a habarcsot. A mészhabarcsot. A közönséges oltott meszet. Mióta bejött a cement, a mészhabarcsot elfelejtették. Mi meg forgalomba hoztuk. Megástuk a meszesgödröt, és hoztuk a bányákból az oltatlan meszet. Még az egyetemről is kijöttek csodálkozni a szakemberek.

Csináltunk is egy szerződést, hogy beletesznek pénzt ebbe a habarcsba. Elég az hozzá, hogy a Laci dolgozott tovább az irodán, én meg építettem a házakat. Volt egy ház, amit be is fejeztem, teljesen!

Leültünk és elszámoltunk. Mert mindent felesben csináltunk. És volt egy háromszáz dolláros tétel, egy csekk, ami valahogyan elkerülte a figyelmemet. Hát tessék elképzelni, hogy ez az ócska nyomorult nő, ez a Betty, amikor átnézte a kimutatást, megtalálta. Nagy pénz volt akkor háromszáz dollár!

Ez meg, ahelyett, hogy eljött volna beszélni velem, feljelentett. Megyek a magyar klubba, aminek akkor már én voltam az elnöke, szóval megyek ebédelni, és ott, ebéd alatt letartóztatnak.

Megyünk a rendőrségre, de azok, amikor látták, hogy miről van szó, elengedtek. Visszaadtam volna én azt a csekket, csak hogy az egésznek már vége legyen, de senki nem jött érte, nem voltak ők sem biztosak a dolgukban, nem merték behajtani.

A Laci meg szégyellte magát, hogy ez a Betty beleszól a könyvelésbe, és ő meg nem mer ellentmondani neki. Végül is visszavonták a följelentést, én pedig két napra rá otthagytam Perut.

De ne siessünk annyira! Volt egy Horváth Jóska nevű barátom. Ez nagyon érdekes ember volt. Távirdász, otthon a budaörsi repülőtéren dolgozott. Itt meg csinált egy angol nyelvkönyvet. Úgy, hogy nem beszélt se angolul, se spanyolul! Én pedig árultam neki a könyveket.

Szerettem utazni, mondom neki, elmegyek Bolíviába! Egy nagy bőröndben szállítottam a könyveket. Hát Bolíviában az lett a hivatalos tankönyv! Máig is a Horváth Jóskától tanulnak angolul a bolíviai gyerekek.

A kereskedők váltóra vásárolták meg tőlem az árut. A váltókkal pedig fölmentem La Pazba, vettem órákat, és vittem vissza Peruba. Dupla volt minden úton a haszon.

Egyszer megérkezem La Pazba, beülök egy taxiba, és amikor a szállodában kinyitom a bőröndömet, nincsenek benne az órák. Megyek a rendőrségre, nagy pénzről volt szó, egy egész vagyon! Azt mondták, hogy ebben a nagy városban ki tudja a maga óráját megtalálni! Nagy város! La Paz nem volt Mátészalkánál nagyobb.

Kérem, mondtam, adjanak mellém egy detektívet, én megtalálom egy pillanat alatt! Meg is találtam. Az volt a módszerük, hogy egy kisgyerek elbújt a taxiban, és útközben átkutatta a bőröndöket.

Visszaszereztem az óráimat.

Nőkkel ritkán volt dolgom ezekben az időkben. Igaza volt a Helénnek, megmondta előre, hogy ha elmész Dél-Amerikába, ott te csak a barátaid feleségét baszogathatod. De egyszer találtam egy helyes kis indián lányt. Az autóbusz-végállomáson dolgozott, és a busz csak másnap indult, meghívott.

Uzsonnára, mert Dél-Amerikában uzsonnáznak az emberek. Úgy hívják, once, szendvics, tea, kávé.

Volt egy szobája, egy ilyen nagy közös udvarra nyíltak a szobák. Vízért ki kellett menni az udvarra. Szépen megterítette az asztalt, eszünk, és egyszercsak azt mondja nekem ez a lány: – Mondd, nem kell neked hugyozni?

Meglepődtem persze, én ott iszom a kávét, és akkor ilyesmi! Mondtam, hogy nem. „Mert nekem igen!" – jelentette ki erre. Kivett az éjjeliszekrényből egy bilit, ami már félig volt, rákuporodott, ott, az orrom előtt!

Megkeféltem, de olyan undorral! Nagyon elvette a kedvemet. Utána visszamentem a Hotel Internacionálba aludni. Hát ez egy nagy teremből állt, ez a szálloda. Volt benne vagy harminc ágy, mint egy kórházban, és minden ágynál volt egy bili. Ott aludtak a csórók, nők, férfiak, vegyesen. A ruháját éjjel se veszi le az indián.

Ha valamelyik elfingotta magát, akkor kitört a röhögés. Egész éjjel ezzel szórakoztak, hogy ki fingik nagyobbat. Állati érdekes, nem?

Hát mi a Horváth Jóskával csak kötöttük, ragasztottuk a könyveket. Amíg csak meg nem történt az az eset a Nagy Laciékkal. Akkor határoztam el, hogy én innen elmegyek.

Európába akartunk visszakerülni, de úgy, hogy átutazunk Brazilon. Akkor keltem át először hajóval a Titicaca-tavon. Hatalmas víz volt, egész éjjel ment a hajó. Volt ott egy egyetemi csoport, chileiek, Cuzcót látogatták meg és a Machu Pichut. Megismerkedtünk két lánnyal, meg is keféltük őket, csak úgy, minden további nélkül, fent a fedélzeten.

Reggel azt mondja nekünk az a két lány:

– Miért nem jöttök át Chilébe, Chile az egész más!

Át is mentünk. Nem akartunk mi Chilében maradni, csak gondoltuk, megnézzük, ha már itt vagyunk.

Hát minden más volt, valóban. Már a karabinérosok, a határon: tiszták, rendesek. Este érkeztünk meg Santiagóba, akkor volt éppen a tavaszi vásár, olyan gyönyörű volt a város, mintha Pestre érkeztünk volna. Az az élet, az a forgalom!

Én persze rögtön kaptam munkát, abban a pillanatban. Kinéztem magamnak a legnagyobb építkezési vállalatot. A magyar iskolák olyan kitűnőek, hogy én, aki ugye nem vagyok építészmérnök, milliószor jobban tudtam tervezni, mint a dél-amerikaiak. Limában is én rajzoltam a Biarritz-mozit, ma is megvan. Terveztem én mindent, még bútort is, konyhabútorokat. Olyan építészeknél, mint a Santisteban, aki Le Corbusier-nél tanult. Annak is én csináltam a rajzokat.

Úgyhogy azonnal felvettek Santiagóban is. Hét évig dolgoztam azon a helyen. Mert dehogy is mentünk mi tovább! Ha egyszer megtaláltuk a paradicsomot.

Csak a Horváth Jóska szegény nem kapott munkát sehogyan. Nem rá vártak itt, hogy elirányítsa a repülőteret! Elkezdett betűket gyártani, de ez a bolt se ment. Meg halcsontból csinált ilyen plasztiklapokat. Később hajóskapitány lett, de akkor már nem élt velem.

Egy reggel azt mondja az irodán a főnököm, hogy nézd, Julio, nem tudnál helyettesíteni egy építésznőt, aki szabadságra megy? Hát helyettesítettem. Egy hónap múlva visszajött ez az építésznő, megköszönte, hogy itt voltam, én pedig meghívtam őt vacsorázni. Így ismertem meg a jövendőbeli feleségemet.

Mondtam magamban, mi az istent éljek itt a Jóskával, akit úgy kellett eltartani. Összeköltöztünk Rózával alig két hónap után. Kifizettem a Jóska útiköltségét Miamiig. Csak már itt ne legyen!

A Róza akkor már állapotos volt, karácsony este keféltem meg először, kint a konyhaasztalon. 1953 júliusában nősültem meg, kilenc évvel azután, hogy kikerültem az iskolából, és elkezdődött ez az én önálló életem.

A szüleimnek is akkor írtam hosszú idő óta először. Emlékszem, küldtem nekik az autómról fényképeket. Bár ne tettem volna! „Fiam, nem örülünk, hogy vettél autót!" – válaszolta apám. „Ha gázolsz, börtönbe jutsz!" Szegény, ha tudta volna, hogy gázolás nélkül is megjártam én a fél világon a börtönöket!

Hát eddig tart az én történetem. Ami utána jön, az már nem érdekes. Felesége és gyereke van mindenkinek.

Chile kedvéért eljátszottam az összes nagy lehetőséget. Ez néha még ma is kétségbe ejt. Hol lennék ma már, ha ott a Titicaca-tavon nem hagyom elcsavarni a fejem! Néha még ma, öreg fejjel is erről álmodom. Azután fölébredek, és nem tudom, hogy mi lesz velem.

SZAKÁCS ESZTER

Fázom

Fázom. Semmi sem fedi testem.
Éhezem. Még sohasem ettem.
Honnan jövök? Hol vagyok?
Feltörték lábam a csillagok.

Fogódzom a fagy karjába.
Felkiáltok... senki nem felel.
Hótlan fák közt vadetetőd vár a
némaság nagy sótömbjeivel.

Naphimnusz

Nemes Nagy Ágnesnek

Zöld gyepen kuporognak
elvesztett szarvasagancs-bokrok.
Átvágok közöttük.
Álomtáncos, lassúdad mozgok.

Sírkamrák halvány kékje:
ég az újholdhoz hozzásápad.
Hajtásaik dühös
sírása ébreszti a fákat.

Feljön Ekhnaton Napja,
tejes ujjait szopják a levelek.
Feléfordítom én is arcom.
Őrá éhezek.

Angyalok tele

Gyengén havazik.
Belepte már a hajam, a vállam.
Csönd van.
Csönd, akár a legendában.

Távolodva a
halvány alakok lépte aprókat koppan.
Nagy madár-
lábnyomaik szerteszét a hóban

hűlve lassan
füstölögnek. Fekete csillagok.
Farkasűző
melegüknél ma még megalhatok.

Nyugtass el

Nyugtass el, te örök tenger,
hadd ringatózom rajtad.
Két kezem lecsüngő cseppkövét az
ég sötét boltozatára akasszad.

Hagyj növekednem még.
Felállok majd én is, ahogyan mások.
Mint tipegő gyerek, Istenem
levetett sarujában járok.

TANDORI DEZSŐ

Hamlet visszatér

I.

Ha majd mindenem lemarad
egy hirtelen rámnyílt határon
Csak elhomályosítom (1963)

A hirtelen rádnyílt – közbeszédileg inkább: „rád nyílt" – határ lehet jelenbéli, akkor nehezen érzékelhető, észlelhető; bár az érzék és az ész felcserélhetősége itt, vagy épp összemosódása is rávilágító; lehet emlékszerű, akkor előidereng, netán feljön, megint az érzékelés s az ész kettőse! de már emitt az előbbi: ködösebb, ha úgy tetszik, s ez a határféleségek változatjellegeire utal; elgondolható a képzetes határ is, nem az imént iek változata; és stb. –, a gondolatjelek következetlensége utal, elég.

Tanulmányom inkább gondolatok jelsora, bevezetőül a határolás érdekében bocsátom előre, miről és hogyan *nem* szól ez, *nem* szólok ezúttal.

Amikor ezt Londonban, a másutt említett Royal Ezmegaz Szállóban írom, két dolog jut eszembe így, a kihagyandók jegyében. Nyílik rám, mondhatni, ily határ, így határ.

Az első: a hely. London, nem London, most mindegy. De a szálló neve is. Nem átfogóbb öntanulmány ez, ideiglenes lehetősége egy szakkérdés felmutatásának. (A valós felmutatás a Töredék Hamletnek c. kötet újramegjelenése volna; ám ha már így adódott, hadd örüljek, adódhatott hát így! mondjam; s ennek előnyei is adódhatnak, ismétlem a szót. Bízzunk az újramegjelenésben.)

A *szálló* szóról volna szó. Madaraknak, nálunk odahaza például, korántsem *kettrece*, zárkája a kalitka. Egyrészt odújuk; palotájuk – a minőséget, az ellátást tekintve –, másfelől kényszerlakhely, sérülteké, vakoké etc. Tíz–tizenkét évre akár. Jarrell: „a rab madár szereti házát". Nem rab. Nem vagyok „rabja" a hátra, udvarra nyíló szobának. Eleddig megannyiszor „utcára" néztem. De akkor nem volt rádióm. A rádió, melyet magammal hordok, rám nyitja a határokat. A hajnalokéit. Eleve bármi időkét. Tér így. A „place", melyre ablakomból nézhetnék, változatosság. Itt – ám erről korábban beszámoltam már. Az ablak a nyaktilóval, kint az állványzat, Baudelaire ácsa készíthette, nem koporsót, hanem – ismétlem – állványzatot, rozsdás vasakkal, lengő kötéllel, kardviráglevelekkel: szétszórva ők, kivégzés, kivégzés színhelye, kivégzés elmaradása. Alapképzetek. Festők képei, Pilinszky képei etc. Megszaggatott, belógó, rögzült sérülések. Kalitkám. De ha legközelebb jövök: már nem fogok utcai szobát kérni. Kettős határ nyílt rám. Vagy: a határ valódi vonala vagyok. Ültőhelyből minden: karnyújtásnyira. Wittgenstein határa, idéztem többször az „amiről nem lehet..." mellett talán legnevezetesebbnek minősíthető mondását e filozófusnak: „A szubjektum nem a világ része, hanem a világ határa." Persze, az itt előbb jelzettek jegyében, semmi szubjektív tréfálkozás, ezzel csak – határjelölés. Nem szubjektíven, hiszen – épp ez volt, ez lenne a „tréfa" – akkor a határ bármeddig kitolható, nem? s életünk maga nem ily örök határkitolás-e, de akkor a határ mozgása: „az életünk"? triviális, rámutat a tréfa elhagyásának szükséges voltára. Nem „ránk nyílt" ez; végiggondoltuk. Vagy: elgondolás alapján nyílt ránk. A madár létének határa aligha a kalit. A madár létének határtalanja magunk le-

hetünk, a madár létének átélésével, elegendő példát sorjáztattam erre másutt, említsünk párat. Madár halálhírét veszed idegen városban; ülsz aztán egy padon – eleve: „aztán"! e felfoghatatlan határ, a halálé, mint időbeli mérhetőség, aztán, „aztán" tehát; térbeliség, mert „a pad"; események, melyek bekövetkeznek: a padon, este, ajándék-holmik, szegényeknek, kötött takaró, zakó, egy zacskó narancs... nálunk, ma is még, Pilinszky képei; a tollpihék az üres ólban etc.; folytatom: a halott madár csillag alakjában látszik: önkényesen felvett rendszer? nem, a madár homlokán „fehér csillag volt"; tájékozódás a csillagok szerint, evidenciatörténet: Párizsban a „Nordstern" bankház csillagát vélem mindennél szerényebb, egycsillagos hotelom jelének, a fáradtság teszi, a kimerültség érdek-látása, „szeretném"; a közeli csatorna mentén szokom le a szeszről, azaz: hagy el a szesz; de mit látok, elébb még: egy igen szép, kivilágított fürdőszobát az alkonyatban, az „elhagyás" előestéjén, törülköző benn, szappan, épséges – és fejem az üvegbe ütközik, hát persze, reklámfürdőszoba, mi lenne más; vagy, a közeli foglalt-házban, zenés esten, raga-zenekarral, a mikrofonba hárman ordibáltok, egyikőtök Marx tételeit mondja, ezeket valaki, ódon Royal-gépen, jegyzi, összevissza betűrendekkel, csak úgy, gépel csak úgy, Erdély Miklós-mű lehetne, másik kollégád „ténylegesen" énekel, te lóversenyt közvetítesz, francia nyelvű halandzsa, madarak nevével, csillagokkal, a ragazenére ráidomítva, alkalmi határáttűnés, mi is erre a fizikai szó, a biofizikai, ez hangjelenség, de elmebéli is; lakozásod a Royalban: ennek s egyebeknek írása itt, az aszkétikus szobában: egy tétel megdöntése, megdőlése, íme, határátkelés: „nem tudtál" idegenben „igazán" írni, a határ túlján, ó, tudsz, ha tudsz, „az ember nem okvetlen nyuszi, ha nem anteuszi", és ez forgatható, az ember néha csak „nyuszi", fél, tart, nem az otthoni föld kell okvetlenül; Sagittarius-tudatot, na ja, ne táplálj külön, azaz éld nyugodtan, határtudó állag ez is, földközelség és csillagnézés. Ezek a környülő történetek maradnak el. Még azért, az evidenciáról, ma hajnalban jegyezted fel, a *Hazaírás* c. dolgozat írásának másnapján – l. *Tiszatáj*, ugyancsak, talán –, az evidencia passzívuma a „lenni". Az evidencia nullája: a világi történés. Az evidencia aktívumát nevezed „evidenciatörténetnek", ily történésnek. Wittgenstein, a Tractatus előhangja: „Véleményem szerint tehát" – „véleményem tehát az, hogy" – „a problémákat lényegében végérvényesen megoldottam. És ha ebben nem tévedek, e munka értéke... abban áll" – ebben, abban, szándékosan így, tőlem, de Wittgensteinhez hűen –, „hogy rámutat, mily kevés történet" – tevődött – „azzal, hogy a problémák megoldódtak"; megoldattak.

Véleményem az, hogy a *Töredék Hamletnek* c. kötettel két térben történt valami. A magamében, erről ennyit: nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet, s nem is kell, J. A.-t idézem, pontosabban, ha egyszer valami megtörtént, nem ismétlendő (!) az a cselekvő által, nem mér semmit ugyanannak a kétszeri mérése már, minimálisan elvárható aszkézis a Kegyestől – olvasó, értékelő, figyelő etc. –, hogy akkor már hajlandó legyen egy bizonyos jegyben „ugyanazzal" foglalkozni. Valamely eredmény meghaladása bármiben is: már „másik" kérdés, másik dolog. Nem tudom, nem „új probléma megoldása", vagy megoldatlanja, alkalmasint.

Tehát a másik mozzanatot is kibontottuk, az „objektívebb" térét.

De tovább, ezt: a gondolati (filozófiailag gondolati) költészetben aligha történtek drámai eseményféleségek, zajlottak ily történések, estek ilyesmik a *Töredék*... óta, ezért merészelek szólni róla. Sőt, s ez is az elhagyandóságok anekdotikus világába tartozik – az evidenciatörténet, figyelem, nem anekdota! –: mert nem tudtam a *Töredék*...-től oly távolságban élni, amit az ottani első érdemleges vers keltétől – 1960 – eltelt közel harmincnégy év jelent, visszaalakultam (fizikai valómmal végre *azzá* alakultam: kevés kiló,

sorozatos elhagyatódás-elhagyás, tevőleges elhagyás nélkül, tehát helyből-határlagosan) „a" Hamlet-kötetté. Annak ide vonatkoztatható részeivé. A *Töredék Hamletnek* (eredeti címén: *Egyetlen*) (természetesen) a költészet-személyi felépülés csaknem kezdeti termékeit is tartalmazza; erről itt csak pár szót ejtek majd, végezetül. Vizsgálandó tárgyam körül fogja határolni önmagát. A kötetben a továbbalakulás határátlépése-tűnése is foglaltatik, az utolsó ciklusban; még erről is, a jelzettek szerint.

Valamit a megszólalás mikéntjéről. Általánosságban. Bár a példa egészen egyedi, a példám egészében én vagyok ezzel a megszólalással. Semmi anteuszi. De: meglepő, mennyire „előrehaladóképes" az írás. Ha belevágtunk, a körülhatároló, egyben *elhagyandó*, a tudósi-féle vizsgálódásénál elevenebb anyag hatni kezd. Éltetőleg? Persze, nem elhalasztás okán (hogy meghaljon; hogy majd később; l. alaki-anyagi nyelvfilozófia; minden nyelv nyelvfilozófiája az alaki-anyagi paraméterek okán más; vicc, elhagyandó: a paraméter = kb: para-méret, felfoghatatlan is, miközben állítólag mérőeszköz; tehát: a mért eredménybe nemcsak mérőeszközeink léte hat át, mint Wittgenstein határontúlija a szubjektumba, mely is így, passzívan is, örök határátjáró, ha nem átjárás, határkitolás, hanem a mérőeszközök alapjában felfoghatatlanok, lévén korábbi mérések oly eredményei, termékei, produktumai, gyártmányai etc., melyekbe szintén belehatott valami eszköz stb. Ezt le kellett szögezni egyszer, költészet-szubjektumi vonatkozásban is. Bár nem tudom, általános-filozófiailag hol tértek ki erre; a mérőeszközök ily jellegére. A mérőeszköz, akár az eredmény, úgy „tisztátalan", ha így tetszik.

E tréfák – nem mindenképp tréfák – itt elhagyandók. Közeget, íráslehetőséget határoztak meg s adtak. A szellem különbözése az anyagi valótól: jó alvás, feketekávé mérséklete, de „adagolása", kinek mi, kevés étel, fogkrém, cigaretta, rádiózene, résre nyitható ablak – az állványzatok okán kalitkává tett szoba, cella, munkakörülmény ideálisa stb. –, ez mind: a „matérium". De már a *Töredék Hamletnek* c. kötet ide vonatkoztatható anyagánál is ez foglalkoztatta az akkor alig 21 éves írót, egészen 26 éves koráig.

Semmiféle „visszatérés", alaki, színvonalbeli, jelleg-forma: nem „az" már. Nem hérakleitoszi okból. Felismertem. Az evidencia története által adottan. Az evidencia nem használja kétszer ugyanarra ugyanazt a „személyt".

A kötet utolsó ciklusának ily személy-eleme, bocsánat, személy-eleme, bár nem tudhattam akkor, e jegyben áll. A személy változása nem kizárólag akaratlagos. Semmi „küldetés", semmi „üzenet" – ehhez annyit: a nagyobb, a drágább hotel itt a Royal Nemzeti; ez csak a Royal Ezmegaz; a különbség: ez a sokkal olcsóbb, eszközhíjasabb etc.; és ez nem jelent, matériumban sem, semmit; hát még hogy szellemileg; személyiségfogalmaink ily véglegesített lehatárolások, és nem relevánsak, bizonyos szempontból, bizonyos „nézet-módra": nem; ezek, mint anyagi-szellemi történések kívül rekesztendők, saját érvényesség-körükben hagyandók. Magyarán: életét az a 26 éves egyén, szubjektum–objektum, oly paraméterek szerint élte, amelyek szerint; s ezek szerint „is" írt, de csak is. Nem ismerte fel az evidencia szubjektumvezérlő törvényét. Fogalma sem volt Wittgensteinről. Ő nem önkényesen felvett rendszer-szempont. Visszacsatolás, visszatűnítés csak: mert a Töredék...-ben adva volt. Az alap-ok, amiért nincs itt önkény: egy később, 1933/34-gyel keltezett Wittgenstein-megállapítás: „Filozófiát tulajdonképpen csak *költeni* volna szabad" (v. „lehetne", majdnem: „kellene"). Eredeti alakjában: „Philosophie dürfte man eigentlich nur *dichten*."

Hamlet-elemzésünk lényegi része (alig több): a kötetben hogyan valósította meg az evidencia egy 21–25 éves, magyar nyelven író költő által a Wittgensteini kívánalomban (szintén az evidencia révén) foglaltakat.

Ennek során költészeti szakkérdésekre is kitérünk; más irányban, szintén minimalizáltan: ami a megszólalláslehetőség elméletét illeti; ilyenekre. Tartsunk most rövid szünetet. Hallgassuk a rádiót, hirdetés-zene műsor, igyunk kávét, együnk fogkrémet, cigarettázzunk egészen kicsit, nézzünk ki az ablakon. Határ: az anteuszi alap átkerült ezekbe az elemekbe. Van is, nincs is tehát. Kezdeni Wittgenstein-idézetekkel fogjuk a II. részt. A szubjektum és a határ kérdéseinek pontosabb, alaposabb megvilágítására. Utána azonnal a szövegek elemzésére térünk. Evidens mivoltában a dolog pár példával is megvilágítódik. Nem erősítésül, de kijjebb tekintés, az elágazások felmutatásának érdekében élünk több példával is; érdemben óhatatlanul tárnánk fel a kötet ide vonatkoztatható anyagának, mondhatni, számos kérdéskörét. A „számos" az „egyetlen" kontrasztja lenne itt.

Szünetre fel, a határ kiiktatódik. Minden, mint jeleztük, „azonosságba békül" (Weöres Sándor). Jelzésünk szerint:

MINDEN

Vagyis+ bármely szó átütve, de nem kihúzó, hanem egyenlőségjellel.

II/1.

De nézzük, először is, mi volt a „szünetben"? Még mindig a minket átható „túlnan" elhatárolásánál időzünk; nem sokáig már. A túlnan, így érthetem én „a pfaffstätteni filozófia" – a magam kifejtett Witti-alapkérdése jegyében (Pfaffstätten helység határtábláján a hely nevét áthúzva látván, gondoltam el ezt: hogy hiszen mi a saját illetőségünk helynevét, ha illetőségünk helyén tartózkodunk, örökösen áthúzva látjuk, a szó megannyi értelmében ez „örökünk", a táblán túl semmink, járulék lehetőségünk következik csak (nem provinciálisan értve!), hát persze, hogy deviánsnak érezzük magunkat; német fogalmazványomban, 1994:

„Die Erde ist doch Wittis Land –
Dörfler, da fühlst du dich wohl deviant".

Mivel pedig ez magyar vers, csak a német nyelv eszközeivel, ahogyan pl. a *Talált tárgy...* kötetben (eredetileg: *A. Rimbaud a sivatagban forgat*) a sakk jelzéselemeivel éltem etc., a versképződmény, egyszerűbben, *a vers* (vigyázat, nem „a" vers!) létrehozásához, itt a német nyelv eszközeivel. Mindenképpen falumbéli, *Dörfler* vagyok tehát. A „túlnan" tudatilag – stb. – hat át, vonz, visz logikusan, biologikusan egyre tovább, de ez szolipszizmusba fajul, s mert Wittgenstein-interpretációról itt szó nincsen, ezennel hagyom. Mi is történt a szünetben? Tanulmányom II. részét 1-2-3 alfejezetekre osztom, hogy a tényleges kérdés megközelítése a „2"-ben való tisztán állhasson.

Mivel telt a szünet?

Mivel töltöttük a szünetet?

Egybevág-e a két kérdés? Vagy egységük az, hogy ez nem kérdés? A triviális választ félretolva – épp e harmadik kérdést –, íme: jegyzeteltünk, is. Nem említettük az iméntiekben a kis borotvát; kiegészítőlegesen használtuk, hintőport utána; a tükörben kezünk madárlábbá-alakulásának változatait szemléltük. Előnyös az alkalmasint nem is írógépelés eredménye bütyök, csuklónál. Mondhatni: csak gépeléstűrő, minden egyébre megsajdul. És így tovább.

A jegyzetelés árt a dohányzásnak, írtuk egyebütt. Az írógépelés – a „végső" változat kialakítása – árt a jegyzetelés lehetőségének, üdvösen – nem marad annyi feldolgozatlan matéria. Ismét a gondolatjelek, mint látjuk.

Már van utalásterünk. Pfaffstätten-falu.

Jegyzeteink: Két végén égetni a cigarettát – természetesen a, mondjuk a, párkányon, a résre-lehető ablakban. Persze, hogy ilyenkor egyik végéről sem szívjuk. A passzív fogalomcímke jelensége. – Aztán: Hogy másutt (is) járunk, mármint létezésünkkel, ennek „szellemijével", teszem hozzá, erről nem beszélni kell – ennyiben utaljunk a „híres" tételre csak! –, hanem ezt ki kell fejezni. (Kérdéses szóhasználat!) De aztán, hát persze, hogy *aztán* beszélni kell, kell beszélni, beszélni is lehet róla. A „kell" és a „lehet", próbáltunk határt átjárni, egymás feltételezője. Nyilvánvalóan. Egyenértvű ez kb., tettük zárjelbe, hogy aztán *lenni kell róla.* Róla nem=, nem egyenlő, hogy a falvédőről jönnénk vele. Róla szóló létezés: nyelvünkben a „szóló" szó értelemzavaró itt. Róla való létezés, nemcsak a jóravaló létezés áthallása miatt nevetséges kicsit. De a „való" szót megengedjük. L. pl.: kitűnő merészség K. Z. „A testről való leszokás útja", ha jól idézem a könyvcímet. Evidencia, hogy ezt a könyvet én megkaptam. Dolgozatunk végére szántunk egy megjegyzést. Grazi performálásunkhoz egy másikat. Egy várt-váratlan (nemszeretem kifejezésmód) megjegyzés: vágás. Mert ceruzaírás után tintára váltottam. Vágás: határ, de – „ide vág". (Szeged, írtam mögébe.)

Nyugodt szünet volt, írtam, az elemzések anyaga (Hamletem) adva van (megengedjük), elképzeléseinket – idézőjelbe e szót, azért! – adva van, valamely evidencia már meghatározta – etc. Gondolatjelek, jegyzetformában is.

Ez történik a szünet(ek)ben, kereteztem be azután. (Azután, megkülönböztetés, nem „aztán". Jelentős-e? Szubjektív. Erre hamarost: kell a Wittié, az ő meghatározása. Idézendő. Itt a könyv.) A szünet, írtam fel, miért kellett? Határ talán az inneniben. Látjuk: a Hamlet-töredék korszakának felfogásmódja. Mégsem elég erős, már származék gondolat. Tételünk igazolása. Tétel, igazolás – ugyanúgy kétes szavak, mint a tükrözésé.

Határ, túlnan: a magyar „túl" szó több értelme. Túl sok etc. A túlnak, a pediglen. Pedig fáradt vagyok. Ez pediglen a fáradás jele. Más értelem. Pediglen fáradt vagyok – értelmetlen cifrázás. Mint az igazándi. Helytelen viszont, írtam fel, holdudvar-nyelvfilozofálgatásként, a „vajon" és a „vajha" összevételéből adódó bármely eset.

Azután: bár sok ruhát hoztam magammal, többet, mint szükséges (lett volna? már akkor így volt, mikor csomagoltam?), sajnálnék bármely darabot gépem alá tenni, ne zörögne annyira. Tehát? Rokon esete-e ez annak, hogy „szép" (jó!/újdonat) szürke ingkabátomba nem törlöm fogkrémes kezem (még, majd első mosás után, vagy ha elfeledkezem erről), ráhamuzok viszont; holtunk után hamu, az lesz belőlünk, fogkrém nem, tehát?). Német „grenzenlos" – ó, a határtalannak *innen*-felől mindig van határa. Vagy ha nincs, l. szubjektum, mindjárt idézzük, akkor jelent-e valamit? Több határa is van. Más települések „felől". Lassan felvezetjük a töredékbeli határ-fogalmat. Körüljárjuk-e? Vagy csak regisztráljuk (nem rögzítjük) azt a fogalmi anyagkört, mely áthatja, mint a nedvesség kívülről a trikót, amiért is egyre tovább tolhatjuk a határt? A „túl" nedvessége az. Mikor lesz „túl nedves" a trikónk? Ha munkánkba beleizzadunk. Tréfa: ettől aztán egyre beljebb hatolhatunk, vissza magunkba? Nessus-ing, Milly Ha Ha! Szervesség-e az utalás más dolgunkra? L. *Tiszatáj, Hazaírás,* egyebek.

Rendszerbe állítani? Tegnap kora délutáni feljegyzésünk emléke. Legyen, jöjjön elő ebben a dolgozatban. Kell-e dolgunk értelmezhetését rendszerbe állítani? Mások értelmi (felfoghatás-)rendszerébe? Vagy a dolgok érdeme (ily része; kétes fogalom) már a dologgal, a „művel" rendszerbe állt? Igen ám, de mi más az elemzés értelme, ha nem ez: mások rendszerébe állítani valamit? A spontán olvasás, értelmezés – *kellemetlen-*

favorit kifejezések, ha az *uneasy favorit* kifejezésnek ily értelme is van –: nem hagyandó-e épségben? Épen, éppen: érdekes különböztetése nyelvünknek. Érdekes az is, hogy egyre kinézünk a Royal Nemzeti Szállóra. De ez trivialitás. A gyakorlat trivialitásai fogalmiak? Nem okvetlenül. Is. Az imént, beidegzés – uneasy! –, már az egyenlőség jelével akartuk aláhúzni a kurziválandót. Radíroztunk. Ceruzánk végén a radír. Kipróbáltuk, feljegyzéseinkbe radírozva, gyártja-e az eltüntetést, piszkolás nélkül a ceruzaradír. Cigarettát két végéről lehet égetni, hegyezni, ceruza végén a hegyező csak másik ceruza hegyezésére jó. Fogkrémes tubusunkat meghajlítottuk, üres részét tehát nem gyűrtük fel – „ez is elintéződött" jegyben –, hanem kis hidat formáztunk, álljon így a polcon. Kávé és cigaretta: egymás kesernyés ízét fokozza e kettő. Fogkrém szájtere: a cigarettázás pillanatát tolná ki az aktív tényező, s mégis rágyújtunk. Értelmi rendszerbe állítani, szintén nem ide vágó megállapítás: az ember, megannyi lehetősége közül, azt „választotta", hogy értelmi lény (lesz). A legsivárabbat? S még ez se látszik sokszor. Trivialitás, rossz értelemben. A létezés trivialitásainak megkettőzése – kényes határ. Produktumokkal lehet sokszorozni, spontán, közvetlen reflexióval talán ne. Reflektáljunk a megsokszorozás termékére, akkor már legalább. Újsághírre, slágerdalra etc.

Valami alapvetőbb (túl is!): a határ nem tükörvonal, feltételezésünk nem jelenti mégse, hogy a tükrözés cáfolata lenne. Az „irodalmi", az ábrázoló tükrözésé. Ennek elméletéé. A mi határunk, e fogalmunk, nem ily gyakorlati-filozófiai, nem esztétikai-filozófiai. Végül azért, persze, akik Wittgenstein I-ről (Tractatus Wittije) és W 2-ről beszélnek (jelek önkénye! W 2-ről), elfelejtik: Wittgenstein az életében megjelent egyetlen köteten (Tractatus) kívül, szerén *tömérdek* írásában, főleg (?) a PdP-ben, a pszichológia filozófiájában, halmozza a vissza-érvényű (hol az I–II határ?) észleleteket. Ezek az észleletek, érzékelés-leletek egyszerűen szerzőnk termékeny agyát is példázhatják. Ez mindig jelen volt, adva volt. Tehát? Van „I"? „II"? Magam, a magam dolgában, megkockáztatom: A *Talált tárgy* kötettel esztétika felé haladó mozgást érzékelek most. *Volt* hát igazuk, akik azt mondták: sok olvasót (Milly Ha Ha) veszítek el új fordulatommal. (L. Eliot versei. Új fordulatot, ez a legkifejtettebb formája a dolgoknak így, nála.) (Szép Ernő, aki Kafkával, Rilkével, Eliottal, Wittgensteinnel etc. kor-konzseniális volt, a bárhová megyek, mindig magammal jövök/megyek szembe kifejtésével ezt állította. Tudta. Mondta.) De: nem hinném, hogy 1967 táján oly sok ily érzékeny, képzett fő lett volna, jó, és ha... hát idefigyelő, oda-figyelő. Ergo, amit mondtak (iménti megjegyzők), nem arra értették, ami érdemi értelme. Ennyit, egyelőre, a valamit-valamiről-mondás tárgyában.

A szünet a végéhez közeledik. Szünet-volt-e-feljegyzése, e kérdés elméleti. Már az időtényező terébe vezet, nem ügyünk itt.

Közben, mostanra, 12 óra 57 perc lett. Emlékezzünk: reggel 6-kor ébredtünk ma. Mondtuk? A *Hazaírás* rögzítette tegnapi felkelésünk időpontját: 4 óra 15 perc, kb. Tegnap jól elfáradhattunk. Fél nyolckor tértünk aludni!

Más, érzékletesebb határjelzés, az utolsó szüneti jegyzet: „Fura lesz a dolgozat után *Londonba* kimenni."

Nos, a tanulmány írása semmilyen-térbe helyez. Ezt jelzi e megjegyzés; idézőjelbe is tettük.

Az „is" szó érdekes többértelműsége. L. Wittgenstein, „Sprachspiel." Nem térünk ki e fogalom értelmére, arra se, hogyan „a nyelv az öreg város". Ódon, ó, die alte Stadt. Die Sprache ti. Mégis.

Idézőjelbe, meg más valamibe is tettük. Naná, hogy – hát persze, hogy – idézőjelbe tettük.

Legalább harmadik értelem nem látszik. A többértelműségek meghatározásának ez az abszolutizáló értelme (haszna) van. Legalább több nem sejlik. Kizárjuk a henyeségek egy lehetőségét.

2.

Ahogy nem kezdem dolgom – rövid leszek már! –, jelzi, mit nem céloznék meg itt. Ha mégis megcélzódott...? A „-nák, -nék" henyeségére utaltunk.

Nem tárgyunk, más tanulmány dolga, hogyan jönnek vissza (voltak meg) mindig a ló-motívum lovai, l. *Hommage*. A kötet esztétikai vonatkozásait csak a gondolatiak összefüggőiként érintjük.

S mégis – gyengénk, legyen! – hadd haladjunk előrelapozás jellegével. A határ kérdése. Haladunk. Vagy kizárjuk a kapkodást.

Minden hogy kitágult

Minden hogy kitágult, mióta
elmozdulhatok nézésem mögül.
Nem fedi el többé képeivel
azt, aminek már nevet sem adok,
amibe már csak hanyattbukhatok.
Áthullok eszméletemen.
Állandóan következem.

A mai érzékenység (kétes szó) és műveltség (Milly...) nem teszi szükségessé, hogy sejtésünknek hangot adjunk: már ennyiből érzi a Kegyes a Töredék kötet helyét, ne mondjam, jelentőségét. Ez itt, magam sem mondhatok mást, komoly beszéd. A beszéd komolyság-igényének jegyében átugorni kötelező akadály. De, mondom, semmi „akadály". Magam így elemezném: azt érzem, hogy valami jobbra fordult. Vagy jól változott. Vagy eszményibbre. Vagy jelentősebbre. Fenyegetőre? „Elmozdulhatok nézésem mögül". Képtelenség ez? Kettős látás? Formai ad-abszurdum? Aligha. Még inkább szeptemberi áhítat, mint hajnali részegség. Ezek filozófiai változata. Nagyralátás? „Nem fedi el többé képeivel..." Ráéreztünk a szünetben erre, a tükrözés-dologgal? Már eleve tükrözött dolgok a képek, a fogalmak? Miről lenne akkor *szó*? Amiről szó sem lehet? Amire nincs szó? A nyelv trivialitásai – felfogásunkéi –, íme, itt jó, megváltott változatukban/aikban jelentkeznek. (Kétes ez utóbbi szó.) Hamar végzünk, mindazonáltal. Érzem, azonnal érthetővé vált minden. S nem esztétikai-gondolati szórakoztatás a célom.

„Nevet sem adok." Rímel rá a „hanyattbukhatok". (Tom, tulajdonképpen. Költői szabadság.) Hanyatt – visszafelé tehát? Kérdés, nyitva marad. A kötet versei ily szempontból kiegészítik egymást. Van erre is válasz. (Erre éppenséggel van.) Az *eszmélet* a tudatos előrehaladás, helybenlét legalább, lenne. Itt viszont? Igen ám, de „állandó következés" az eredmény. Jó ez? Rossz? Kevesebb? Több? A vers első sora lenne megfelelően értelmezendő, hogy választ tudjunk. De a „válasz" – nem lenne az már kép? Elfedő? L. Pascal, a szakadék felé vezető út tereptárgyairól. Alkalmasint olvastam már akkoriban ezt. Filozófiai nyomok. A vers esztétikai terében alakul a vers szervessége: a kitágulás-fogalom és az állandó-következés-képzet (veszélyes! kép?) egymást határozza meg. Zártság-e ez? Ha igen, ellene mond a versben kifejtetteknek, vagyis a vers létjogának. Nézzük, hogyan nem mond ellent? Egyszerű. A hét sor folyomány-kép. (Kép!) A kép szó többértelmű. (Semmi újdonság.) Innen oda jutok, mégis, ezért nem filozófia

ez, hanem költészet. Érzékeltetés. Filozófiaié? Mondjuk. Ld. Wittgenstein megállapítása. A gondolati „szárazság", ha úgy tetszik, meghátrál a költői érzékletesség előtt. (Elől. Mögött.) Nem kell erről többet.

Egyre

Ez a vers, hogy közbevágjunk, s elébe, az „állandóan" fogalmat részletezi. 1962 a keltezése mindkettőnek. Itt a „kevesebb–több" kérdése is.

Egyre kevesebbet tudok
magamról? vagy mintha napba kellene
néznem, bármerre fordulok – egyetlen
érzékkel vett körül valami
isten? és most már egyre többször
verődöm vissza ugyanúgy: amíg majd
mindenemet végképp egyféleként
kapom vissza? Megrémülök... mi készül...
ide-oda verődöm... el-
egyetlenedve. Van, ahogy már lennem se kell, és
akkor már, úgy, meg sem vagyok.

Bővebb kifejtés. Nem is elemezhető „végig..." Közképzetek érzékletese, még a pályakezdés következetlensége, megilletődöttsége (megrendülés), a nap, az isten. De ma: a királyság? L. lovak. Napba nézni. Valami egyetlen. S ott e szó is. Egyetlen érzék – az „istenségé"? Engem vert-áldott meg ezzel? Látott el, tüntetett ki (értékítélet nélkül ez)? Az egyetlen-érzék-térből, ahol így mintha nem lenne határ sem, egyre többször verődöm vissza ugyanúgy. L. tükrözés. Ez dolgozott már a szünetben? „Végképp". Tehát még semmi sem dőlt el. Idei versem: *Végszó. Ami eldől, nem áll.* Mottója: *„Mi is legyen."* De ez is már csak derivátum. Túl végleges. A Hamlet kötet koanjainak szelleme, inkább. Igaz, ma megtoldottam,+ de lásd másutt. A „+" félreütés. L. a félreütésről, a *Hazaírás*ban is, talán.

Mi készül? Halálfélelem? Vagy a vers e trivialitást, épp „emelkedett" filozófiai hangvételével – kivédi? Ne elemezzük. Triviális, mint az is, hogy a dolgozat megírásának vég-időpontja 15 óra 27 perc lesz, 17 óra 25 perc etc. Nem *jól triviális*, hanem henye, a tárggyal nem foglalkozó kifejezés, szemlélet, hogy „ebben az évben napra nap ennyi és ennyi szonettet írt". *Nekem* mindegy, mond-e bárki ilyet. Ideje azonban a tárgy becsülete érdekében inkább egy jó üzletközpontba küldeni a tárggyal így nyilván semmiképp sem foglalkozó illetőket, más foglalatosságot ajánlani nekik, szatócsabbit, így meghatározottabbat.

„Van, ahogy már..." S hogy akkor már, úgy, meg sem volnék. Ezek mind virtuális kijelentések. Hiszen ez nem „történt" meg velem a valós, üzletközponti térben.

Akkor hol történt meg? L. a filozófia eleve virtualitása.

Ráomlasz

Ráomlasz mindenedre. Űrnél
tágabb hiányod kiszakad
belőled és egyszerre felragyog,
most már benned ragyog fel az, ami

még az előbb láthatatlan te voltál.
Ráomlasz mindenedre: most már
akárhonnan körülvehet –

Néhány esztétikai-technikai kérdés. A „belőled" után, l. jelek, ma vesszőt tennék. „Benned" – emlékezetem realitivizálta a dolgot. „Benne" – megint mást jelent. Ám mert „csak versről" van szó, mintha változtatgathatnék. Tessék.

Azután: üzletközponti-szatócsi szemlélet, hogy képes volnék „látatlanban"-t mondani. Látatlani papírgyár, Látatlan, jelige. A versről: „űrnél tágabb". Divatkifejezés. Az a kor. Hiányod – más módon szintén. Gyenge elemek. Valami lényegesebb áll összesze ezekkel is, mégis, ezek is kellenek ahhoz. Szemfényvesztő eszközök? Lehet. De akaratlanok, alvajáró jellegűek. Így esendőek. Mentségük van. Nem utólagos, pótlólagos. Nem ily eljárás tárgyai. Létrehozzák a képződményt. Bontatlan egésznek tekinthető az. A határkérdés: ráomlasz mindenedre. Mi változott? Eddig nem vehetett körül mindened bárhonnét. Mert tagolt volt. Ráomlasz – tagoltatlan. Nem azonos a hangvétel Pilinszky „tagolatlan kosárember"-ével. Egyáltalán. A Pilinszky-hatás. A kötetben igen sok hatás észlelhető. Kiemelendő azonban, tanulmányunk tárgyának jegyében, ami nem innen tekintődik. A továbbiakat illetően+ félreütés, az 1993-as *Madárzsoké* c. versben a „minden oly valósan király, / minden olyan valószerűtlen" – ez hajaz Pilinszkyre, a más, mondjuk – nem nézet, nem releváns – érett, önálló költőnél. A pórusait látni. Mindene oly parányi. Nem? Hát akkor?

Miről is van szó? Ez az alapkérdés, szó nélkül miről van szó? Mit tesz kevesebbé a henye szó, a „róla" szóló?

Értő hallgatóságot érzek, ahogy írógépem kopogása mintha előadás lenne, nem részletezem.

A Hamlet-kötet elemzését egyebütt folytatom. Itt még két versről.

Csak elhomályosítom

Csak elhomályosítom, ami már
mögém oly élesen kirajzolódik...

Vágjunk mindig bele. L. ez előbbi versek közléseit. Következetesség. Kibont valamit?

tőlem csak egyre kihaltabb lehet,
egyre élőbb, egyre kihaltabb.

Közképzetek, túl tetszetős is az összevetés. L. Pilinszky, l. az örök őrzők amatörizmusa. Versem, 1994:

Kis-nagy profik:
egyházi fik.
A szent őrök:
amatőrök.

Itt adatott meg költészeti lehetőségemnek ez az amatőrség-közelítés. Itt valóban. Amatőrként használok költészeti-sláger-elemeket, de talán igazi célra.

Határfogalom megint az elém-mögöttem etc. A slágerelemek is ezt mélyítik, érzékítik. Kétségbeesett erőfeszítés? Alvajáró biztonsággal.

Ha majd mindenem lemarad
egy hirtelen rámnyílt határon...

Megérkeztünk.

befogad, hol nincs folytatásom,
mindenem a helyén marad.

Aki elmélyült valamelyest az eddigiekben, sértőnek is érezné a kommentárt. Megzavarónak.

Tanulmányom célja ennyi lehetett csak: foglalkozzunk ténylegesen valamivel. Valamivel ténylegesen. Efféle „pontosításaink" nem slágerelemek? Az egyszerű dolgok... L. amatőrség. A Talált tárgy kötet az amatőrség elvesztése kapcsán erről is, nem is erről, ejt szót. Sokat. Ott az anyagban turkálunk már, könyékig. Csak madárlábbáelőlegezett kézzel, mindazonáltal. De ez – esztétikai-filozófiai. A Hamlet-könyv: filozófiai-esztétikai. Utoljára mondhatom: nem minden elemében. Vannak felkapaszkodási pontjai. Már ha van „fel", így.

A vers harmadik szakasza túl sok tudást is sugall, úgy érzem, a hirtelen váltással, talán külön íródott ez a szakasz, s ide biggyesztettem. Nagyon így emlékszem. Mégis, ahogy ezt a verset németre fordítottam – nem magyar vers, akkor, az már –, ilyesmit tettem érzékeltetésül:

klappt und klafft.

E szakaszról van szó, a vers zárásáról:

Elvesztik elmúlásukat,
nincs mi következzen mire,
átváltozásuk már örök,
két fele nélkül összeér.

Ohne zwei Hälften klappt und klafft. Más, de értelmező, visszaadó. L. tükrözés, ami nincs. Örök átváltozás az örök határközel-állapot. L. a szünet inneni benső határa.

Természetes, hogy kész-fogalmakkal (is) dolgozom. (Ott, a kötetben.) Ahogy a filozófusok a már adott fogalmakat dolgozzák fel, forgatják mint kőforgató madarak, partfutók. Ezek is slágerelemek. A madarak élete is sláger, ha úgy tetszik, így. Az úgy, az így, az ez, az az forgatása: trivialitás. Mégis érdekes dolgok keletkeznek révükön. E forgatásokén. Olcsónak nem mondható iparművészete a tárgynak. Bódékban árusítható.

A Hamlet-kötetet, trivialitás, is ezért szeretném bódékban árusíthatni. Még egy verset. Aztán a nagyon rövid, szünet hija III részét a tanulmánynak.

Egymás

Megj. Az előbbi vers 1963-as. Ez most 1960-as. Az első ily érvényű.

Megkondítod magad, mint egy teret,
melyben eltávolodhatom.
Látatlanul hagyom,
hogy körülvégy, és az legyek, ahol
vagyok. Háttal megyek, csak az kerül
elém, amit már elhagyok.

Sokféleképp szellemeskedhetnénk itt. A háttal megyek: cél szentesítette eszköz. Jó vicc, költészetről van szó, költészet létrehozása volt a cél. A 21 éves, kutyakölyök-

kora író eleget tett Wittgenstein követelményének. Szelíd megjegyzés volt az. Amit köszönhetek neki (művét 1993 augusztusától kezdem ismergetni), újdonat olvasásaimmal adom vissza. Nem üzletközpontilag.

Egymás, egyre. Tér, valami isten. A határ. Ráomlasz, az körülvesz. Te, az. Logikusan lebontható – vagy csak egy óriási közérzet egében? Ez az! Pilinszky óriási közérzet egébe helyezte dolgait. Itt ez a tér szűkül. Marad az istenségfogalom. Uram bocsá, a téré is. De ha ennyi sem?

Valami eszközből csak dolgozni kell. A költészet eszközei hozott eszközök. A hozadék így szerves.

Ennek az utóbbi versnek a közel-elemzése is szemináriumi feladat már, a szó legjobb értelmében. Mennyiségileg, gondolom, elegendő példát adtam, ami a határkérdést megvilágítja, és „bizonyítja". De mi volt bizonyítandó, semmi sem. Tájékoztatásról/ra volt szó csupán.

3.

Ez átalakul a III-má.

Talán még a szünet-feljegyzésre utalok: furcsa lesz *Londonba* kimenni most. Főleg, hogy vasárnap van, nincs verseny (különben irodán lettem volna, képernyők előtt). (De ez utóbbi az *Éppenezés* c. cikk tárgya lesz, ha igaz. *Az Ittenezés*, a *Hazaírás* kis trilógiává alakul, Hármas címmel.)

III.

Tanulmányom azt az evidens(en) szimmetria-(szimmetrikus) világot megközelíteni sem tudhatta. Saját szervessége (szervetlenségektől való félelme, túl hosszú ne legyen pl., érzékeltesse önmagában a határ-kettős világot etc.) tette ilyenné. A koanokhoz egyenes tér tárul. Nem „út vezet". Ugyanaz a szemlélet marad „európai" v. keresztény-ség-kultúrájú, ne féljünk e szótól szakszerűen, bennük. Nincs szó keletiességről. Salingert rég nem olvastam még, a dolog amerikanizált változatát. Ő sem került bajba, Salinger, kellőek az idézőjelei. Tanácstalankodunk abban a térben. Mert a Hamlet-kötet idején nyilván oly elemi volt kutya-etc. tanácstalanságom, félelem-világom a profié, aki nem mentheti fel magát, profimód retteg is, ezzel viszont amatőr etc. – maximalizálni a saját hozott hagyományaim értelmében akartam, akarhattam, tudhattam (tudtam-e, végül) csak e dolgokat.

Most, mint Genet mondja, miután a halottak halálhíreiről szóló újságcikkeket elolvasgatta a könyvtárban, elindulok mezítláb. Nem, azért – cipősen. Tegnap volt, hogy pizsamában szaladtam le a Safevay-üzletközpontba, ennivalóért. Társnémtul kapott londoni melegítőnadrágomat, szürke ingkabátomat kaptam magamra. Szóismétlés. De még meg se mosdottam. Átitatva voltam az éjszaka határontúlijával. Vettem Sporting Life-ot, attól semmi nem lett jobb, nem ment jobban. Hoztam az itteni mókusoknak mogyorós csokoládét. Ma még nem voltam lenn. A mókusoknak itteni mogyorót kell vennem, a csokoládét eltáplálkoztam.

Másodjára pontosan annyi papírlapot vettem elő, ahányat végül, szünet után felhasználtam. 14 óra 4 perc az idő, 2.04 pm. Wittgenstein el ne maradjon, a szubjektumról és a határról még. Egyéb határkérdései, valamint a W II-nek mondható dolgok, a boldog életről etc., halála előtti kijelentései, maradjanak más dolgozatra. Lassú munka lesz mindenféle feldolgozás. Szándékom megnyilvánult.

A becsületnek elég tétetett.

Minden, ami egyáltalán leírható, másképp is lehetne. (Tractatus, 5.634) Valamint: Itt látjuk, hogy a szigorúan végigvitt szolipszizmus a tiszta realizmussal összevág. Hogy a szolipszizmus Énje a kiterjedés nélküli ponttá zsugorodik össze, és marad a neki rendelt (hozzá koordinált, változatok tőlem, TD) realitás.

Az 5.641 pedig: Van tehát valóban oly értelem, melyben – szándékkal fordítok így – a filozófiában nem pszichológiaian lehet szó az Énről. Az Én azzal lép be a filozófiába, hogy „a világ az én világom". A filozófiai Én nem az ember, nem az emberi test vagy az emberi lélek, mellyel a pszichológia foglalkozik, hanem a metafizikai szubjektum, a határ – nem része a világnak. (Nem a világ része, TD).

1994. szeptember 25. vasárnap. London, Bloomsbury

(Tegnap egy étterem bejáratánál láttam Virginia Woolf arcképét, életadatait olvashattam – ide járt a Bloomsbury-kör, ama szállóba, egykor.)

NÉZŐ

KABDEBÓ TAMÁS

A „hét évszázad" – angoloknak?

Cél: létrehozni egy olyan költeményes könyvet angolul, mely a magyar költészetet méltóképpen tolmácsolja az angolul értő verskedvelő közönségnek.

Az antológia munkatársai, legalábbis kezdetben, két csoportba tartoztak. Az elsőt alkották a magyar nyersfordítók, a másodikat az angol műfordítók, illetve véglegesítők. Ám ez az elválasztás már a kezdetben sem volt teljesen pontos. Tábori például, aki a legtöbb nyersfordítást szolgáltatta, Peter Stafford álnéven fordított is, Michael Beevor[1] részben másoknak segített a nyersfordítások pontosításában, részben pedig egyedül készített műfordításokat (pl. *Az Ómagyar Mária-siralom* és Tinódi verseinek egypár változatát) hol a szemantikát teljesen előtérbe helyezte, noha a verstant éppúgy ismerte, mint az (angolon kívül) tucat másik nyelve mellett, az irodalmi magyart.

Az első, a „beharangozó" ülés Szász Kati fordítóirodájában volt, kinél összegyűltünk tízen-tizenketten, hogy eredetileg Déry-, majd Aczél-prózát ültessünk át angolra. (Déryt lelkesen vállaltam, Aczélt egyáltalán nem. Ő akkoriban árulta a Sztalin-díját egy londoni ószeresnél. Az antológiába nem mint fordító, hanem mint költő szeretett volna bekerülni: ellenálltam.) Tábori eljött ide, előadta a vállalkozás tervét, a nyersfordítóknak kicsi, szinte névleges pénzt biztosított – versenként fél font volt a taksa,[2] míg az angoloktól ingyen munkát kívánt. „Labour of Love" hirdette sokszorosított kis propagandaleírásunk. Persze, ezen túl az angol költőé maradt a fordítás szövegének *egyéb* közlésjoga is. Ezzel nagyon sokan éltek az évek folyamán. Huszonöt-harminc olyan angol-amerikai-skót-walesi-ír-kanadai-indiai-magyarországi angol-quyanai folyóiratot ismerek, melyekben „antológiás" angol fordítások kerültek első közlésre. Néhány cím a megőrzöttek közül: *Arena; Athenaum; Adam; Agenda; Critical Quarterly; Cyphers; Encore; Image; Janus; Lines Review; London Magazin; New Phineas; New Edingburgh Review; New Welsh Review; New-Hungarian Quarterly; Poet; Poetry in Translation; Poetry Nation; Pen International; Resurgence; Times Literary Supplement; Tri-Quarterly.*

Másodszorra, majd rendszeresen, Tábori Pál kensingtoni nagy öreg házának harmadik szintjén, az ő 10 000 kötetes könyvtárát is magába foglaló dolgozószobájában[3] találkoztunk, eleinte csütörtökönként, később kéthetenként, majd havonként, csoportosan, míg Tábori és én, a két szerkesztő, lehetőleg hetenként összeültünk. Az alakuló ülésen rajtunk kívül ott volt: Faludy György, Szász Béla, Neuburg Pál, Székely János, Marczali Póli, Egon Ila, Tábor Mihály és Sárközi Mátyás is. Gömöri György nem sokkal később csatlakozott, Szász Béla csak a válogatásban vett részt, és Faludy később elhívott lakásába, ahol előadta, hosszan és színesen, hogy ő csak mint költő kíván szerepelni a vállalkozásban. Első brit fordítónk egyike, Vernon Watkins, Dylan Thomas barátja és walesi utódja kérdezte tőlem: „Mit tart Ön a jó fordítás legfontosabb ismérvének?" „A hitelességet", vágtam rá kapásból, mert ezt a kérdést induláskor, több szempontból megvitattuk már Táborival, és én külön is, Cs. Szabó Lászlóval. „Azt

hogy érheti el?", faggatott a walesi lírikus, a klasszikus formák nagy mestere. „Úgy, hogy felállítjuk a kompromisszumok »sorrendjét«", válaszoltam. (Ez Tábori kifejezése volt.) „Tehát?" „Legfontosabb a tartalom. A jelentés a leglényegesebb. Ezen a lehető legkevesebbet változtasson a fordító." „Hm." Én tudtam, hogy már eltávolodtunk a *Nyugatos* műfordítói elvektől. Azt is tudtam, hogy Watkins nálam képzettebb irodalmár, költő. Beszélgetésünk nem kapcsolatunk elején hangzott el, hanem a végefelé, miután már egy álló esztendeje leveleztünk a József Attila-fordítások csiszolása ügyében. „A fordítás tehát lehetőleg olyan legyen", szögezte le a szikár kis emberke, „hogy fordítás-mivolta ne érződjön rajta." „Persze a téma..." „Gondoljon Eliotra!" – állított meg Watkins, aki sokat gondolt Eliotra, részben, mert költészetét csodálta, részben, mert ő maga is civilben banktisztviselő volt. „Amerikai létére angol témákkal került az európai költészet élére."

Watkins első műfordítóink egyike volt, de József Attilán túl nem jutottunk, mert amerikai turnéján ő is összeesett és meghalt. Mint Dylan Thomas, a barátja. Ám Watkinst nem az ital ölte meg, hanem teniszezés közben kapott szívrohamot.

Bár a jó magyar középiskola, egyetem vagy éppenséggel a kint élés állandó fordítói gyakorlata némileg felkészíti az embert arra („állandóan műfordítjuk a világot", mondta az antropológus Malinowsky), hogy interpretatíven éljen, ám ez csupán a tolmácsolás egy szubjektív és alsó lépcsőfoka, mely jó nyersfordítások készítéséhez, azaz elemzéséhez sem elégséges. Lévén pesti bölcsész, fiók-nyelvész és a verstan már kamasz szerelmese (dr. Balassa László volt bevezetőm, Gáldi László pedig későbbi mesterem, aki az Antológia egyik fontos verstani összehasonlító tanulmányát írta), két verstan-„szemináriumot" rendeztem magyarul, magyar nyersfordítók okulására. (Táborinak erre nem volt szüksége, de azért részt vett.) Fulhami lakásomban ültünk össze, 1964/65 telén.

Ez adta aztán azt az ötletet is, hogy az egyetemen (University College London) is javasoljam és elvállaljam egy angol költői szeminárium vezetését. Az angol tanszéken ugyanis akkoriban sem nem tanítottak angol verstant, sem pedig nem foglalkoztak szárnypróbálgató fiatal angol költőkkel. Az 1964–69, illetve az 1972–73 között működő szeminárium kiváló köszörűkőnek bizonyult, a fordítások csiszolására is, és porondnak, hol jeles élő angol költőkkel lehetett találkozni,[4] akiket oda meghívtunk. Akik közülük kötélnek álltak, azokat beszerveztem mint műfordítókat.

Sárközi Mátyástól, Sárközi György költő fiától megkérdeztem, kit vélne legalkalmasabbnak édesapja verseinek lefordítására. Roy Fuller-t nevezte meg. Matyi jó nyersfordítása alapján – némi rábeszéléssel – Fuller elkészítette négy Sárközi György-vers végleges fordítását. Fuller halála után elküldtem ezeket a fordításokat a TLS szerkesztőjének, kettőt közölt belőlük. A legsikeresebbnek ő (Treglawn) az *Esőcseppek* angol változatát tartotta.

Hogyan sikerült Fullert „rávennem" a Sárközi-versek fordítására?[5] Nos, a háttérben a *szemináriu*m állt, hol Roy Fuller fölolvasta verseit, s melynek egyik antológiájában mint költő is szerepelt. Egy hasonló egyetemi antológia szerkesztőjeként kerültem levelező viszonyba Audennel is, aki később megpróbálkozott két József Attila-szonettel *(Én nem tudtam; Óh boldog az...)*, illetve egy Petőfi-verset véglegesített. 1957-ben, amikor Oxfordban a költészet tanára volt (arca ráncrovátkák vadona), Wystan Auden szerda délutánonként a Kardomah kávéházban diákokkal beszélgetett. Nem mertem megközelíteni. Aztán 1972-ben kétszer is felkerestem Oxfordban. A Tom's Gate-hez jött elém, mamuszban, mert tyúkszemesek voltak a lábai. Körültapogatta a verseket, a szócsaládokat, az etimológiákat, a jelentésbokrokat is el kellett magyaráznom neki,

J. A. és Petőfi odavágó életrajzi adataival együtt. (Nem mintha mindent tudtam volna – ő viszont csaknem mindent tudott. Egyszer 12 perc alatt megfejtette a Times keresztrejtvényét.) A szemináriumon szerepelt Lydia Pasternak-Slater is, kit költő veje, Craig Raine hozott föl Oxfordból. Lydiával addigra már nagyon jóban voltam, Park Town-i házában gyakori tea- és társfordító vendég voltam. (A ház ma belül múzeum, apjának, Leonidnak gyönyörű posztimpresszionista képeit tartalmazza.) Lydia kezdetben csak olyan Petőfiket vállalt, melyek Boris orosz fordításkötetében már szerepeltek.

A Pasternak testvérek a ritmusra („a vers zenéjére") helyezték a legnagyobb hangsúlyt, *halld* Lydia anapesztusait és angol daktilusait[6] a *Szeptember végén* variánsaiban. (Öt változatot készítettünk, ebből három, javításokkal együtt, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Irattárának antológia-anyagában megvan, a többi sok száz, más fordítással együtt.) Rajta kívül még heten próbálkoztak a verssel.

Véleményem szerint istenadta mesterművet nem lehet maradéktalanul áttenni egy másik idegen nyelvbe, így Petőfi prófétikus versének nem kiváló, csak jó vagy jobb megközelítéséről beszélhetünk. Már a méltán híres, a szállóigévé, a magyar irodalmi és köznyelv részévé vált sor: *Elhull a virág, eliramlik az élet* rögvest megoldhatatlan feladat elé állítja a fordítót. Kezdjük a kettős ritmussal. A vers varázsának része, hogy belső fülünk mindkét ritmust hallja.

„Petals fall", „Flower petals fall", „Flowers fade away" kísérletezett Pasternák húga a mágikus sor első szemantikai ütemével. A *hull* ige lassúságát az *eliramlik* gyorsasága ellenpontozza. „Life rans out its course" szerepelt első változatában, „Life is galopping away" a legutolsóban. Ezen most már nem javíthatunk (holott a galopp a lovat, nem pedig a szarvas szökellő futását, avagy a sebes folyó, a rövid távú futó mozgását hozza be a képbe) – mert Lydiát is elragadta a halál. Helyesebben: *She faded away.*

Ugyanerre a sorra más fordítók más-más megoldást kínáltak:

The flowers drop off, life scurries away...

The flower petals fall, life hastes to its end...

The flowers are fading, and life must soon decay...

The flower is falling, the hour is fleeting...

Blooms fade, life passes, flame flicker, grow colder...

A szeminárium egyik pénteki találkozójára Tábori is eljött, ezt tehát „magyar estté" alakítottuk át. Később, 1969-ben, *Háború* címmel a londoni egyetemi színházban felolvasóestet szerveztünk, hol Vörösmarty-, Petőfi-, Ady-, Babits-, Illyés-versekkel illusztráltuk, mit érzett a magyar költő 1854-ben, 1848–49-ben, 1914–18-ban, 1944-ben és 1956-ban, földindulásaink közepette. Az évek során a következő nagyobb antológiaestek kerültek megrendezésre: 1966-ban a londoni PEN Klubban, angol költők és angliai magyar színészek közreműködésével; 1970-ben New Yorkban, az Amerikai Költői Társaság megrendezésében (mindkettőt Tábori szervezte); az 1970-es években, Chicagóban kettő: az egyik Szathmáry Lajos, a másik Makkai Ádám rendezésében; Londonban a Mindszenty-házban 1966-ban, Los Angelesben 1971-ben, a helybeliek rendezésében. Ez utóbbi kettő és a Makkai rendezte chicagói est az én *Harc a Lehetetlennel*[7] című tanulmányom köré épült. Az antológia részletanyagát persze más estek, összejövetelek alkalmából is használtuk/előadtuk/bemutattuk, mint pl. egy Illyés-, egy József Attila- vagy egy Radnóti-est/szeminárium alkalmával.[8]

Az 1982-es Edinburghi fesztiválon szereplő Simon Curtis estjének 20 percét az antológia székely népballada-fordításainak (általa fordított) elszavalása tette ki, mely produkció a manchesteri Northern Music Academy termében is megismétlődött, zongorakísérettel.

A gárda egyre bővült. „Ahhoz, hogy valaki Oxfordban a költészet tanára lehessen, részt kell vennie az antológiában", hirdettük tréfásan, mivel Edmund Blunden és Wystan Auden után a Radnóti-fordító John Wain is a professzorjelöltek listájára került, majd pedig Roy Fuller is megválasztatott. Míg az amerikai Doe Lang, Ferlinghetti, Wagner, a híres szonettköltőnő, Madeline Mason, a walesiek koszorús költője, Vernon Watkins,[9] a skótok McDiarmidja, az angol Spence, Mead, C. Brooke-Rose, Jenkins, Hatwell, Curtis jó munkatársaknak bizonyultak.

Gavin Ewart (ma a nagy öregek egyike) tíz verset fordított. Chelsea-ban lakott, én Fulhanban. Minden reggel ugyanarra a 14-es buszra szállt, amin én ültem, de többszöri „találkozás" során csak egyszer beszélgettünk. Ő ugyanis a buszon, a *London Magazin* szerkesztőségébe menet, fejben komponálta verseit. Vele tehát csak levelezni lehetett.

Stephan Spender és Robert Graves visszautasította közeledésemet. (Később Graves-et Magyarhonba szelídítette Lénárd Sándor és Szerb Klári néni közösen.) C. Day Lewis (akkor a Chatto egyik szerkesztője) velem együtt csiszolgatta az Illyés-fordításokat.

Peter Porter, az ausztrálból angollá lett kitűnő lírikus Illyés-átköltéseit nem fogadtuk el, Alan McLarent, G. Macbethet sem, vagyis a „túl szabadon" fordítókat nem. Az egyébként költőnek elsőrangú Macbeth „kizárása" nagy politikai hiba volt, mivelhogy ő volt a BBC Third Programme költő-szerkesztője.

1976-ban elkészült a *My Homeland* című Vas Róbert-film, mely főleg az 56-os forradalomról szólt, de annak költői és művészi távlatában tárta föl az anyagot, tehát az egyórás film 35 percén át angol színészek olvasták az antológia idevágó verseit. Az anyagot én szolgáltattam, Judy Deneh, valamint Michael Bryant hangja közvetítette a verseket az angol közönségnek.

A kiadókkal eredetileg csak Tábori tárgyalt. Szóba került egy csomó amerikai egyetem, melyek közül érdeklődést mutatott a chicagói, a Rutgers, a buffalói és a Twayne. Angliában, az 1969-re elkészült anyag (addigra kb. 400 fordítás) meggyőzte a hírneves André Deutsch-ot, hogy „társkiadóként" beszálljon, amennyiben amerikai kiadó vállalja a kiadást. 1970/71-ben úgy volt, hogy a hollandiai Mouton vállalja az antológiát, de aztán a nagy cég nagy része tönkrement, mielőtt még ebbe a vállalkozásba belefoghattak volna. A cím felől hosszas huzavona után döntöttünk: *The Poetry of Hungary, 1200–1970* lett az Antológia elfogadott címe.[10]

A nyolcvanas években (mivel az antológia kiadása elhúzódott) kisebb, időben vagy feltárt anyagban karcsúbb angol antológiák jelentkeztek, először a Könnyű-féle,[11] majd a huszadik századi magyar költőké – a New Hungarian Quarterly vállalkozása –, legelőbb pedig a Tábory Maxim és Könnyű László szerkesztette amerikai magyar költői antológia. Tábori a hetvenes években az antológiának is küldött jó anyagot, a New Hungarian Quarterly pedig sokszor közölte az antológia költőinek fordításait, amellett, hogy tőlünk függetlenül számos angol-amerikai költőt nyertek meg saját készülő antológiájuknak, a magyar költészet ügyének. Odakint sok barátjuk támadt (a legbefolyásosabb C. P. Snow volt), s ezt úgy érték el, hogy sokáig kizárólagosan őnáluk lehetett itthon jó magyar prózát jó angol fordításban olvasni.

Könnyű László jóindulatú működését nevetségessé tette az, hogy a magyar klaszszikusok mellé saját pósalajosi verseit is becsempészte. Ez a fajta hivalkodás, sajnos, még olyan nagy tudású, hasznos és ügybuzgó férfiaktól sem idegen, mint egy kedves barátomtól, aki ankétokon, tehát csak klasszikusoktól összeállított élő antológiákban, saját (egyébként jó) verseivel, József Attila, Radnóti és Weöres mellett a *créme de la créme* közt kívánt szerepelni.

Magyar antológia szerkesztése hálátlan dolog. A halhatatlanságukat kezdik kergetni az emberek.[12] Nem mondom, hogy a hatvanas évek közepén Gara, a hetvenes években Tábori ebbe fulladt volna bele, de azt igen, hogy egyesek mindent elkövettek azért, hogy az Antológiába bekerüljenek. Egy Párizsban élő idősebb költőnő zsarolni próbálta Táborit, egy amerikai magyar költő fenyegette őt, Aczél Tamás megátkozott bennünket, egy izraeli magyar költő pedig meghívott engem vacsorára. Ott elővezette unokaöccsét, néhai Lord Thomas Baloghot, aki búcsúzáskor, sok palacsinta bekebelezése után, ennyit mondott nekem: „az ekonómia egyszerűbb".

Voltak azonban olyanok is, szám szerint ketten, akiket Cs. Szabó ösztönzésére Szász Béla „kiválasztott" részvételre, de azt visszautasították. Bikits Gábor volt az egyik, Csokits János a másik ilyen költő. A két jelentős lírikus szerint – mert a Corvinának fordított – Tábori Pál megalkuvó alak volt. Szerintem nem. Az egész életét megismertem, mint egy részletes térképet.[13] De megismertem nála Képes Gézát és Ottlik Gézát is, kik mindketten szerették, nagyra becsülték őt. A *Budá*ban 4 helyen szerepel, Ottlik, a „tisztesség lovagja" úgy szerette őt, mintha távoli atyafia lett volna. Cs. Szabó László, kezdeti kritikusa megsiratta Tábori Pált, és azt mondta róla: „én hiszek a Megváltásban. Tábori Pali az antológiába befektetett munkája révén üdvözülni fog."

Az első magyar antológiát angolul, Kertbeny Károly német nyersfordításainak segítségével John Bowring publikálta, 1830-ban, *The Poetry of the Magyar* címmel. Bowring – egyébként nem minden költői véna híján – azt tetette, hogy megtanult magyarul. Az elvonult 165 évben több brit műfordító (köztük ihletett lírikus nem volt) valóban megtanult nyelvünkön: Horne, Kovácsné Macleen Rozália, Frederik Cushing, Len Rix, Neville Masterman (majdnem), Anton Nyerges (felfrissítve gyermekkori magyarját), Mervyn Jones, Michael Beevor, az ír MacInerney, az oxfordi Bob Evans és még többen mások.[14] Nekik köszönhető több tucat regény, dráma és pár száz vers lefordítása. Az antológia szerkesztői arra törekedtek, hogy az ő munkájuk legjavát is beleillesszék az antológia gyűjtőanyagába. (A squad of poems is not a final selection.) A szerkesztők figyelembe vették továbbá azokat az antológiákat vagy elszórt verseket is,[15] melyeket háború előtti angol, amerikai, magyar, angol–magyar együttesek hoztak létre: Arthur Boggs művét, Kirkonnell életművét, Békéssy Ferenc pár fordítását[16] – inter alia. A háborús idők legjobb antológiáját Tábori Pál hozta létre: *Hungarian Anthology* (London, 1943) Faludy, Molnár, Koestler, Mikes írásaival stb.

Mikor Tábori Pál kihullott az antológia szerkesztőhármasából, a maradék kettő nem tudott megbirkózni a folytatás és állandó megújulás kihívásaival. A vers természetéből következik (a költemény anyanyelvi lelemény!), hogy nem „öregszik el" még akkor sem, amikor a változó ízlés azt divatjamúltnak érzi.

A műfordítás, ha szintén nyelvi lelemény (Tóth Árpád *Őszi dal*a, Fitzgerald *Omar Khayam*ja), a fogadó nyelvben jó esetben ízlést formál, alakít. Ám az ilyesmi ritka kivétel. A jó átlag – mert csupán megközelítés – elkopik, új, újracsiszolt, korszerűbb kifejezést kíván. Egy nagy antológia szükségképpen sok jó kézműves- és iparosmunkát és kevesebb művészmunkát hoz egy tető alá. Az antológia sok fordítása elhalványult, elöregedett. Babits verseinek fordításai közül például az antológia anyagának felét ki lehetne cserélni Tófalusi István angol nyelvű Babits-kötetének frissebb anyagával, mit 1991-ben publikált a Maecenas Kiadó, Budapesten. 1964-ben aligha akadt itthoni magyar fordító, akit bevettünk volna. 1995-ben több ilyen lenne.

Az 1970-es években felnövekedett, a 80-asokban beért egy olyan nemzedék, melyeknek irodalmi tagjai az 56-os forradalom után gyerekként kerültek nyugatra. Ez a „Szirtes-jelenség". „Szirtes György a legkitűnőbb költője ennek a nemzedéknek, mely-

nek általános jellemzője a kétnyelvűség, rendjére biztosabb angol, mint magyar alappal. Szirtes élvonalbeli angol költő, kit angol nemzedéktársai elismernek; Kolumbán Miklós (Nicholas!) a jelenség halványabb, de ugyancsak elsőrangú amerikai változata.[17] Ők már jobbak, magabiztosabbak angolul, mint a fiatalon kikerült Bátki vagy Hargitai, vagy (a magyar költőnek szinte páratlan formaérzékű) Makkai, vagy éppenséggel saját magam. Át kell adni a stafétabotot! Rá kell beszélni a Szirteseket, hogy használják az antológia archivált anyagát, válogassák ki a legjobbakat, egészítsék ki, alkossák meg ők, a régi hamvaiból az *új Angol Antológiát*.

Szirtes ifjú kamaszköltőként jelentkezett a szemináriumvezető és antológus Kabdebó Tamásnál, korai verseivel. Jelenlegi műfordításai (Madách, Határ, Orbán Ottó) már túlhaladják azt a szintet, amelyet Kabdebó és Makkai a 70-es években még jónak vélt. Szirtes rátalálásai, nyelvi leleményei, helyzetmegoldásai jobbak, mert angolosabbak, az antológia csupán részleteredményekkel szolgált. A hatvanas évek reprezentatív – versre, prózára épülő – gyűjteményes kötete Duczynska Ilona összeállításában került a brit közönség elé, s hírnevét a Polányi-háttér is növelte.[18] Auden ebben a kötetben fedezte fel Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiú...* című nagy költeményének angol változatát, amit a korabeli világlíra élére állított.

A hetvenes években sorra jelentek meg Amerikában Anton Nyerges kötetei, ki egy-egy magyar költőt, Petőfit,[19] József Attilát mutatott be sajátos módon az amerikai olvasónak. McRobbie második kötete, a Nagy László-válogatás[20] eléri, de nem haladja túl a Juhász-kötet *jó átlag* szintjét.

A következő évtized fegyverténye a már említett *New Hungarian Quarterly* antológia! Míg maga a válogatás az átlagosnál jobb, bár nem kielégítő, a létrehozott fordítások éppenhogy meghaladják az átlagot. Ebben több antológia-fordítónk és az antológiánknak készült vers is szerepel.

A fordítások minőségétől eltekintve ennek és minden 1948–1988 közt megjelent magyarországi antológiának az a fő hibája, hogy politikai szempontok is belejátszottak (cenzúra vagy öncenzúra) a versválogatásba. Ugyanez a helyzet a Corvina-féle *Today*-(vers és próza) antológiával, mely 1987-ben jelent meg.

Az antológia általános problémája viszont voltaképpen az volt és maradt, hogy a „megrendelt", a „beküldött", a „felajánlott" anyagot tovább és tovább kell, kellett volna, kellene szűrni, mintha párlatot készítenénk; erre azonban soha sincs (nem volt, nem lesz) elég idő, pénz, türelem, szerkesztő. A második probléma az, hogy bár megengedhető sok jó iparművész-műfordító szereplése is, jelentős, sőt vezető külföldi lírikusokra van szükség, akik nagyobb nyelvi fegyvertárral és fantáziával rendelkezve *megtalálják a megfelelő, azaz a jelentéstől való el nem rugaszkodás és az angol/amerikai idiómarendszer jegyeit magán viselő végleges szöveg között az arany középutakat.*

Amikor Tábori meghalt, e sorok írója megpróbált egy *Száz verses válogatás* segítségével hírnevet és kiadót keresni a nagyvállalkozásnak. Ám a két megmaradt szerkesztő – Makkai és Kabdebó – nem értettek egyet abban, hogy mekkora legyen a kiadandó anyag. Száznál több munkatárssal (szerkesztővel, illusztrátorral, tanulmányíróval, élőkkel és holtakkal) dolgoztunk, s a névteleneket beszámítva 200 magyar költőt vettünk fel.[21] *Első ízben* az elszakadt területek: Felvidék, Erdély, Délvidék magyar költőit, politikai szempontok teljes mellőzésével, otthoni és nyugati magyar költőket, alapvetőnek vélt népdalokat, népballadákat stb. A klasszikus részt én válogattam, az élő otthoni költőket 1960-ig Vas István, az 1960 utániakat Várady Szabolcs; az elszakadt területek irodalmát Bori Imre szűrte át. Nyugati költőktől Szász Béla kért verseket. Tábori

kezdeti kritikusa, Cs. Szabó László írta a kiskönyvnek beillő Bevezetőt, Buday György készítette (Szathmáry Lajos megbízásából) az antológia 20 költőportréját, én írtam az utószót. Az életrajzi jegyzeteket Táborival közösen készítettük.

A *Hundred Hungarian Poems* aránylag jó válogatás volt, szerény köntösben („szegény ember vízzel főz", mondta Cs. Szabó Laci bácsi), tizenhét nyomdahibával. Nyomdásza olasz volt, ezért borítóján a színek sorrendjét felcserélte. Újranyomtatása is egy éven belül elfogyott.

Az antológia gyűjteményes anyaga immáron közel 900 versből és azoknak változataiból állott. Szathmáry Lajos pénzén Makkai Ádám ennek a 900-as anyagnak 90%-át legépeltette és sokszorosíttatta. Ebből a válogatásból kifelejtődött a felvett költők 10%-a, a gépírónő viszont több mint 100 hibát belepötyögtetett az ezer oldalnál hosszabb szövegbe.

„Méltóképpen" 800–900 véglegesített, de át nem rostált fordítás nem tolmácsolhatja a magyar költészetet, mert a mennyiség a minőség rovására megy. Tábori is túlméretezett antológiát szeretett volna létrehozni (a „Hét évszázad" lebegett lelki szemei előtt), Makkai is. Cs. Szabó „nem akart beleszólni" a dologba, de négyszemközt nekem adott igazat: 400 vers elég.[22] A kevesebb (mivelhogy a mennyiség csökkentésével a minőség javul) valójában több. *Több lehetett volna.* Csak részleteredményekről számolhatok be: két József Attila-, két Illyés-, egy népballada-válogatásról, a hírverő kötetről, a *Poet* magyar különszámáról, egy Radnóti-füzetről és négy kisebb-nagyobb tanulmányról, melyet angol folyóiratoknak írtam. Ezek közül a legnagyobb „huzatja" a *Critical Quarterly*nek volt.

Van egy nagyon szép angol nyelvű magyarországi kiadvány, a színes, bibliofil kiállítású *Seculae Hungariae* (Budapest, Széchenyi Art Centre, 1985), melynek 14 kis kötetét ajándékba kaptam a dublini magyar követségtől. Bőven van benne versanyag, s ennek a javát az el nem készült antológia (főleg) kiadatlan verseiből válogatták, az antológia-szerkesztők tudta és értesítése nélkül. Félreértés ne essék! A sorok írója örül e könyvsorozat létrejöttének. De még jobban örült volna, ha előzőleg konzultálnak vele, és utólag támpéldányt kap a kötetből, melyben rajta kívül Tábori, Beevor, Hatwell, Watkins etc. szerepelnek, s melynek korrektúráját fizetség nélkül kijavította volna.

Ha végignézem angol-amerikai–magyar vers-*hungaricáimat*, Csokits–Hughes Pilinszky-kötete viszi el a pálmát. Nem mintha minden fordítása optimális lenne. A Weöres–Juhász kötetekből fölmagasodik a két látomásos költő, de nyelvi zsenialitásuk nem bizonyosodik be; három másik József Attilám eklektikus és inkább az érzelem erejével, négy másik Radnótim az anyag érzékenységével, két Illyés-kötetem a szerencsés rátalálások örömével hat. Hungarica-polcom Nemes Nagy-kötetei jó közepesek; hol a feszes forma, hol a tartalom laposodik el bennük. Ám használható versfordítás a régiek között is van. A csepült Bowring, Kuncz Egon, a régies Watson Kirkconnell köteteiben is akad maradandó művészi teljesítmény. Csupán jó Ady-fordítás nincsen. (Még?)[23] A magyar vers valójában olyan, mint a haza: olykor pótolható, helyettesíthető, a maga igazában le nem fordítható.

Sorrow: a great ocean.
And joy?
A little pearl of the ocean.
By the time I fish it up
I may break it

(translated by Auden and me)

Postscriptum az antológia utóéletéről

a) A nyolcvanas évek elején az antológia munkálatait befejezettnek tekintvén (tehát belátván azt, hogy az én szerkesztésemben vagy társszerkesztésemben ez soha nem készül el olyan jóra, amilyenre szeretném), a nálam lévő anyagot a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Irattárának ajándékoztam.

Tartalmazza ez levelezésünk kb. 80%-át, azaz több mint 1000 olyan levelet, melyeket angol, amerikai, dél-afrikai, kanadai, guyanai költők, valamint magyar munkatársaink Táborinak és nekem írtak. A József Attila-részre (és külön kötetre) vonatkozó levelezést a londoni University College Könyvtárának, az Illyés-részre (és külön kötetekre) vonatkozó levelezést, a fordításvariációkkal együtt, a New York városi City Librarynak adtam.

Az MTA antológiaanyaga továbbá (a változatokkal és nyersfordításokkal együtt) több mint kétezer fordítást is tartalmaz. Költözködéseim során (eddig 33 helyen laktam életemben) egy dobozra való anyag elveszett, ebben levél és fordításanyag is volt, ami az összgyűjteménynek ca. 5%-át képezte. Ezzel szemben Makkai Ádám chicagói professzor és társszerkesztő birtokában is volt anyag, amit remélhetőleg megőrzött.

Az MTA Könyvtár Irattárában példás rendben, áttekinthető jó mutatókkal láttam vissza az antológia anyagát, 1993. október 28-án, amikor a *hasznosíthatóságának* kérdéséről tartottam a Vasarely-teremben előadást. A meghívón ez a cím állt: *A Poetry of Hungary Archivuma.*

Az anyag központi része az a 800 pluszfordítás, melyeket a szerkesztők „végső válogatásra" felvettek. Az ezekhez járuló „munkatársak" lajstroma több mint száz nevet tartalmaz. Könnyen kikereshető tehát, hogy ki mit fordított vagy nyersfordított. Egy másik mutató „kronologikus" sorrendbe szedi a verscímeket, egy harmadik angol címeik szerint veszi sorra őket.

b) 1. A lábjegyzeteket kiegészítő „bibliográfia" helyett, a teljesség igénye nélkül, néhány könyvészeti jegyzettel szolgálnék. A meg nem született antológia megszületett gyermekei:

Attila József – poems (London, Danubia Book Co, 1966).

A tribute to Gyula Illyés (Washington, Occidental Press, 1968).

Radnóti (Georgetown, Justforallthat, 1970).

Gyula Illyés, selected poems (London, Chatto and Windus, 1971). Kanadai kiadásban is megjelent.

100 Hungarian Poems (Manchester, Albion Editions, 1976) [2. utánnyomásban, kötve, 1977-ben].

Transylvanian folk ballads (Manchester, Albion Editions, 1982) [2. utánnyomásban, 1982-ben].

Hungarian Love Poems (Poet, Madras, 1969) [különszám].

A for Attila (Budapest, Felsőoktatás, 1994).

2. A legtöbbet fordított magyar költő Petőfi Sándor, a huszadik században Ady Endre. Két példa:

Endre Ady-poems; translated by René Bonnerjea (Budapest, Rajna és Bokor, 1941).

Endre Ady 26 Suomennosta
13 Gedichte; Toimittanutt.
Ádám István Szabó Törpényi (Joensun, 1978).

Bár Bonnerjea-t és T. Szabó Ádámot mint Ady-fordítókat nem szerepeltettük, mindkettejüket megnyertük az antológia más munkálatai számára. Ádámmal közösen hoztuk létre a *Transylvanian folk ballads* kötetet.

3. Az Ady utáni nemzedék angolra legtöbbet fordított költője Radnóti Miklós. Saját próbálkozásunktól függetlenül a következő kötetek készültek el, csupán 1977–1979 között:

The Witness... translated by Thomas Ország Land (London, Tern Press, 1977).

Subway stops... translated by Emery George (Ann Arbor, Ardis, 1977)

Forced March... translated by Clive Wilmer and G. Gömöri (Manchester, Carcanet, 1979).

Folyóiratcikk-formában:

The lager verse of Miklós Radnóti by B. S. Adams (Slavonic Review, 1977).

4. A Browring-antológiától Aczél Tamás *The ice age* című regényéig 250 angol nyelvű irodalmi hungaricát sorol fel Czigány Magda megbízható bibliográfiája: *Hungarian Literature in English Translation,* published in Great Britain, 1830–1968 (London, Szepsi Csombor Kör, 1969).

Később sem készült jobb angliai felmérés, világméretű számbavétel pedig éppenséggel nem. Aki „teljességre törekszik", az ne a Széchényi Könyvtár különböző idevágó bibliográfiájához forduljon, hanem a könyvtár *igen jó katalógusaihoz.* A Czigányné-féle idő- és helyhatárok közötti bibliográfia nem listázhatta például a következőket:

Az első *Illyés*-kötetet (l.: b/1.), mert ez az USA-ban jelent meg; Joseph Grosz and W. Arthur Boggs: *Hungarian Anthology* (Münich, 1963) könyvét, mert ez némethonban látott napvilágot; a *Gems of Hungarian Classic Poetry* (London, Turul Press, 1976) című összeállítást, mert az később jelent meg, vagy a *Magyar Poems...* translated by Robert Hadek (Chicago, Ladányi-Foundation, 1992) című, a legutóbbi antológiát.

5. A Corvina ez ideig legjobb angol nyelvű verseskönyve a Weöres-kötet volt: *Eternal Moment,* edited by Milós Vajda (Budapest, Corvina, 1988). Több Szirtes- és kevesebb Morgan-fordítás jobban érzékeltethette volna a magyar költő kivételes tálentumát.

6. A legfrissebb, egy kétnyelvű fordításkötet: *Attila primer – Attilával kezdjük* (Attila József: selected poems) translated and edited by Thomas Kabdebo (Budapest, Felsőoktatás, 1994). Sajnos, igen sok értelemzavaró nyomdahibával.

Az antológia jövője

Az 1994-es esztendő végén Makkai Ádám Chicagóban nekifogott az anyag felfrissítésének. Egyelőre két újvilági költő és saját páratlan költői leleményének segítségével újrafordított/fordíttatott, kijavított/kijavíttatott és jegyzetekkel ellátott húszegynéhány magyar klasszikus verset, melyek most új, formahű angol köntösben, egyelőre kéziratban tündökölnek.

Makkai egy „sabbatical", vagyis nyelvésztanári teendői alól mentesített év kellős közepén dolgozik újra (és most igazán) az antológián. Ha kis csapatának lelkesedése nem lohad, és ügybuzgalmukat vasfegyelembe szorítva egy 400 és nem több versre rúgó kötetet vesznek célba – lévén a kevesebb több! –, akkor a chicagói egyetemek egyik kiadóvállalata felvállalja a felújított antológia kiadását.

JEGYZETEK

1 Neki külön részt szenteltem a *Kortárs* 1994. márciusi számában.

2 Mai értékben kb. 2000 Ft.

3 Átalakított padlástér volt.

4 Brit költő – jobb kifejezés. Mert volt köztük visszahonosodott ausztrál, dél-afrikai, orosz származású (Yakov Hornstein) és német eredetű (Michael Hamburger), britté vált költő-műfordító is.

5 Sárközi Mátyás írja az *És* egyik 1992-es számában: „Szinte Fuller kezébe erőltette az én ritmikai, rímelési és egyéb instrukciókkal, megjegyzésekkel bővített nyersfordításaimat."

6 Angolban ez nem egyszerű. A magyar viszont *daktilikus nyelv*, a latinon, görögön túl az időmértékes verselésre a legalkalmasabb. Ez nem hübrisz vagy nemzeti gőg!

7 Megjelent az Új Látóhatár 1982/6 számában (503–514. lap).

8 Ország-Land Tomi a Szemináriumban mutatta be Radnóti-fordításait. A legjobbakat bevettük az antológia gyűjteményes anyagába. Később angolul Londonban, végül 1993-ban két nyelven, Pesten jelent meg Land Radnóti-kötete.

9 A New Hungarian Quarterly (eredetileg Hungarian, majd legújabban ismét Hungarian Quarterly) számos Vernon Watkins–Kabdebó Tamás József Attila-fordítást közölt szerény személyem megjelölése nélkül. Nem neheztelek rájuk, a katedrálisszobrok kőfaragói sem írták alá a nevüket.

10 Erről részletesebben *Az Angol Antológia* c. cikkem számol be (Új Látóhatár, 1977. február, 489–498. lap).

11 A szóvicc nyilvánvaló: „Megméretett és Könnyű-nek találtatott."

12 Az első kínai császár – még a Krisztus előtti időkben – hallott arról, hogy a Csendes-óceán egy szigetén egy gyümölcsből előállították a halhatatlanság szerét. Csu Ju kapitányt küldte el ezért, aki hajójával együtt eltűnt a tenger fenekén.

13 Láttam a lápot, az életfolyamot – mit elzsilipelt a halál –, egy hegy csúcsát, *Az Emigráció anatómiáját* és már csaknem a deltát, hová együtt jutottunk volna el, a világköltészetbe torkolló, de torzóban maradt antológiát.

14 Közülük egyik sem magyar származású.

15 A Szentkirályi-féle bibliográfia alapján.

16 Babits e fiatal kedveltje, Maynard Keynes közeli ismerőse az első háború kezdetén a cambridge-i Kings College-ben járt, onnan vonult be, az első lovasrohamban elesett.

17 Lásd Csoóri kötetét: Sándor Csoóri: Memory of Snow, translated by Nicholas Kolumban (Great Barrington, Press, 1983).

18 *The plough and the Pen*, edited by Ilona Duczynska and Karl Polányi (Toronto, McClelland and Stewart, 1963). Ezt követte: Ferenc Juhász: *The boy changed into a stag*, translated by Kenneth McRobbie and Ilona Duczynska (London, Toronto, New York, Oxford University Press, 1970).

19 A legjobb: *Petőfi* English and introduction by Anton N. Nyerges (Buffalo, Hungarian Cultural Foundation, 1973).

20 László Nagy... selected poems, translated by Tony Connor and Kenneth McRobbie (London, Oxford University Press, 1973).

21 Ez a névtelenek által írt versek, a népdalok és a népballadák miatt nem számítható ki pontosan.

22 Mindazonáltal lefordíttatott és fölvetetett velem Krúdy-szövegeket, mondván, hogy K. Gy. prózaköltő is volt, akit „nem szabad kihagyni".

23 Ady-fordításokkal régebben rengetegen, újabban is többen próbálkoztak. Részleteredményeket értek csak el. Angolra Ady a legnehezebben fordítható magyar költő. Magyarsága jórészt provinciálisnak, pátosza többször nevetségesnek hat angolul. Ha Yeats-et föltámaszthatnánk, ő megbirkózna az Ady-versekkel; szimbolista és nemzeti költő lévén át tudná ültetni Ady szimbolizmusát.

BUDAY GYÖRGY

Jegyzetek az illusztrációkhoz

Nem szokásos az, hogy egy művész jegyzetekkel kísérje egy költői antológiához készített illusztrációit. Helyzetem azonban kivételes, mint ahogy ez az antológia is kivétel. Azt hiszem, hogy magyarázó jegyzeteimmel közelebb hozhatom az olvasót a költőkhöz és verseikhez.

Miként az antológia költeményei, az én illusztrációim is arra szolgálnak, hogy a választott huszonöt magyar költőt plasztikusan is bemutassuk. (A választás Budayé; az antológia 200 költőt mutat be.) A kötet angol nyelvű közönség számára készült, kikből a többség nem ismeri a magyar költészetet; tanácsosnak láttam, hogy a hagyományos bemutatáson túllépjek. Az Antológia számára készült portréim tehát jóval merészebbek a konvencionális bemutatásnál.

Ami a régi költőket illeti, régebbi metszetek és rézkarcok figyelembevételével dolgoztam. Olyan hasonlóságokat kerestem, melyek az adott periódusban a legjellegzetesebben mutatják be a költőket, továbbfejlesztve ezt szimbólumokkal, melyeket a mai irodalomtörténet is visszhangoz. Ifjúságom nagy élménye volt a magyar irodalom és nagy örömömre szolgál, hogy angol nyelvű bemutatásában segédkezhetem.

Az e századi költők közül sokat személyesen ismertem, sőt barátaim is akadtak közülük; ilyen esetekben nemcsak egyéb illusztrációkat és fotográfiákat használtam fel, hanem személyes emlékeket és vázlatokat is.

Buday György 1966-ban, Tábori Pál biztatására lépett kapcsolatba Kabdebó Tamással, majd 1969-ben Szathmáry Lajossal és Makkai Ádámmal. Az illusztrációkat Szathmáry megbízásából, illetve az ő költségén készítette. Ezek ma is a chicagói magyar irodalmár birtokában vannak.

E sorok írója a hetvenes években felkereste Buday Györgyöt stúdiójában, s kapcsolatban maradt vele a nyolcvanas évek elejéig. Levelei tehát ugyancsak megtalálhatók az MTA lerakatában. Míg levelezni magyarul leveleztünk, Buday angolul írta a fenti jegyzetet (nem úgy, mint Cs. Szabó, aki magyarul írta előszavát, melyet Táborival angolosítottunk), Budayt tehát – ezúttal – magyarra kellett fordítanom.

Bizonyos esetekben, amikor a költőt fiatal, középkorú, öreg művészként is ismerjük – vagy ha korán beértek, mint Petőfi vagy József Attila –, úgy éreztem, hogy jellegüket nehéz lett volna belesűríteni egyetlen képmásba, tehát montage-okat, azaz többszörös portrékat alkottam, hogy kifejezzem a költő és költészetének bonyolultságát, fametszeteim segítségével.

Meglepő, hogy ez a portréforma eleddig hiányzott. Amikor Picasso és kortársai profilból és szemközt is bemutattak egy-egy arcmást, akkor megnyitották az utat a többszöri portréábrázolás felé.

Valahogy én mindig azt gondoltam, hogy a kétféle ábrázolást az európai civilizációban a Janus-fő igazolja. Az egyetlen fej kétarcú vagy kétprofilos ábrázolása – bár mindig egyetlen fejre vonatkozott – több ezer éves örökségünk. Ám a kubizmus és egyéb modern irányok hatása kellett ahhoz, hogy ezeket a kombinációkat elfogadhatóvá tegyük a modern művészetben.

Nagy lépés volt ez előre: az egymással kontrasztban levő szögek elősegítik a képszerűsítés és a vonások kitelítésének teljességét. A modell teljesebb egyéniségét mutatják be.

A történeti hűség kedvéért meg kell mondanunk, hogy az ókor és Picasso között volt arra példa, hogy egyes festők sokszoros portrékat festettek, gondoljunk itt Van Dyck I. Károly, angol király, és Philippe de Champaigne Richelieu kardinális képére. Ezek az új portréábrázolás előfutárainak tekintendők. Szemből és két profilból látunk egy-egy fejet, a két szélső a középsőre néz. A fejek méretei azonosak voltak, mint a mai rendőrfotókon a bűnözőkéi. Mesterfestőkről lévén szó, a portrék a mesteri ecsetkezelést is visszaadják, holott a portrékat nem ebédlők falára szánták mestereik.

A mai szem már felkészült arra, hogy heterogén szimbólumokat lásson egyetlen kép keretén belül. A szürrealisták megtanítottak arra, hogy befogadjuk „a művész agyában egy időben létező koncepciókat", aki ezeket vásznon, márványba faragva vagy fába vésve kívánja kifejezni.

Manapság már nemcsak a művészetben járatosak azok, akik a többszólamú bemutatást elfogadják. Az újdonság a múlté, hiszen a televízió popénekesek és mások arcát sokféle szögben, vetületben hozza otthonunkba, a picitől a nagyítottig, a premier plantól az egyes részletek – kezek, lábak, hangszerek, egy kapuban rúgott labda – egyes vagy szimultán bemutatásáig.

A fotográfia hozzájárult az impresszionista festészet kifejlesztéséhez, a televízió pedig hozzászoktatta a szemet ahhoz, hogy a mindennapi ember a dolgok és történések új panorámáját lássa. A sokszoros portré útját a televízió egyengette: alakok, hasonlóság, szögek – új lehetőség nyílott ezek számára.

A következő lépés egy új dimenzióba vezet. A művész képes arra, hogy a költő mását különböző életkorból adja vissza, vonatkozásokkal és háttérrel gazdagítva. Az ábrázolásnak ez az új potenciálja egybeesett az absztrakt festészet időleges lehanyatlásával. Mint a valóságos és képzelt portrék régi művelője, én készségesen fogtam bele elsőnek a többszörös portré kimüvelésébe. Amikor 1940-ben a 37 kötetes Shakespeare-kiadásban az Athéni Timon ábrázolását rám bízták, egy sorozatban mutattam be a főszereplőt: az idealista Timontól kezdve a gyűlölködőig, ahogy ezt a drámaíró tette. Timon portréja a történések jegyeit sorozatosan mutatta be. Innen már aránylag rövid volt az út, hogy ismeretlen költőket mutassak be egy antológiában, többszörös portrék segítségével.

Metszeteim 25 magyar költőt ábrázolnak, a shakespeare-i kortól sajátunkig, úgy, hogy felhasználják a modern művészet vívmányait, bizonyos formális jegyek mellőzésével. Az én sokszoros portréim olykor a realizmus jegyében születtek – olykor a fiatalkori képmástól a halotti maszkig – mint pl. Babits Mihály esetében.

A láttatás és megértetés szándéka vezetett, mikor montázs segítségével motívumokat emeltem ki egyes költők életéből. Előfordult – pl. Ady esetében –, mert visszaemlékeztem a nőkre, akik ihletői voltak. Felhasználtam a hátteret, a szülőházat, majd a szobrot vagy sírkövet, mit a költő emlékére emeltek. A dekoratív elemek a költő életében eluralkodó stílusideált idézik. Példa erre a Csokonai-portré, Cupidóval, a csikóbőrös kulaccsal – mely a rokokót is megidézi. Ady nyakkendője Art Nouveau, miként néhány jegy a saját ifjúságán, életén, versein. (Egy fénykép szerint Adynak valóban volt ilyen nyakkendője.)

Montázsaim néhol az ország eseményeit is célozzák. Zrínyi-képemen rajta van a vaddisznóvadászat, melyet egy korabeli metszetre alapoztam, de szerepel az Adriai Tenger Szirenájának címlapja is. Balassi-portrémon első, 1572-ben írt könyvének dekorációja is látszik. Az az embléma, mellyel majd a Nyugat folyóirat borítóján találkozunk, az Ady-portrén is echózik.

A történeti visszapillantásokon innen felhasználtam saját korábbi illusztrációimat is, a teljesség igénye nélkül. A *Tragédia* 1936-os svéd kiadásához például 25 illusztrációt készítettem, melyek – Ádámtól kezdve – bemutatták a korszakokat. Panoráma övezi a költő portréját, a fáraóktól az eszkimókig. Helyszűke miatt pár epizódot mutattam csak be, itt, az óramutató mozgásirányában: Ádám öngyilkossági kísérletét, hogy az emberiséget mentesítse a történendőktől; Éva megjelenését, ki terhességével példázza, hogy a történelem már megkezdődött; Ádám sorsa tehát az ember tragédiája lesz.

Egy másik példám Arany Jánosra vonatkozik. 1932-ben a Magyar Könyvmíves Céh engem bízott meg az Arany-balladák illusztrálásával. A Kolozsvári 1933-as kiadás 33 illusztrációmmal jelent meg, bibliofil és fűzött változatban.

Arany portréja köré ezekből csak részleteket fűzhettem. Bemutattam a Vörös Rébékből a folyót keresztező pallón a hollóvá váló, szárnyra kapó asszonyt.

Végül hadd említsem meg a Kassák-portrét, mely egyrészről felidézi egy korábbi illusztrációmat, a *Munkanélkülit*, másrészről viszont magába foglalja a költő saját absztrakt festményét is, tiszteletadásképpen, hiszen a költő kiváló festő is volt.

KOVÁCS ISTVÁN

A szűkebb pátriákból összeálló térség

KISS GY. CSABA: NÁLUNK ÉS SZOMSZÉD NEMZETEKNÉL

Húsz éve lehet annak, hogy Kiss Gy. Csaba első könyvének kiadására készült. Összeállított, és – Kósa László, Nagy József Zsigmond, Borsi-Kálmán Béla, Spiró György, Kolozsi Béla társaságában – megvitatott kötete a Magvető Kiadó *Gyorsuló Idő* sorozatában látott volna napvilágot. Természetesen a szerző által akkor még Kelet-Közép-Európának nevezett térség irodalmi kapcsolatairól és párhuzamairól szólt volna.

Azzal a végül is elutasított kötettel egy időben látott napvilágot Vladimír Mináč *Parázsfúvás* című történeti esszéjéről írott recenziója, amely a *Nálunk és szomszéd nemzeteknél* tanulmányai között is olvasható. Kiss Gy. Csaba nevét az az 1970-es évek elején született kritikus könyvismertetés tette ismertté azáltal, hogy a Népszabadság ügyeletes Kelet-Európa-„szakértője" reflexszerűen ledorongolta az Élet és Irodalomban.

A kiadó húsz évvel ezelőtti hirtelen elzárkózásának oka ideológiai jellegű lehetett. Mindazon veszélyek – nacionalizmus, xenofóbia, a kisebbségi kérdés erőszakos betelepítéssel, iskolamegszüntetéssel, -egyesítéssel, asszimilációval történő megoldása, a szomszéd népek lenézése – hivatalos vélekedés szerint – a szocializmus építésének adott szintjén átmeneti tünetek voltak, amelyek a rendszer kiteljesedésével majd természetszerűen megszűnnek. És különben is azok a negatív jegyek – történetileg – elsősorban a magyarokat jellemezték.

Őszintén csodálkoztam azon, hogy az elutasítás mennyire nem szegi kedvét Kiss Gy. Csabának. Mi több, annál nagyobb energiával veti bele magát a térség tengerikígyóként előtekeredő, megoldásra váró kérdésköreinek örvényeibe. A lengyel és a szlovák után ekkor látott neki a horvát nyelv tanulásának.

A rendszerváltozás után azon kevesek közé tartozott, akiknek volt mit előhúzniuk az íróasztalfiókjukból. A *Nálunk és szomszéd nemzeteknél* című tanulmány- és esszégyűjteménye a harmadik könyve, amely bő egy éven belül napvilágot látott. A három nagyobb részre osztott kötet – *I. Közép-európai írók – Közép-Európáról; II. Művek és arcélek; Kapcsolatok és párhuzamok* – írásai megfelelő szerkesztéssel a korábbi könyveibe – *Magyarország itt marad, Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek* – is helyet kaphattak volna, bizonyítva, hogy szervesen épülő életműről van szó.

Az utóbbi kötetbe beválogatott írások azonban jól körülrajzolnak egy olyan kérdéskört, amelyre Kiss Gy. Csaba korábbi köteteiben szórtabb fénypászma esett. Ez a *régió*, a *regionalizmus*, a *szűkebb pátria*, a *szülőföld* fogalma – amely nemegyszer egybeesik a történeti tájjal –, megléte, lényege, újraértelmezése az irodalom felől. Vagyis, hogy mit látunk az irodalom tükrében térségünkből. Ez – szemben a nemzetállam és az államnemzet mindent legázoló ormótlan Gólemével – a kevert lakosságú Közép-Európa különböző övezetei elől eltávolíthatja a válság jelzőt.

Ami Németh László és a transzilvanizmus megannyi ideológusa magyar nyelvterületen, az a lengyelen a század két nagy írója, gondolkodója, Czesław Miłosz és Stanisław Vincenz. Ők azok, akik legmeghatározóbban foglalkoztak a régióvá tágítható szülőföldhöz kötődés felszabadító, nemzetekfölöttien meghatározó, gazdagító élményé-

vel. Nem véletlenül. A magát ma is tüntetően litvániainak tartó Miłosz Vilnában nőtt fel. Abban a városban eszmélkedett, talált önmagára, amelynek ugyanazon utcájába jártak imádkozni katolikusok és protestánsok, pravoszlávok és zsidók, görögkatolikusok és mohamedán tatárok. Ki-ki a maga istenének egymás szomszédságában sorakozó házában.

Vilna ekkor, a két háború között, Közép-Litvániával együtt Lengyelországhoz tartozott. De – mint Kiss Gy. Csaba írja – „Miłosz Litvániája [...] nem egy államhatárral elkülönített terület, nem is egy nyelv vagy kultúra hazája, hanem a természet, a táj, a történelmi örökség, a mentalitás, a kulturális együttélés, a sokszínűség és a tolerancia hagyománya. Szellemi értékek, sajátos minőség hazája. Amely az európai értékeket őrzi, s képes megújításukra. A lengyel költő tudatos litvániai, vállalja a különbségeket a belső-lengyelországiaktól. Többször említi, hogy a tulajdonképpeni Lengyelországba először csak iskoláinak elvégzése után került hosszabb időre."

Mennyire jellemző egyébként, hogy Czesław Miłosz a magyar–lengyel barátságot is a meglévő közép-európaiság bizonyítékának tartja.

A Miłosz kapcsán elmondottak jellemzők Stanisław Vincenzre is, aki a hajdani Kelet-Galícia kárpáti huculjai között eszmélkedett és élte le szellemileg legmeghatározóbb évtizedeit, mielőtt a II. világháború kirobbanásakor hazájának német–szovjet megszállása Magyarországra nem űzte.

Kiss Gy. Csaba kitér arra is, hogy Vincenz milyen páratlan beleérzéssel fedezi fel magának Magyarországot, a magyar kultúrát és társadalmat. Aligha akadt még lengyel – de külföldi is, aki oly alapos, hozzáértően elemző írásokat készített volna a magyarság kulcsfontosságú kérdéseiről, mint Vincenz. Talán Marian Zdziechowski, a vilnai Báthory Egyetem kiváló professzora említhető e tekintetben vele egy sorban. Ő 1933-ban *Magyarország és Magyarország körül* című kötetében adta ki a magyar kultúráról és történelemről írott tanulmányait. Vincenzhez hasonlóan Zdziechowskit is Kiss Gy. Csaba emelte a magyar köztudatba. Méltán. Éppen ezért szívesen olvastunk volna önálló esszét róla legújabb tanulmánykötetében. Már csak azért is, mert Zdziechowski is a közép-európai föderalizmus híve volt.

Stanisław Vincenznek a harmincas években született *A havasi legelőn* című legjelentősebb művét „a Kárpátok Kalevalájaként, a Huculföld eposzaként és a régi pásztorvilág sagájaként szokták emlegetni. A lengyel Vincenz éppen a szülőföldi kötődés felelőssége belső parancsára írt a huculokról szociografikus regényeposzt. Azokban az években, amikor a többségi lengyelek és az ukrán kisebbség kapcsolata végzetesen megromlott. A lengyel festészetben Kazimierz Sichulski a Huculföld Vincenz-színvonalú szerelmese.

„A szülőföld mítosza Stanisław Vincenznél nem ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amely a nemzeti romantikából sarjad és időfölöttivé stilizálja az ősi talajba gyökerező parasztot, aki ideáltípusa lesz a megvalósítandó nemzeti közösségnek, mivel ő a sajátosságok eredeti (romlatlan) formájának megtestesítője – fűzi hozzá ennek kapcsán Kiss Gy. Csaba. – Ez a kárpáti táj eleve több nyelvet beszélő népek közös hazája, ahol számos közelebbi és távolabbi vidék hatása érvényesült, így a közösségi identitásnak nem lehet alapja a kizárólagosság. Így a sokféleség, a különbözés, a másságok kölcsönös tisztelete volt alapvető érték."

A szülőföld, a szülőföldi táj, a régió, a szülőföldi Európa meghitt otthona lehet a különféle nyelvű, kultúrájú, vallású etnikumoknak. S hogy ennek hirdetése nem bizonyult hiábavalónak, azt napjaink ezzel kapcsolatos törekvései igazolják. Az, hogy

a helyi, regionális kulturális, gazdasági érdekek képviselői is felismerték – viszonylag gyorsan –, hogy a szülőföldi tájak országhatárokon átnyúló régiót alkothatnak – közös akarattal. Példa rá a Kárpátok–Tisza Eurorégió, amelynek tengelyében éppen Vincenz Huculföldje áll, sátortetőként beborítva a Kárpátok két oldalát. Hozzátartozik Lengyelország délkeleti csücske, amelyet hajdan lemákok és bojkók laktak, Kelet-Szlovákia, valamint Románia máramarosi, szatmári szeglete, és aktív kezdeményezőként, Északkelet-Magyarország. A politikamentes közös gazdasági, infrastrukturális érdek egymás tiszteletére és megismerésére, a nacionalista központosító diktátumok elutasítására késztethet.

Nem véletlenül állnak Kiss Gy. Csaba érdeklődésének homlokterében azok a közép-európai írók, akik a homogenizáló nemzetállam érzelmileg mégoly csábító modelljét elutasítva tüntetően az etnikai, kulturális, vallási sokszínűség hívei – a cseh Hrabaltól kezdve a Lengyel Zbigniew Herberten, Németh Lászlón, a horvát Miroslav Krležán át a szlovák Emil Boleslav Lukáčig. Az utóbbi kapcsán nem csupán gazdag életműve, hanem a személyéhez fűződő barátság is vallomásra készteti Kiss Gy. Csabát: „A régi Felföld fia volt. S nem abban az értelemben, hogy az 1918-as államfordulat előtt született. Arra a régi Felföldre gondolok, melyet egyformán vállaltak a szlovákok és magyarok, sőt a németek is, mely értetlenül szemlélte a nyelvi kizárólagosságot, bármelyik irányból jött is."

A családregényben is a bonyolult nemzedéki keresztmetszeteken belül a kulturális, nyelvi határok kirajzolódását és elmosódását, e bonyolult pszichológiai, politikai, társadalmi folyamat okainak tudatosítását érzi – megközelítése szempontjából – izgalmasnak, tanulságosnak a szerző. A szülőföldi Európát is ilyen családok lakják – metaforikus értelemben.

Az előttünk álló célokat, feladatokat, évtizedekre szóló munkát tudatosítandó idézzük Kiss Gy. Csaba nyomán Stanisław Vincenzet: „Ha a közép-európai térség nem egyesíti részeit valamiféle szellemi és kulturális föderációban (mert ma egyáltalán nem beszélünk politikai kérdésekről) szükségképpen mindegyik rész idővel valamelyik nagyobb térség mellékes területévé válik. A közeledés esetén viszont mindegyik rész megőrizheti saját fiziognómiáját, és jelentősen megerősödhet azzal, hogy más irányba is végez ingamozgást, mint eddig. [...] És bármi történjék kis, nem hisszük, hogy minden változás, minden meglepő látszat ellenére, hitvánnyá lenne az a nemzet, amelyik akár kockázatot vállalva és nagy áldozatokkal – őszintén vállalja és valóra váltja ezt a hagyományt, és tudatosítja ezeket a feladatokat." *(Jelenkor Kiadó, 1994.)*

KRITIKA

Új(ra) olvasás

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: OTTLIK GÉZA

Az utóbbi félszázad irodalmából Ottlik Gézát azon kevés alkotónk egyikeként tartjuk számon, akinek a műve késedelem nélkül épült be a magyar kulturális művelődés egy eléggé széles rétegébe. Már-már túlságosan gyorsan és túlságosan egyöntetűen is ahhoz, hogysem igazolná a nagy művek recepciójának prousti logikáját, mely szerint a nagy művek rendszerint nem ilyen könnyen és nem ezzel a gyorsasággal szokták hozzáférhetővé tenni önmagukat. Ha volna nálunk érdemben ilyen, éppen egy szakavatott kulturális recepciókutatás mutathatná meg (a maga rendkívüliségében) e tény jelentését és jelentőségét. Különösen, ha nem feledjük, még egy Kosztolányi esetében is csak most bontakozik annak esélye, hogy művei elidegeníthetetlen részévé váljanak a kultúrának. Hogy művészet és kultúra ilyen megkülönböztetése ne hangozzék képtelenségnek, emlékeztetnünk kell Gottfried Benn egy nevezetes kölni előadására. A „művészetnek és kultúrának – mondotta – nem túlságosan sok köze van egymáshoz", mert míg a kultúrának a folyamatos képzésben, a művelődés terjesztésében van a hivatása, a művészet nem az élet jobbításában érdekelt (*Soll die Dichtung das Leben bessern?* 1955). Nos, az Ottlik-jelenség befogadástörténetét az a különleges paradoxon jellemzi, hogy épp akkor vált egy képződő kortársi örökség részévé, amikor kifejezetten a hagyomány megtörésének időszakát éltük. Akkortájt attól lehetett tartani, hogy a hatvanas évektől nálunk immár úgy szakad meg a kapcsolat a napnyugati episztémé két nagy korszaka között, hogy ez a szakadás a kulturális emlékezet fundamentális kódjának elhalásával jár majd együtt.

Egyszerre kerül tehát megtisztelő, de nem egykönnyen teljesíthető feladat elé az, aki nem sokkal e pálya lezárulta után tesz kísérletet az első monografikus feldolgozásra. Feltételezve természetesen, hogy minden új értelmezés a modell megváltoztatása árán tehet csak szert új tapasztalatra. Persze, ha van néhány olyan hazai irodalomkutató, akinek úgyszólván az egész pályájára – szinte emblematikus érvénnyel – jellemző ez a felismerés, Szegedy-Maszák Mihály feltétlenül közéjük tartozik. Minden érvényes újraolvasásnak olyan felejtés ugyanis az előfeltétele, amely nem romboló, hanem éppenséggel affirmatív tényező. Az S/Z Barthes-ját – aki a felszínen láthatónál alighanem mélyebb nyomokat hagyott Szegedy-Maszák műértelmező attitűdjén – idézve: az érzékek felejtése azért nem ok a mentegetőzésre, mert a szöveg mindenkori „felelőtlenségét" tanúsítja. Ami azt is jelenti, hogy a szövegek *önmagukban* nem felelősek semmiért: feledhetőségüknek vagy visszahívhatóságuknak (aktualizálhatóságuknak) feltételeivel nem rendelkeznek. Vagyis, fogalmazza Roland Barthes, „éppen, mert felejtek, azért olvasok". Csak a felejteni kész, a paradigmákról leválni képes olvasásnak van esélye új igazságok felismerésére és megfogalmazására. Ebben az értelemben osztja Szegedy-Maszák Mihály azt a másutt már egyezményesnek számító hermeneutikai axiómát, mely szerint egy szöveget, ha meg akarunk érteni, úgyszólván eleve másodszorra kell olvasnunk. E módszer változatának tekinthető mostani könyvének meghatározó interpretációs eljárása is. „Munkám hét fejezete közül – írja bevezetőben – három az *Iskola* többszöri újraolvasásának eredménye."

A tárgy új megértését ezúttal nemcsak az életmű befejezettsége, hanem annak egyedülálló befogadástörténete is indokolta. Egyedülálló ez a recepció mindenekelőtt abban, hogy a befogadásnak egy elvileg mindig torzító formáját teremtette meg, a kultuszét. Nincs itt terünk e kérdés messze vezető összefüggéseinek felderítésére, annyit azonban érzékeltetnünk kell Szegedy-Maszák Mihály feladatai közül, mit is jelenthet egy kultusztárgy olyan újraértelmezése, amelynek a művészet világába, közelebbről is az irodalomtörténetbe kell „visszahoznia" a tárgy nem kulturális értékeit. Márpedig, mint láttuk, művészi és kulturális érték a Benn-i értelemben nem esik okvetlenül egybe. Aligha járunk tehát messze az igazságtól, ha úgy véljük: Szegedy-Maszák Mihályt maga a paradox befogadástörténet késztette paradox feladatmegoldásra. Éspedig arra, hogy ezt a „visszahelyezést" döntően *kritikai* úton hajtsa végre, közelebbről pedig a poetológiai irodalomértelmezés műfajtörténeti értékfogalmainak segítségével. Félreértés ne essék, nem a műkritika értékeléskényszeréről van ezúttal szó, hanem annak belátásáról, hogy hiteles irodalmi értelmezésre ilyen helyzetekben csak akkor van mód, ha a kultuszképződés indítékairól biztonsággal leválaszthatók az irodalmon kívüliek. Másképpen szólva: az irodalmi hagyomány *művészeti indokoltságú* értékeinek visszanyerhetősége azon múlik, sikerül-e azokat függetlenül értelmezni a kulturális nyilvánosság olyan kultuszképző értékeitől, mint az elfogadottság, elterjedtség, olvasottság, illetve az ezeket megalapozó, példát és külső (etikai, politikai) értékeket tanúsító hivatkozás.

Szegedy-Maszák Mihály munkája nem jeleníti meg közvetlenül a fentebbi összefüggéseket, de láthatóan számot vetett minden következményükkel. Nyilvánvalóan ezért indult ki abból az előfeltevésből, hogy szakmailag akkor tesz méltó szolgálatot Ottlik epikájának, ha árnyalt és sokrétű értelmezéssel – tehát a kultusszal szembefordulva – az *értékkülönbségek jegyében* mutatja be e nem túl terjedelmes s nem is egyenletes színvonalú életművet. *Az* újraértelmezés művelete ennélfogva nemigen térhetett ki az Ottlik-epikához társított értékfajták arányainak helyreállítása elől. Mennyiségi és minőségi értelemben sem. Dicséretére válik a monográfiának, hogy miközben mindezt elvégzi, soha nem válik polemikussá a hangneme: nem megbélyegezve, hanem érvelve igyekszik korrigálni az eddigi értelmezéstörténet egyoldalúságait.

Mennyiségi követelményeket állított Szegedy-Maszák elé a recepciónak az a tagolatlan egyöntetűsége, amely – a hivatalos irodalompolitikai értékrend ellenében – a hetvenes évektől fogva szinte minden Ottlik-szöveget hibátlan remekműként igyekezett glorifikálni. E monográfia – összetett szempontú poétikai elemzésekre támaszkodva – végre nem habozik megerősíteni a (kisebbségben maradt) recepciónak azt a következtetését, hogy sem a *Hajnali háztetők*, sem pedig a *Buda* nem mérhető az *Iskola a határon* értékeihez. „Ottlik Géza írói jelentősége – bocsátja előre tételét a szerző már az előszóban – azzal magyarázható, hogy az *Iskola a határon* a huszadik század közepének legjelentősebb magyarul írott elbeszélő művei közé tartozik. Ehhez a könyvhöz képest minden egyéb megjelent alkotása inkább magas színvonalú műhelytanulmány vagy függelék..." (9. l.) Majd másutt még határozottabban: „Az *Iskola a határon* felől nézve a korai történetek inkább csak előmunkálatok, a későbbiek pedig melléktermékek." (44. l.) Fontos hangsúlyoznunk Szegedy-Maszáknak ezt a határozottságát, mert épp így – e még ma sem túlságosan népszerű állásfoglalásával – járulhat leginkább hozzá az életmű és az *Iskola a határon* irodalomtörténeti helyének hiteles meghatározásához. Mert a kritika, azáltal, hogy vitatható darabjait is remekművekként próbálta érteni, valójában nem az életmű rangját emelte, hanem inkább saját hozzáértését tette kérdésessé. Következésképp az a presztízse szenvedett csorbát, amely köztudottan amúgy

sem lebegett éppen eszményi magaslatokban. Föltehető tehát, hogy a leghevesebb ellenérzéseket azzal váltja majd ki ez a könyv, hogy az utóbb agyonünnepelt *Budát* sem emeli az *Iskola a határon* értékei közelébe.

Minőségi mozzanatát tekintve Szegedy-Maszák Mihály munkája legalább három alapvető szempontból kezdeményezi az Ottlik-értés paradigmájának átformálását. A magyar kritika legnagyobb értékelésbeli tévedései ugyanis javarészt arra a többszázados meggyőződésre vezethetők vissza, amelyik a szerző személyében megtestesülő egység alapján, annak távlatából igyekezett formalizálni a műbeli jelentéseket s méltányolni az alkotás értékeit. Nem véletlen, hogy az Ottlik szerepéhez társított képzetek értékvonzatai (a nem deklarált, de nyilvánvaló távolságtartás az establishment-től) szinte közvetlenül kerültek bele a 70-es évek jobb interpretációiba is. Ez lehetett az oka többek között annak, hogy – kritikai támogatással – több nemzedék is a néma (politikai) ellenállás példázatává egyszerűsítve olvasta az *Iskola a határont*. Éppen azt a világirodalmi szempontból is tanulságos írásmódot és elbeszélésformát hanyagolva el a befogadásban, amely Ottlik modernségbeli helyének felismeréséhez segíthette volna hozzá a magyar irodalomértést. Melynek kultúrája – az utómodernség foghíjas tapasztalata okán – nagyon is rászorult volna a korszerűbb olvasásmódok megszilárdulására. A mai magyar irodalomszemlélet fogyatkozásait tekintve rendkívüli vívmánya Szegedy-Maszák Mihály könyvének, hogy a szerző elve helyett a szövegalkotás poétikai és világképi alapjai felől jut arra a következtetésre, hogy Ottlik három regénye „együtt, egymásra vonatkoztatva, némi túlzással egyetlen alapszöveg három változataként is olvasható" (69. l.). Nem azt akarja ez a vélemény előírni, hogy *így* kell olvasnunk őket, sőt, még csak azt sem, hogy ez volna a „valóságos" irodalmi befogadás feltétele. Pusztán arra tesz kísérletet, hogy hermeneutikailag olyan nézetből tegye hozzáférhetővé e művek kapcsolatát, amely egyidejűleg egy, az Ottlik írásművészetétől kevésbé idegen olvasásmódot is lehetővé tesz.

Azzal, hogy Szegedy-Maszák ilyen javaslatot tesz az Ottlik-szövegek befogadására, új horizontot is nyit az *Iskola*... lehetséges olvasatai előtt. Az az életrajzilag is megmutatható körülmény, mely szerint Ottlik föltehetően mindvégig ennek a műnek a megírására készülődött, egy másik szempontból is ösztönözhette az életmű befogadásmintáinak megújítását. A szerző elvének revíziója ugyanis lehetőséget adott Szegedy-Maszáknak arra, hogy új terminusokkal közelítse meg – s ami ezzel egyet jelent – a megszokottól eltérő utakat nyisson az Ottlik-szövegek poétikai világába. Számos új megfigyelése közül alighanem azt kell kiemelni, amellyel Ottlik prózaírását – egyfajta utómodern kánon folytonosságának letéteményeseként – az egymást folytonosan leromboló, módosító, újraírva érvénytelenítő és átrendezve újralétesítő szövegek poétikájával hozza összefüggésbe. Azokéval a szövegekével, amelyekben – a két háború közötti gondolkodástörténeti korszakküszöbnek is köszönhetően – lényegében új következményekkel jelent meg a történő megértés gondolata. Ezek egyik legfontosabbika ugyanis éppen az volt, hogy a véglegességet nem ismerő megértés elve nagyban ösztönözhette az autoreflexív írásmód önérvénytelenítő és újralétesítő változatait. Eszerint Ottlik művei döntően az öntükröző írásmód olyan példáinak tekinthetők, amelyek a Kosztolányi utáni magyar regényírás egyik autentikus változataként tartják fönn az átalakuló modernség folytonosságát.

Ugyanennek a megközelítésmódnak a függvénye az a távlat is, melynek segítségével Szegedy-Maszák könyve az *Iskola a határon* világképi rétegzettségére mutat rá. Az ő elemzése az első, amelyik úgy értelmezi a mű nevezetes – de többnyire minden interpre-

tációtól elhanyagolt – jeligéjét („Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei"), mint amelyik belátható és jelentéselmélyítő kapcsolatot képes létesíteni az elbeszélés antropológiai előfeltevései és az írás létmódjaként értett szövegszerveződés nyelvi-poétikai alapelvei között. Az akaratszabadság Karl Barth-, illetve Ravasz László-féle értelmezése valóban nem állhatott távol Ottlik meggyőződésétől. Külön érdeme Szegedy-Maszák elmélyült elemzésének, hogy az *Iskola a határon* világszemléleti alapjaiban fel tudta mutatni azokat a hagyományvonalakat, amelyek végig fenntartották a magyar protestáns gondolkodás – oly sokszor elparentált – korszerűségét is. Ez esetben azt, hogy alkalmasnak bizonyult a századközép létértelmezési tapasztalatának modern befogadására. Ráadásul úgy, hogy a kortárs magyar irodalom egészét tekintve is az egyik legmaradandóbb hatású feleletet adta meg rá: a káosz Isten rendjének szabadságaként is értelmezhető. Szegedy-Maszák ilyen módon modern irodalmunk alakulástörténetének azt a különös kétpólusúságát is láthatóvá teszi, hogy míg a lírában Pilinszky révén a katolikus, az epikában a protestáns (református) gondolkodási hagyomány alapozta meg a leginkább időtálló esztétikai értékeket.

Az Ottlik-értelmezés harmadik új szempontja jellegzetesen irodalomtörténeti érdekű, s mint ilyen, a korábbi két szempont hermeneutikájából következik. Ha Ottlik regényei eleget tesznek a szövegközi olvasás ezredvégi igényének, akkor ez a befogadásmód nem azért jogosult vagy mérvadó, mert a monográfus annak nyilvánította. Inkább arról van szó, hogy az újabb magyar irodalomban is megerősödtek az esztétikai nyelvhasználatnak azok a változatai, amelyek – bizonyosan a Kosztolányi óta felerősödő hagyományokhoz is kötődve – a nyelv szignifikatív funkcióit kompenzáló (Foucault) befogadásra szólítják fel az olvasót, s így maguk is hagyományátértelmező szerepet töltenek be. Ez a recepciós beállítódás nem a jelentésazonosító olvasás és nem az allegoretikus „megfejtés" igényével közeledik a szövegekhez, hanem – a szó szó általi megelőzöttségének tapasztalatában megerősödve – a szöveg beszélgetés- és dialógus-karakterében keresi az értelemalkotás feltételeit. Szegedy-Maszák monográfiája mindenekelőtt abban igazodik ehhez a – már nem is egészen új – irodalmi episztéméhez, hogy értelmezéseiben azt az irodalomtörténeti valóságot tekinti kiindulópontnak, amelyet Ottlikra vonatkoztatva is az élő irodalmiság formált át és alakított újra. Ezért jelenik meg a *Minden megvan* abban a horizontban, amelyet az Esterházy-féle *Ki szavatol a lady biztonságáért?* teremtett a számára. De ugyanezért válik hangsúlyosan szövegközi értelmezés tárgyává az a *Hajónapló* is, amelynek az üzenete kevéssé volna érthető az Ottlik-epika késő nyugatos kapcsolatainak intertextuális felderítése nélkül.

Utaltunk már arra, hogy Szegedy-Maszák könyvének az *Iskola a határon* azért kerül – teljességgel méltányolható módon – a középpontjába, mert „a magyar irodalom egyik legmaradandóbb teljesítménye" (10. l.). Innen nézve indokolt a szerzőnek az a meggyőződése is, hogy Ottlik többi művének e regény távlatából megnövekedhet a jelentősége. Bár nyomatékosan és joggal szögezi le, hogy ugyanezért „minden sor különös jelentőséget nyer, melyet szerzője hátrahagyott" (176. l.), mindez nem jelenti azt, mintha Szegedy-Maszák munkája éppen a *Végszó*ban vonná vissza a szerző elvét romboló módszerének vívmányait. Ez még akkor is igaz, ha a kritikus szemlélő néhány olyan következetlenséget tárhat fel ebben a könyvben, amelyek jórészt a vállalkozás úttörő jellegéből adódnak. Való igaz, vannak nyomai – különösen a bevezető fejezetekben – a rekonstruált szerzői egyéniség olyan felfogásának, amely néhol verifikálható megfeleléseket feltételez életrajz és szövegi alakítás között. Az irodalmias írásnak elkötelezett, ugyanakkor a képzőművészet, sőt az irodalom iránt sem mélyebben érdek-

lődő Ottlik portréja között is van némi feloldatlan feszültség. Egy-egy ponton nagyon is homályos, vagy legalábbis kidolgozatlan az avantgarde alkotásmód bizonyos elszórt jelzéseinek értelmezése Ottlik szövegeiben. Megfontolandó, vajon tényleg avantgarde jegyek-e azok, amelyek ebben a környezetben esetleg ilyenekként is azonosíthatók: Ottlik poétikájában alighanem igen szűk horizont kínálkozik avantgarde *funkciójú* alkotóelemek megjelenésére.

S végül bármennyire indokolt is – különösen, hogy a szerző ízlésétől éppenséggel nem idegen – egy Krúdy–Kosztolányi–Márai–Ottlik kánon transzhisztorikus „megszilárdítása", ebből a feltételezhető szándékból szintén keletkeznek ellentmondások. Hiszen az egész koncepciónak poétikailag épp az képezi hangsúlyos részét, hogy Ottlik nyelvszemlélete nagyon közel áll a Kosztolányiéhoz (pl. 94. l.), a 159. oldalon viszont azt olvassuk, „bármennyire tisztelte is Ottlik Kosztolányit, nyelvszemlélete különbözött elődjétől. Az *Iskolá*ból sem hiányzott a nyelv bírálata, és a *Buda* még messzebb megy ebben a vonatkozásban: a nyelv megszüntetésének némely avant-garde irányzatokra jellemző törekvésével is mutat némi hasonlóságot." Fölvethető viszont a kérdés, vajon lehetővé tette-e Ottlik kései klasszikus-modern művészetfelfogása (mely Szegedy-Maszák szerint is konzervatívabb a Musilénál) a nyelv ama viszonylagosságának elismerését, amely még Musilnál is inkább csak a nyelvi pragmatika, a közlés diszkurzív dialogizáltsága szempontjából igazolható. (Kosztolányi itt alighanem abban rendkívüli kivétel, hogy maga is folyvást ingadozott a nyelvi jelentésképzés, s egyáltalán, a nyelviség abszolút vagy viszonylagos jellege között. Az *Ilona* nyelvszemlélete kizárja *A bolgár kalauz*ét és viszont.) A fragmentarizáció pedig – mint az utómodern epika jellegzetes ismérve – szintúgy inkább a befejezetlenségből adódó sajátossága a *Buda*nak, mintsem szándékolt alkotottsági mozzanat. Következésképp erről a regényről is csak fenntartásokkal merném állítani, hogy köze volna a „műfaj lehetőségeinek kimerüléséhez", de talán még a „talált szöveg" poétikai létmódjához is (156. l.). Félő, hogy az a magyarázat sem zárható ki, mely szerint itt nem annyira a műfaj, mint inkább Ottlik kimerülése kelti a nyelvrombolás és viszonylagosság poétikai látszatát (l. pl. a Szegedy-Maszáktól pontosan észlelt nyelvi-stilisztikai pongyolaságokat stb.).

Szegedy-Maszák Mihály könyve első darabja egy új irodalomtörténeti monográfiasorozatnak, mely *Tegnap és ma* címen a kortárs magyar irodalom kiemelkedő alkotóit tárgyalja. Minden megszorítás nélkül elmondható, hogy ez az elmélyült, igényes és korszerű munka nemcsak azért adhat rangot a Kalligram Könyvkiadó sorozatának, mert az egyik legjobb magyar értekező szerkeszti. Azért is, mert Szegedy-Maszák Mihály a sorozatot olyan új európai szellemiség jegyében nyitotta meg, amely komoly kihívást jelent nemcsak az elkövetkező monográfiák szerzői, de olyan konkurrens vállalkozások számára is, mint a *Kortársaink*. Meggyőző érvvezetése, világos okfejtése és tartózkodóan elegáns értekezői stílusa nem azzal vall rá a módszerre, hogy okvetlenül láttatni és hangsúlyozni akarná saját korszerűségét. E kivételes értelmezői készültségnek az eszköztára úgy viselkedik, mint a nyelv a köznapi használatban. Azért igyekszik észrevétlen maradni, hogy közbejöttével ne zavarja a megért(et)ést. A hatékonyságnak ez a módja jellemzi – Gadamerrel szólva – az igazi interpretátor munkáját is. Azét, aki, miután „előadta indokait, eltűnik, és a szöveg beszél". *(Kalligram Könyvkiadó, 1994.)*

Kulcsár Szabó Ernő

A másságok szomorújátéka

MÁRTON LÁSZLÓ: A NAGYRATÖRŐ

Az utóbbi évek kritikai gyakorlatában talán Márton László alkotásai kapcsán hangzott el a legtöbbször az érthetetlenség és a következetlenség vádja. Az *Átkelés az üvegen* fogadtatásában uralkodó szemlélet után nincs ez másként *A nagyratörő* című, szerzője által szomorújátéknak nevezett drámatrilógia esetében sem. Liptai Csilla recenziója (Vigilia 1995/1) például éppúgy sikerületlen, az egyensúlyt be nem tartó, zavaróan heterogén „kísérletnek" minősíti *A nagyratörőt*, mint annak idején Angyalosi Gergely kritikája az *Átkelés az üvegent* (Nappali ház 1993/1). E kérdés talán másként tűnik fel akkor, ha nem a megértés (szükségszerű – éppen ezért mindenkor fennálló és nem tragikus) parcialitása felől közelítünk hozzá. Ugyanis, ha az elemző nem ért valamit, az nem feltétlenül a mű koncepcionális hibájának következménye; sőt az sem biztos, hogy maga a szövegstruktúra ennek az oka...

Ha abból indulunk ki, hogy a történelmi tények nem írják elő azt, ami állítható róluk (csak azt, ami nem), akkor az esztétikai üzenetalkotásként revelálódó történeti anyag olyan fiktív diszkurzusok részeként lesz leírható, melyektől nem várható el a múlt identikusságának közvetíthetősége. Vagyis például Erdély 1593-tól 1598-ig terjedő pártharcai (*A nagyratörő* „eseményei") is konstrukcióként nyerhetik el értelmüket mind a történelemkönyvek, mind az irodalmi feldolgozások szövegiségében. Márton László szomorújátékának jelentésképző potenciáljait éppen ezért nem a történelmi „dokumentumok" tükrében vizsgáljuk.

A nagyratörő szcenikájának ismérvei között jelentős hangsúlyt kap a szereplők individualitását feloldó nyelviség. Ez nem pusztán a dráma aprólékos irodalmi allúzióiban, hanem szövegének önreferenciális rétegeiben is tetten érhető – utalhatunk egyrészt arra, hogy az egyes személyek többször idézik egymást; másrészt arra, hogy mivel sok esetben a nyelv megelőzi a drámai akciót, a beszéd által felidézett szereplő jelenik meg a dráma terében. Ehhez köthetők azok a dialógusok is, melyek a dramaturgiában való részvétel, illetve a szerepek milyenségéről, hogyanjáról folynak. A szövegköziség tapasztalata persze nem automatikusan épül be az alkotás nyelvi terébe, hiszen nem egyszer ironikus betétek tárgyaként azt szemlélteti, hogy az utalások között elvészhet a mondandó, illetve annak érthetősége. Példa erre a második részben Thoroczkay prédikációja *(Intő szózat a rendekhez és a nemzetekhez)*, melyben többek között (Robert Nye *Faust*jának Kálvin-beszédéhez hasonlóan) ilyen részek hangzanak el: „Nyomorúság és szorongattatás / a gonosz dolgok cselekvőinek: / a Rómabeliekhez írt levél, / második rész. [...] A ti szívetek az a papíros, / amelyre Isten a lelkével írta, / nem tintával, az Ő akaratát: / így szól Pál a Korinthusbeliekhez, / második levél, harmadik szakasz. / Elmúlik az ég, elmúlik a föld: / Máté huszonnégy; de az én szavam / el nem múlik soha. Így szól az Úr: / Sionban, ím, letettem egy követ; / Ézsajás huszonnyolc; [...] Isten így szól: nem azért vagyok itt, / hogy békességet bocsássak a földre, / hanem, hogy fegyvert bocsássak, azért; / Máté, tizedik rész. Isten legyen / oltalmatok, tanítson titeket / harcra az Ő ellenségei ellen: / Dávid zsoltára, tizennyolcadik. / Amint a fejedelmek kardja kell, / hogy megbüntesse a gonoszokat: / Rómabeliek, tizenharmadik rész". Igen jól érzékelhető e részleteken, hogy a főszöveg és a hivatkozás egyenrangúsítása felszámolja azokat a hangsúlyokat, melyek alapján eldönthető lenne: a beszélő mit is állít valójában.

A szomorújáték nyelvi regisztereinek eljárásai mellett (azokkal összhangban) a metaforizáció egyes rétegei is – különösképpen a Báthory Zsigmond személyére utalók – az individualitás feloldódását példázzák. Ezek közül az *árnyék*, a *tükörkép* és az *üveg* metaforák érdemlik a legtöbb figyelmet, mivel a fejedelem identitásának aspektusait jelképezik. A hatalmi diszkurzus által meghatározott szubjektum a másságban veszti el és nyeri el (újra és újra) identitását. Báthory Zsigmond az első részben így definiálja önmagát: „Mintha az ő silány torzképe volnék! / Ő az igazi, én csak másolat, / mely rátámad saját eredetére!"; az, akire az „ő" vonatkozik (unokafivére: Báthory Boldizsár), ezt megerősítve a következőket mondja a fejedelemről: „Én vagyok az igazi Báthory! / A másik, az csak árnyék és tükörkép!"; majd a trilógia végén, a hatalom átadásakor, a (volt) fejedelem üveghez hasonlítja magát (nagybátyja, Bocskai István jelenlétében): „[...] üvegből vagyok! / Csak azért rejtenek a ruhafélék, / mert átlátszóságomat leplezik!" Anélkül, hogy túlhangsúlyoznánk e részletek fontosságát, mégis figyelemre méltónak tartjuk – hiszen egyéb részek is alátámasztják – a darab személyes, illetve kollektív identifikációra vonatkozó értelem-összefüggéseit. A három metafora az individuum megosztottságát, a személyiség áthelyeződését és egyáltalán az én másságban való feloldódását és átjárhatóságát jelentheti. A fejedelmi szerep dezintegrálódása persze szorosan összekapcsolódik Erdély kollektív öntudatának heterogenitásával. Ugyanis a hatalmi viszályok miatt szétforgácsolódott „nemzet" identitása is a megosztottság szintjén értelmezhető.

A történelemből való kilépés lehetetlensége (Báthory Zsigmond szavaival: „[...] a történelem-kerékre feszítve, / sikoltva pörög az emberiség." – Márton László művének interpretációja szerint – Erdély számára olyan alternatívákat implikál, melyek a döntéskényszer hatására az identitásvesztés horizontjában merülnek fel. Ezt példázza (többek között) a török portához vagy a Habsburg Birodalomhoz való csatlakozás, a vallásszabadság vagy felekezeti diktatúra, a nemzetiségi egyenjogúság vagy hierarchia és a feudális monarchia vagy demokrácia dilemmája. Az e narratívák mentén elgondolható nemzeti konstrukciónak persze éppen az lesz az egyik legfontosabb tapasztalata, hogy „bárhogy döntök, rosszul döntök", vagyis az adott történeti kontextusban, illetve játéktérben ezek az elbeszélések már nem működtethetők. *A nagyratörő* kérdésirányainak következetessége éppen az, hogy a dialogizálható „törvényeket" (irigylésre méltó többszempontú látásmódjának következtében) képes úgy láttatni, mint a teljes szituáltság és az abszolút szabad választás interakciójának eredményét. A történelmi eseményekből való részesedés egyenlőtlensége továbbá olyan problémákat is felvet, mint például a lehetséges nemzethalál. Ennek megvalósulását a darab a múlt kondíciójának elvesztésében jelöli meg, amely összefügg az emlékezés problematikusságával: „Tűzbe veletek, titkos iratok, / összeírások és oklevelek, / szerződések és régi krónikák! / Nincs emlékezés! Elhamvad a múlt!" (*Epilógus* – Báthory Zsigmond monológja.)

Az elmondottak alapján kétségtelen, hogy a mai magyar drámairodalomban *A nagyratörő* az egyik legtöbb figyelmet érdemlő alkotás, amely fent említett sajátosságai miatt a korszakküszöb utáni irodalmiság tapasztalatát szólaltatja meg, hiszen a metanarratívák felszámolásának horizontjában a kulturális memória működése mentén teszi kérdésessé a hatalom és a tudás aszimmetriájának mítoszát és a történelmi szerepek identitását. *(Jelenkor, 1994.)*

H. Nagy Péter

Wernitzer Julianna: Idézetvilág

Talán az első önálló Esterházy-monográfiának is tekinthető Wernitzer Julianna könyve, bár hangsúlyozottan az intertextualitás problémakörére „szűkíti" tárgyát. A magyarországi irodalomtudomány diskurzusában ez az eljárás sajnos még ma is ki van (lehet) téve módszertani kérdőjeleknek, amelyekre azonban Wernitzer könyve akkor is fölényesen meg tud válaszolni, ha valóban feltennék őket. E kérdéseket azonban nem volna célszerű megfogalmazni, több okból sem. Egyrészt – ha már a metodológiai problémák kerültek szóba – egyáltalán nem biztos, hogy a mindent átfogó, tárgyukat „minden" szempontból körüljáró nagymonográfiák megalkotására tett kísérletek járnak manapság a legtöbb eredménnyel. Másrészt: az intertextualitás jelensége Esterházynál oly mértékben – szinte „egészségtelenül" – dominánssá vált (ezt '80-as évekbeli recepciója dokumentálhatja), hogy az erre összpontosító interpretációknak jó esélyük van arra, hogy azokhoz a kérdésekhez „szólnak hozzá", amelyek a tárgyalt szövegekben (és olvasataikban) valóban élő kérdések. Harmadrészt pedig meg kell említeni azt is, hogy – „idézetvadászat" ide vagy oda – maga az intertextualitás ma is azon jelenségek közé tartozik, amelyeket a magyar irodalomtudomány még közel sem dolgozott fel oly mértékben (hiszen általában megmaradt az idézetek, utalások tényszerű regisztrálásánál), amelyet mind a recepcióban betöltött szerepük, mind irodalomelméleti jelentőségük alapján el lehetett volna várni. Nem tehetők fel a „perspektívaszűkítést" illető kérdőjelek végül azért sem, mert a könyv meggyőzően igazolja választott eljárásának jogosultságát: Wernitzer elemzéseiből kitűnik, hogy az intertextualitás kapcsán felmerülnek (és értelmezhetők is) mindazok a lényeges problémák, amelyeket Esterházy recepciója – többé-kevésbé – megfogalmazott.

Ez a könyv újabb jele annak, hogy a '80-as évek magyar irodalmát illetően megkezdődtek a kanonizáció műveletei. Nem feltétlenül „a" kánon kezd körvonalazódni, de a különböző irodalomfelfogások lassan mind létrehozzák a maguk „új irodalmát", s lehet azon siránkozni, hogy mekkora „pusztítást" visz végbe az értékes szövegek vadonjában az „irodalomalkotók" „bozótvágó kése", de tudomásul kell venni azt is, hogy ez a folyamat kikerülhetetlen, az „irodalomrendszer" funkcionális szükségszerűsége (Siegfried J. Schmidt). Wernitzer munkája ebbe a kanonizációs sorba illeszkedik: új kiadások, bibliográfiák, tanulmánykötetek, az autorizáció és a kultusz különböző műveletei mellett (fordítások, díjak, stb.) most monográfia is született. Még egy szempontból is idesorolható ez a kötet: ugyanis nemcsak szerzői nevek, művek, hanem értelmezések is kanonizálódnak, és az *Idézetvilág* gyakorlatilag azokra az „erős olvasatokra" (Szirák Péter) épül, amelyek a kanonizációt megindították, egyszersmind magukat is „kanonikus" pozíciókba helyezve. Ez a könyv nem mond ellent az eddigi recepció meghatározó elemeinek. Ez persze egyáltalán nem azt jelenti, hogy nem hoz új „eredményeket", hanem azt, hogy következtetései nem zárják ki a '80-as évek Esterházy-képét. Még akkor sem, ha Wernitzer olykor olyan jelenségeket hangsúlyoz, amelyek pl. a *Diptychon*ban nem voltak meghatározóak. Amit – mint monografikus munkát olvasva – mégis hiányolni lehet, az az összehasonlító szempont: ezt nyilván elég problematikus egy intertextualitásra koncentráló elemzésben működtetni, de a termékenysége vitathatatlan, főként azért, mert az intertextualitás-kutatások többsége e tekintetben „néma" marad.

Ahogy a kötet Borges „meta-intertextuális" szövegét idéző alcíme *(avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője)* sejtetni engedi, Wernitzer műve az intertextualitás elmé-

leti hátterének kérdéseit is felvetve közelíti meg tárgyát. Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak fontosságát, hogy funkcionális elemzésre tesz kísérletet, azaz, nem elégszik meg azokkal az „eredményekkel", amelyeket az idézetek azonosítása jelent (egyébként ebből a szempontból is jól „használható" a kötet – számos utalást „fejt meg", és nemcsak a közismerteket), hanem azoknak az esztétikai hatásfolyamatban képviselt potenciális szerepeire is rákérdez. Ezeket általában úgy határozza meg, hogy – persze különböző mértékben – visszacsatolhatók legyenek a más szempontú elemzésekbe is. Azzal, hogy ez az eljárás a legtöbb esetben „működik", a könyv meg is adja szempontjainak pozitív megerősítését.

Wernitzer a bevezetés során megadja azt a történeti kontextust, amelyből az intertextualitás funkcionális elemzése kibontható, egyfajta funkciótörténeti vázlatot nyújt. Eszerint a modern és posztmodern irodalomban az idézéstechnikának újfajta, nem integratív, illetve dehistorizáló, áttételes módozatai jelennek meg, s a nyelvi megelőzöttség-tudatot másfajta szövegfelfogás kíséri. Figyelmének központjában az idézési eljárások önreflexiói állnak, ami Esterházy esetében hálás és szerencsés választás, hiszen e szövegekben az autoreferencialitásnak sokféle fontos funkciója figyelhető meg. A „meta-intertextualitás" középpontba helyezése nemcsak egyfajta szövegintenció, szövegszemlélet rekonstruálására ad lehetőséget, hanem arra is, hogy az utalásszerkezetek nemcsak a műalkotássá „határolt" nyelv és az azon „kívüli" nyelv interakcióiként értelmezhetők, hanem a szövegnek önmagát olvasó szövegként való felfogását is lehetővé teszi, azaz „intratextuális" voltukban az „immanens" struktúrákat is jelzik. Mindez azt is jelenti, hogy az intertextuális szerkezetek nemcsak járulékos „elemei" az esztétikai hatásfolyamat funkcióinak, hanem azt több szempontból is meghatározzák, pl. a szövegegység vagy a szöveghatárok átjárhatósága stb. szempontjából. Esterházy „univerzális" intertextualitása talán éppen a meta- és intertextuális szerkezetek összjátékából válhatna funkcionálisan is értelmezhetővé, ám – meglepő módon – a szerző ezt a lehetőséget nem használja ki, s annyiban intertextualitás-koncepciója is kicsit egyoldalú, hogy nem foglalkozik a posztstrukturalizmus szövegfelfogásával („szöveguniverzum", decentrált szubjektum stb.), amely az intertextualitás ontologizálásával és a jelönazonosság tagadásával a jelenség további aspektusait nyithatná meg. Kárpótlást nyújt viszont az, hogy felteszi a funkciótörténeti kérdést (ami az intertextualitás kapcsán elég ritkán szokott megtörténni): itt véli igazolhatónak azt, hogy az önreflexivitásra összpontosít, hiszen ennek korai megjelenéseit *(Don Quijote)* kezeli az intertextualitás poétikai funkcionalizálódásának kezdeteként. Ez persze csak részint tartható álláspont: a legegyszerűbb integratív eljárásoknak is lehettek valaha funkcionális értékei (különben miért lenne a premodern poétikák egyik fő problémája az imitáció?), inkább arról van szó, hogy a mai hagyományértés az önreflexív, ironikus-parodisztikus utalástechnikát „kedveli".

Az intertextualitás-teóriák legnehezebb (és legdöntőbb) pontjait illetően Wernitzer könyve is igen visszafogott: sajnos alig tárgyalja az idézetek felismerhetőségének problémáját (ami pedig sarkalatos pontja az Esterházy- és egyáltalán a magyar posztmodern-recepciónak: e téren Esterházy olyan sok lehetőséggel eljátszik, hogy ezt a – valahol nyilván „megoldhatatlan" – kérdést érdemes lett volna részletesebben megvizsgálni). A kategorizálás általános problémáira e könyv is felhívja a figyelmet: az intertextualitás különböző formáinak, „műfajainak" elhatárolása, alaki csoportosítása a legtöbb esetben semmifajta eredményhez nem vezet, maximum olyan – nem túl termékeny – kérdések feltevéséhez, mint pl. mikortól idézet egy utalás, mikor csak allúzió stb.

A szerző e téren jut el olyan – szemléletileg nyilván számára sem elfogadható – dichotómiákhoz, mint az idézéstechnika tartalmi és formai módjai. Annál hasznosabb viszont a (vázlatos) történeti megközelítés következtetése: meggyőzőnek tűnik az az érvelés, miszerint a modern és főleg posztmodern írásmód (és olvasásmód, tehetné hozzá a recenzens) idézésszerkezetei nem írhatók le sem az identitás, sem a különbözés elvével, hanem inkább ezek együttesével. L. Hutcheon szerint ez a kettősség (azonosság és különbség) határozza meg a posztmodern iróniát és paródiát, és Wernitzer elemzései alapján ez az elv (amit – a dekonstrukció szótárából kölcsönözve – az *iterabilitás* elvének lehetne nevezni) több szempontból is érvényes Esterházy regényeire.

A könyv arányaihoz képest jóval nagyobb teret szentelt e recenzió az intertextualitás-felfogásnak, s így kevesebb jut a tényleges Esterházy-elemzésekre. Ennek az az oka, hogy az intertextualitás poétikájával kevesen foglalkoznak Magyarországon olyan részletességgel, mint az irodalomtudomány nemzetközi diskurzusaiban, ezért fontosnak tűnik kiemelni, hogy Wernitzer könyve ebben a tekintetben párbeszédbe léptethető az intertextualitás-elméletekkel. Ennek a hasznát a könyv nagyobb részét kitevő Esterházy-fejezetekben lehet felismerni.

Az interpretáció kimutatja, hogy az utalás, ismétlés és megfeleltetés szabályaira épülő Esterházy-„idézetvilág" az intertextualitás legkülönbözőbb történeti, illetve alaki sémáit alkalmazza, a funkcionális értelmezés viszont mintha kicsit óvatos volna. Helyenként megelégszik a példasorolással, ellenben például a mottók (az irodalomtudomány által érdemtelenül elhanyagolt „paratextus") értelmezése nagyon jó. Talán szerencsés lett volna egy részletesebb szövegelemzést is elvégezni, amely bemutathatta volna, hogy egy szöveg konzisztenciaképzéseiben miként deformálódik (deformálódik-e?) egy idézetrendszer, mennyire értelmezik kontextusukat a vendégszövegek, megkülönböztethetők-e az integrált és nem integrált idézetek származási helyeik szerint stb. Az Esterházy-értelmezés azonban más utat választ, és nem annyira a kijelölt műfaji önreflexivitást vizsgálja, hanem inkább a nyelvhez mint szociális-történeti-etikai térhez való viszonyulást. Meggyőzően mutatja be a nyelvteremtés kettős folyamatát Esterházynál, a de-, majd rekonstrukció eljárásait (érdekesség az elírásoknak, a rontás/javítás írásműveleteinek tulajdonított fontos szerep), amelyeknek (legalábbis az 1986-os kötetig) a legdominánsabb módja a frázisszerű szövegelemek lebontása, dezautomatizálása volt. Wernitzer értelmezése szerint ez az eljárás részint a közelmúlt történelmére reagál, mintegy a nyelv mint hatalom jelenségét, a nyelv hatalmi működésének személytelenítő-homogenizáló hatásait „leleplezve", s mindez persze a „nagy elbeszélések" iránti általános kétely posztmodern gesztusát is jelenti. Az „újrafelépített" nyelv a személyesség nyelve volna a szerző szerint. Ezzel az értelmezéssel persze vitázni is lehetne: eleve gyanús lehet az Esterházy által gyakran „megerősítés" gyanánt citált kései Wittgenstein privátnyelv-kritikája, és az is, hogy – bár „nyelvem határai világom határait jelentik" és „a grammatikai tér én vagyok" – az Esterházy-regények nyelve éppenhogy nem kényszeríti magát én-határok közé. Esterházy művei abban az értelemben is „nyitottak", hogy – nem utolsósorban utalásrendszereik sokrétűségének köszönhetően – hangsúlyozottan sokféle, teljesen különböző olvasót „alkotnak" meg, azaz: minél több regiszterben és minél több „beszédpartnerhez" akarnak „szólni tudni". A rekonstrukciós nyelvalkotás tehát (a frázisszerkezetek dezautomatizálásával) nem biztos, hogy privát nyelvalkotásra kényszerít, a befogadás „megakasztásával" az olvasót tulajdonképpen a szöveghez való visszafordulásra, „gondolkodásra" (azaz „nyelvre") bírja, azaz reflektáltabb nyelvi magatartásra, és lehet, hogy ebben (is) áll az Esterházy-művek „etikai" szándéka.

Wernitzer elemzése olyan aspektusokat is az intertextuális „fókusz" alá tud vonni, mint az (el)beszélő én problémája vagy a tér-idő viszonylatok. Ez utóbbiaknál a montázs szerkesztési elvét, illetve az idő egyfajta „térré válását" (a posztmodern regény egyik fő időkezelési módja) lehet kiemelni, az én-problematika elemzése pedig meggyőzően mutatja ki azt, hogy nem elég csak a szerepekre tördelt, „idézett", az elbeszélés több szintjén is megjelenő beszélőket regisztrálni, mivel evvel bizonyos értelemben szembehat az elbeszélésmód sajátos én-túldominálása – lehet, hogy ebben a kettősségben ragadható meg az oka annak, hogy miért vívódik a kritika lassan két évtizede a szerzői felelősségvállalás, elbeszélői „hitel" stb. kérdéseivel. A tanulmány végkövetkeztetése Esterházy esztétikai eszményének meghatározására tesz kísérletet, s ezt egyfajta „nyelvi realizmusban", az arányos szerkesztésben és az ironikus alapmodalitásban foglalja össze, bár itt figyelmen kívül hagy az intertextualitás Esterházy-féle poétikájából könnyen kikövetkeztethető elemeket. Ennek az enyhe egyoldalúságnak alighanem az az oka, hogy Wernitzer olvasatát túlságosan uralja a „hatalom nyelve"-problémakör, ami nyilván a befogadás kortársi tapasztalatai horizontjának tudható be.

A könyvet egy nagyon hasznos függelékfejezet zárja, amely a németországi Esterházy-recepcióról tudósít, bibliográfiával kiegészítve: ennek legfőbb tanulsága a kötet perspektívájából az, hogy még az utalásokkal totálisan átszőtt szöveg befogadása is le tudja küzdeni az értelmezési nehézségeket az idegen olvasó esetében, azaz e polifon struktúrájú szövegek azon olvasóiknak is esztétikailag értelmes olvasatot kínálnak, akik számára az „inter-kontextus" nagy része nyilván „holt tér". Az is kiderül e fejezetből, hogy ezek a – valószínűleg erősen változó színvonalú – írások mégis az intertextualitás „vezérfonalát" választják (a világirodalmi utalások révén) fő segítségül az értelmezésben, ami – közvetve – az intertextualitás nyelvek és kultúrák közötti kapcsolatteremtő szerepére is rámutat. Talán hasznos lett volna emellett a hazai recepciót is – legalábbis az idézetek megítélése szempontjából – elemezni, bár erre már történtek kísérletek korábban is. Összefoglalás helyett még egyszer hangsúlyozandó: Wernitzer Julianna könyve nemcsak mint korrekt, az eddigi recepció főbb téziseit alátámasztó, azok horizontját bővítő Esterházy-monográfia (az első!) értékelendő, hanem úgy is, mint az intertextualitás szegényes hazai irodalmának egyik legjelentősebb „darabja", amely elég jó szakirodalmat használva felteszi magának azokat a kérdéseket, amelyekről a nemzetközi diskurzusok szólnak... *(Jelenkor–Szépirodalmi, 1994.)*

Kulcsár-Szabó Zoltán

Konferencia szövegszerkesztőre

Két évvel ezelőtt a szegedi egyetem néhány olyan oktatója, aki nem régen tűnt fel a katedrák mögött, nyilvános szövegfelolvasást szervezett az egyetemhez közeli Mojo klubban, DEkonFERENCIA címen. A rendezvényre több, az irodalomtudománnyal kapcsolatot tartó előadó kapott meghívást. Az itt elhangzott szövegeket tartalmazó kötet *DEkonFERENCIA [I.]* címmel az ősszel megrendezett második DEkonFERENCIÁval egy időben került az olvasók kezébe.

A vonzó borítású kötetben szereplő tizenöt írás a kortárs irodalomelmélet – ezen belül leginkább a kötet címében is jelzett *dekonstrukció* – által felvetett kérdések köré szerveződik. Ilyen kérdés az elmélet létrejöttének és legitimitásának problémája, annak filozófiai implikációi, az irodalomértelmezést meghatározó rendszer ideológiai beágyazottsága, az elméletnek a szöveggel kapcsolatos fogalmai, valamint a szövegértelmező gyakorlat problémái.

A fejezetek elsőként szembetűnő rokon vonása, hogy többségük szövegszerkesztőre íródott. Az írások a billentyű könnyed lenyomásával megjelenő betűk és a nyom nélküli törölhetés jeleit hordják magukon: tehát közös bennük a párbeszéd hajlama. Ez az írásmód azonban a szövegek szerkesztésén is nyomot hagy, úgy tűnik, hogy az egymást követő szövegek, mondatok és szavak néhol egymást írják tovább, egyre kifinomultabb közelítésnek teret engedve, máshol a leírtakat, majd önmagukat érvénytelenítik, elbizonytalanítják – így járva körül a *szöveg* szerkeszthetőségének problémáit. Hogyan lehetséges akkor, hogy mégis egy egységesnek tűnő kötetet kap kézbe az olvasó? Ennek megválaszolására tekintsük át a könyvben szereplő szövegek közelítésmódjait.

A kötet két részre oszlik az utolsó öt szöveget leválasztó „Czóbel Minka" fejezetcím mentén. Az első szövegoldalon Odorics Ferenc köszönti az olvasót, előrebocsátva, hogy „Minden, mi van, szájalva van." DEKONSTRUKTORÁLÁS című írásában Odorics hangsúlyozottan retorizált sorokban jelenti be a konstruktivista irodalomtudomány létrejöttét. Az új tudományág vagy beszédmód bábájául szegődő szöveg dramaturgiáját követő fejezetek (egy-egy organizált, onanizált, vaginalizált és posztorális száj) különböző nézőpontokat felvetve, de töretlen retorikára fűzve közelítik a jövevényt. A még láthatatlan testet hol erősen megterhelt filozófiai érvek („a valóság helyén az ismeret áll, az ismeret helyén pedig a beszéd"), hol pedig többnyire a szexualitás fogalomköréből építkező, az előbbiekkel jól párbeszélő kijelentések („a tudomány mint szárnyas betét") körvonalazzák. A történetmondás szerinti születés/keresztelés pillanatában az előadó több mint százszor ismétli el az újszülött nevét. A gesztus nyilvánvalóan ironikus, hiszen az idézett kijelentés a valóság és az ismeret viszonyáról (amelyet az ontológia és az ismeretelmélet helycseréje határoz meg – ahogy erről később Hárs Endre ír) megfogalmazza az összes jelölő aktus hasonlóan abszurd dramaturgiáját. Ez az oka annak a feszültségnek, mely Odorics írását jellemzi. Az értelmezés megoszlik: egyfelől a jelentésadás – elsősorban a tudományos diszkurzus keretein belüli – fikcionalitását és ontológiai státuszának esetlegességét állítja előtérbe, másfelől azonban felveti, hogy a vállalt fikcionalitás mellett a konstruktivista irodalomtudomány valóban létrehozandó. Ám az új jelölő születésének módja azt mint a korábbiaktól különbözőt nem jelöli ki. Képtelenek vagyunk eldönteni, hogy nem álterhességről van-e szó. Ugyanakkor

elgondolható, hogy e megosztottság enyhítésére a *megosztva született szubjektum* lacani fogalmával ruházzuk fel az új jelölőt, hogy a konstruktivista irodalomtudomány minden jelölő szubjektumhoz hasonlóan saját eltűnésében mutatkozzék meg. Így tehát az új elméletet világra beszélő konstruktor nem tesz egyebet a többi keresztapánál, a szerző szerint mégis „egyedül van", magányos. Ezért magyaráz, ripacskodik, provokál, hogy szóra bírjon bennünket, hogy beszélgethessen.

Ez úgy tűnik, sikerül is neki, hiszen az utóbbi felvetésre Szilasi László *Nyakvers (Irodalmilag releváns kontextus-e az angol jog?)* című írásában így válaszol: beszélgetőpartnereinkkel „akkor sem vagyunk egyedül, ha millió árnyalat választ el bennünket egymástól". Szilasi ezért az irodalomtudományban meghonosodni látszó apokaliptikus hangnem jelenlétét megkérdőjelezve – és így felfüggesztve az irodalommal foglalkozók merevedő szociometriáját – közös értelmezésre invitál bennünket. Balassi Bálint feltehetően utolsó verse, az 51., *Ah Deus immensum clemens miserere perecantis* kezdetű zsoltár fordításaként írt *Végtelen irgalmú* kezdetű szöveg keletkezési körülményeiből adódó hagyományos értelmezéssel szembeállítja a középkori angol jogban elterjedt gyakorlat kontextusát, mely szerint a kérdéses zsoltár angol fordításának felmondása az írástudók halálos büntetéstől való mentelmi jogát jelentette. Az így módosuló értelmezés szerint a vers és Balassi halála „nem Vergilius-allúzióra, vagy a keresett halál poétikájára, nem is az athleta christi toposzára van hangszerelve, hanem [...] hóhérra és emberhangra, vagyis a nyilvános kínhalállal bűnhődő bűnös történetét írja újra". Szilasi felhívja a figyelmet a virtuóz módon elővezetett értelmezés védhetetlenségére, mely mint minden interpretáció, a fennálló rendszerekkel létezésénél fogva szemben áll, ezért „végtelenül magányos". A szöveg zárlata az aktív értelmezői párbeszéd sürgetésével az interpretátor magányának feloldására buzdít.

Míg az elsőként ismertetett írás elsősorban elméleti meggondolásokat vet fel, addig Szilasi László szövege a konkrét kritikai gyakorlat tanulságait igyekszik levonni. Ez a kettősség az egész kötetre jellemző. Ha valaki a kötetben kirajzolódó megközelítések filozófiai alapvetésére kíváncsi, annak Hárs Endre írását ajánlom elolvasásra, aki *Largo di Molto* címmel rendkívül világosan és tömören fejti ki, hogy „nem 'objektivitás' és 'igazság', [...] hanem 'kifejtettség', 'interszubjektivitás' és 'szisztematikusság' lennének egyedül elfogadható kritériumaink". Ezeknek a kritériumoknak az irodalommal kapcsolatos érvényességét pedig Gyimesi Tímea vizsgálja *Szövegelünk* címmel, összefoglalva az elméleti kutatás utóbbi néhány évtizedének szövegfelfogásait. Gyimesi kitér az érintett elméleteket erősen foglalkoztató szubjektum problémájára. Ez a központi témája Kiss Attila írásának. Ő egy amerikai kultúrjelenség elemzése során *A jel-ölő szubjektum(a)* címmel mutatja be, hogy a kritikai gondolkodás újabb kísérletei hogyan „decentralizálják és dekonstruálják a kartéziánus hagyomány önazonos és metafizikus szubjektumát". Az identitás elvének föladásával felmerül a szerzői autoritás kérdéses volta és a jelentéshozzárendelést meghatározó hatalmi, ideológiai tényezők szerepe az irodalom rendszerében. Erről ír Kovács Sándor s. k. *Irodalom-rendszer és ideológia* címmel.

Ezek az elméleti írások jól látható összhangban állnak egymással, ezért tűnik fel Kálmán C. György *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek* című szövege, amely kissé ironikus, néhol provokatív stílusban fogalmazza meg a dekonstrukciót illető kérdéseit, például, hogy „Ki lehet-e szabadulni az irodalomtudományban az állandó és burjánzó önreflexióból, kell-e és érdemes-e kiszabadulni ebből?" Ez a kérdés hangsúlyozottan

érvényes az irodalminak mondott szövegekre irányuló kritikai tevékenység megítélésével kapcsolatban. Hódosy Annamária az irodalmi mű mint férfi és a kritika mint nő analógiájával a kritika emancipációjának problémáiról ír, bevezetve a „homotextualitás" fogalmát és körüljárva azt a feltevést, „hogyha a phallogocentrizmus alapjaként működő szubjektum homogenitása heteroszexualitást feltételez, akkor a szubjektum heterogenizálása a homoszexualitás felé mutat". Ötvös Péter *Nincs semmi újság* címmel a kritikus hagyományos eszközét, a filológiát veszi szemügyre. Már-már karikatúrának ható látványos filológiai elemzéseivel szelíden inti meg a filológiai tökélyre törekvő kritikust: „A mondatok ugyanis kizárólag egymással vannak elfoglalva." Érdekes kísérlet Arató Ferenc írása, mely az alcímében jelzett szimbolikus kritika lehetőségeit veszi szemügyre. *Kritika és (v)igazság* címmel Roland Barthes *Kritika és igazság* című írásáról és a nyelvről megfogalmazott lendületes mondatai erősen szimbolikus stílusban szólnak a nyelv figurativitásáról, a kritikus „kalandjáról" és az olvasás, a fölolvasás és az írás szinte misztikus viszonyáról.

A kötet második részében szereplő öt írás – talán Hártó Gábor szövegét kivéve – lazábban kapcsolódik az eddigiek szerkesztésmódjához. Találunk köztük rövid, vers formájába tördelt szövegeket (Deák Botond és Kovács Zoltán), és a fogalmi nyelvet fellazító írásokat (Fogarasi György és Müllner András). Tájékozódási pontjaik és problémaérzékenységük miatt azonban ezek a szövegek is szervesen kapcsolódnak a kötet egészéhez.

A DEkonFERENCIA [I.] írásai bepillantást engednek – a megválaszolás párbeszédet befagyasztó gesztusa nélkül – a jelenkori irodalmi gondolkodást foglalkoztató problémák összefüggéseibe. Így az olvasónak nem marad más dolga, mint hogy a maga számára átgondolja e kérdések érvényességét, és hogy – ha kedve van – leüljön a kerek asztal mellé, ott várva a második DEkonFERENCIA szövegeit tartalmazó kötet megjelenését. *(JATE, Szeged, 1994.)*

Boasor Péter

Abszolútum a művészetfilozófiában

Alig-alig készült az elmúlt évtizedekben olyan értekezés, mely a század első felében született esztétikákra reflektált volna. E kor esztétái között pedig jó néhány akad, akiről méltán megemlékezhetne az utókor, akiknek munkái sok esetben rendkívül izgalmas gondolatok tárházai. A közelmúltban jelent meg Máté Zsuzsanna *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében* című munkája, melynek első szembeszökő érdeme, hogy a hiányt pótolja. Brandenstein Béla, Pitroff Pál, Hamvas Béla, Schütz Antal és Sík Sándor munkássága esetében igen nagy az ismerethiány. Különösen a kegyesrendi professzor munkásságának vizsgálatánál fontos szempont a tárgyi ismeretek bővítése, hiszen Sík Sándor az elmúlt évtizedekben számos ok miatt nem kapott kellő figyelmet.

E könyvnek nem az a célja, hogy néhány már elfeledett munkáról letörölje a port, alkotóiknak mintegy emléket állítva, hanem az, hogy megpróbáljon behatolni művészetfilozófiájuk legmélyebb rétegeibe. A szerző kapcsolatokat, különböző összefüggéseket tár fel a két háború közötti esztétikai rendszerek között.

Az értekezés első fejezetében a szerző megfogalmazza munkájának célját, mely a következőképpen összegezhető: a műben elemzett esztéták abszolútumról vallott felfogása hogyan befolyásolja alapvető esztétikai nézeteiket. Véleménye szerint napjainkban csak a plurális igazságokat valló esztétika áll a valóság talaján. Ez alapján veti össze a továbbiakban Lukács György, Sík Sándor, Pauler Ákos és Schütz Antal esztétikáját.

A Sík Sándor-i esztétikát vizsgálva három tényre hívja fel a figyelmet: az élményközpontúságra, az eklekticizmusra és az igen sajátos neotomista lezárásra. Vegyük sorra, mit ért e három fogalmon. Élményközpontú esztétikát alkot; a teóriát praxissá tevő szándékkal; egy sajátos esztétikai magatartásformával (alkotói, befogadói, tudósi attitűd) és az esztétikum alapja az élmény axiómával.

Ezt követően számba veszi, hogy a Sík Sándor-i esztétika milyen forrásokból táplálkozik, milyen alapokra vezethető vissza eklekticizmusa. Jól érzékelhetőnek látja a neotomista Jacques Maritain hatását az életműre, akárcsak a szellemtörténet (Croce, Spranger, Dilthey), a pszichológiai esztétika (pl. Henri Delacroix), a neokantianizmus (Rickert, Cohen) legtekintélyesebb alkotóinak gondolatait. A leginkább figyelemre méltónak azonban a bergsoni, crocei és husserli intuíció-felfogást tartja, valamint a schleiermacheri elméletet. A hatásokat röviden értelmezi a Sík Sándor-i esztétika egyes elemeire vonatkoztatva. A neotomista lezárásra való utalás bírálatnak tűnik Máté Zsuzsanna részéről. Mintha Sík Sándor nem vállalná esztétikai kiindulásának logikus végigvitelét, oly módon, hogy az esztétika területén maradjon.

Az értekezés harmadik fejezetében jól kitapintható a szándék, a lukácsi művészetfilozófia abszolutizáló jellegének elemzése, e jelleg és a tárgyrétegek elkülönítése révén a magyar neotomista koncepciókkal való összehasonlítása. Ez a törekvés a negyedik és ötödik fejezetben is érzékelhető. A lukácsi esztétikáról szóló fejezetekben bemutatja, hogy Lukácsnál az abszolútum-felfogás, az abszolútum-keresés heroikus kísérlet. Az abszolútum a priori tételezésének hiánya önmagában is elbizonytalanodást jelez. Ez a kiindulás nem áll messze az abszolútum tagadásától, amelyhez Lukács György az eredménytelen kutatás után jut el. A fentiek alapján a tanulmánykötet írója rámutat, hogy pályája kezdetén Lukács György a modernizmust elveti, de a modernizmus születésénél mintegy bábáskodik. Lényegében a modern és a premodern határán áll. Máté Zsuzsanna fenti állítása Lukács abszolútum-kereső magatartásából fakad, hiszen a premodern és a modern esztétika elsősorban arra a kérdésre ad ellentétes választ, hogy létezik-e abszolút bizonyosság.

Sík Sándor és Lukács György munkásságának egymásra hatását vizsgálva bizonyíthatónak tartja a szerző, hogy a fiatal Lukács hatott Sík Sándorra, de Sík hatása Lukácsra egyértelműen nem igazolható. A dolgozat bővebben nem tér ki – igaz, nem is tárgya – e hatások vizsgálatára. A két gondolkodó fogalomrendszerének hasonlóságára azonban utal. Remélhetőleg a két esztéta műveiben tapasztalható hasonlóság és egymásra hatás további alapos kutatás tárgya lesz.

A lukácsi esztétikai és ontológiai abszolútum című fejezetben a neotomisták és a fiatal Lukács metafizikus esztétikai tárgyrétegei között von párhuzamot. A kettő kö-

zötti lényeges különbséget abban látja, hogy a neotomisták abszolútumképe egy konkrét Istenben fogható meg, míg Lukácsnál „csak" az abszolútum keresése tapasztalható.

A szerző a fiatal és az idős Lukács nézetei között nem érzi a folytonosság hiányát, sőt éppen a folytonosságot hangsúlyozza a lukácsi életmű esztétikai vonatkozásaiban. A fiatal Lukács nézeteire történő gyakori reflektálás, a többi esztéta gondolatainak a lukácsi gondolatokkal történő ütköztetése, összehasonlítása mutatja, hogy ezt az esztétikát tartja a legösszetettebbnek. A neotomista művészetfilozófiák az ún. kétvilág jelleg valamennyi vonását magukon viselik – a szerző megállapítása szerint. A két egymással szembenálló: értékes és értéket nem hordozó világot azonban nem teljesen egyformán írják le.

Hamvas Béla kettős világa – saját véleménye szerint – valaha egységes egészet alkotott. Ebben az aranykorban a látható kiegészült a láthatatlannal, és a lét az élettel. Jelenleg még megvan az aranykorra vonatkozó tudásunk, de ez is elvész hamarosan. Hamvasnál a művészet lényegében eszköz a létlátáshoz.

Pitroff Pál egyik izgalmas kérdése az, hogy milyen eszközt kell használni az ideális állapot eléréséhez, a másik pedig: mi az a lényeg, az az értékes világ, amelyet közölnie kell. Az első kérdésre a válasz: a lélek, mely képes megalkotni a mű értékeit, a másik kérdésre pedig a műalkotások által szemlélhető (isteni) harmónia.

Máté Zsuzsanna – az előző gondolatokhoz kapcsolódva – kitér Lukács sajátos létérték felfogására, mely a két világ eltérő, de mégis azonos megközelítései nyomán rajzolódik ki. A neotomista megközelítés problémájaként a két világ egyesítésének kísérletét mint metafizikai megvalósultságot taglalja. Pitroff, Sík és Schütz felfogásában az abszolútum immanenciája teodiceai axióma. Ez nagymértékben csökkenti a kettősség tragikumát. A két világ feltételezi egymást. Brandensteinnél pedig a valóság és érték lényegében egybeesik.

Pauler Ákos és Lukács György axiológiai problémákat érintő gondolataiban a szerző bizonyos párhuzamokat fedez fel. Pauler Ákos a neotomista abszolútum-állító filozófusok egyike, akinél a művészet örökkévaló és a változatlan érték utáni vágyakozás. Szerinte az érték és a valóság közötti kettősség, mely áthidalhatatlan, magát a létet teszi tragikussá.

Pauler három kísérletet tesz a tragikum feloldására. Elsőként az antikvitás két kiemelkedő filozófusának, Platónnak és Arisztotelésznek a gondolatait boncolgatva keres megoldást. A lehetséges választ elsősorban Arisztotelész anyag- és formatanában keresi, de ezt kénytelen elvetni. Ezután a kereszténység gondolatisága alapján oldja fel a tragikumot. „Ha hiszünk a tiszta forma hazájában, az ideák világában, az Abszolútumban és ezt fogadjuk el igazi, teljes, tökéletes létnek, akkor itt nincs tragikum." Harmadikként a művészethez fordul. Az előző válasz egyértelműen teológiai jellegű, Pauler viszont filozófiai, esztétikai választ is igényel. Kifejti, hogy a művészet eszköz lehet a lényeg megértésére. Valójában itt sem talál igazi megoldást.

Lukácsnál a valóság hasonlóképpen tragikusan duális. A feloldás nála is lehetetlen a filozófia síkján. A „megálmodott lehetőség", a Kell szférája és a ténylegesség között nincs valódi konvergencia vagy átjárhatóság. A művészet csak pillanatnyi megoldást adhat.

A szerző végül a lukácsi esztétikai nembeliség kategóriát mint viszonykategóriát vizsgálja, határozottan elválasztva azt az ontológiai nembeliség értelmezéstől, az esztétikai nembeliséget mint folyamatot értelmezi. Hangsúlyozza, hogy ha elfogadjuk az esz-

tétikai nembeliség kategóriáját, akkor a művészet valóban a jobb, a nemesebb világot mutatja számunkra. Esztétikájában nem merül fel az a kérdés, hogy mi is az a jobb világ. Az ontológiai nembeliség koncepciójában már célokat is megjelöl. A kommunizmus mint megvalósítandó cél merül fel, melyben az elidegenedés megszűnik. A művészet feladatát addig is az elidegenedés bemutatásában jelöli meg, de egyben a végcél elérésekor a művészetet – önmagának ellentmondva – halálra ítéli.

A könyv bepillantást enged a század első felének esztétikai rendszereibe és a közöttük fellelhető kapcsolatokba. Ez a céljait tekintve úttörő vállalkozás remélhetőleg nem marad magányos kezdeményezés.

Kakuszi Béla Péter